CONTENTS

नलचरितम्*

[कलिकल्मषघ्नम्]

राजासीद् वीरसेनो निषधविषयजस्तत्तनूजो नलोऽभूद्
वैदर्भाद् भीमसंज्ञात् तदनु च दमयन्त्याह्वया कन्यकासीत् ।
तावन्योन्यं सकामौ प्रणयपरवशौ तत्तयोः प्रेमबन्धं
वेत्तुं दूता बभूवुर्निखिलगुणगणग्राहिणो राजहंसाः ॥१॥

भीमोऽस्वस्थां च दृष्ट्वा दुहितरमथ तां यौवनस्थां विदित्वा
भर्तारं सा वृणोतु स्वयमिति नृपतीनानिनायाथ दिग्भ्यः ।
तत्रागच्छन्नलोऽयं पथि विबुधवरान् दृष्टवान् प्रेषितस्तै-
र्भैमीपार्श्वं सकामैर्नलनृपतिमृते नान्यमाकाङ्क्षतैषा ॥२॥

तत्रारब्धे तु भैमीपतिवरणविधौ शक्रवैवस्वताग्नि-
क्षीराधीशाः स्वरूपं दधुरथ नलवत् सा नमस्कृत्य देवान् ।
वव्रेऽभीष्टं पतिं तं नलमथ दमयन्ती प्रहृष्टाश्च देवाः
प्रत्येकं ते च दत्त्वा वरमपि च नलाय प्रयाताः स्वधाम ॥३॥

कृत्वोद्वाहं वरश्च स्वपुरि सपदि रोषात् कलेः पुष्करेण
द्यूते सोऽयं नलस्तत्क्षणममितबलो भ्रान्तचित्तो जितश्च ।

---

* This work is taken from the Ms. No. 21905 of this Institute. The unkown author has epitomized the story of Nala in 12 stanzas in the Sragdhara Metre. The last stanza contains a फलश्रुति that its recitation gives all पुरुषार्थ dispelling the sins of कलि.

त्यक्त्वा राज्यं धनं चाक्षयमपि च पणेनानुयातस्तु भैम्या
वासश्चैकं वसानो नगरपरिसरे सायमार्तश्चचार ॥४॥

दृष्ट्वा स्वर्णस्वरूपानयमथ विहगांस्तान् ग्रहीतुं प्रवृत्तः
सद्यस्तैरेव वेगादपहृतवसनोऽसौ सलज्जः स्थितश्च ।

भैमीवस्त्रार्धयुक्तस्त्वरितमथ सभां प्राप्य युक्तस्तयासौ
सुप्तायां तत्र तस्यां निरगमदसिना वाससोऽर्धं निकृत्य ॥५॥

रात्रौ भैमी प्रबुद्धा पतिगतिमनवेक्ष्याकुला यान्त्यथैनं
चान्विष्यारण्यदेशे त्वरितमजगरेणार्तरूपा गृहीता ।

सद्यः सा लुब्धकेन ग्रहणपरवशा मोचिता तं च शप्त्वा
कामार्तं तापसानां नुतिमपि समवाप्याटवीं सञ्चचार ॥६॥

पन्थानं प्राप्य पान्थैः सममथ विषयं चेदिराजस्य गत्वा
सैरन्ध्रीवेषगूढा न्यवसदसुखिता तस्य गेहेऽतिरम्ये ।

त्यक्त्वा भैमीं नलोऽयं गहनमथ समासाद्य दावाग्निमध्ये
क्रोशन्तं तं च कार्कोटकभुजगमरक्षत् स चैनं ददंश ॥७॥

वैवर्ण्यं ह्रस्वतां च स्ववपुषि समवेक्ष्याशु तेनैव दत्तं
वासोयुग्मं गृहीत्वा स नगरमृतुपर्णस्य राज्ञो विवेश ।

पाकान् कर्तुं तथाश्वानवितुमपि वसंस्तेन सोऽयं नियुक्त-
स्तत्राज्ञातो नलोऽयं तदनु च दमयन्तीवियोगेन खिन्नः ॥८॥

भीमोऽन्वेष्टुं नलं स्वां दुहितरमपि तां यान् न्ययुङ्क्त द्विजान् द्राक्
तेष्वेकः सञ्चरंस्तां द्रुतमथ भवने चेदिराजो ददर्श ।
तस्याज्ञां प्राप्य तस्मादयमपि दमयन्तीमनैषीद् विदर्भा-
नन्यः साकेतराष्ट्रे नलनृपमृतुपर्णान्तिकेऽस्तीत्यवोचत् ॥९॥

श्रुत्वा भर्तारमन्यं वरयितुमथ भैमीं तथा सम्प्रवृत्तां
शीघ्रं राजर्तुपर्णो नलयमितहयं यानमारुह्य गच्छन् ।
अक्षज्ञानाख्यमन्त्रं स्वयमपि स नलायाशु दत्त्वा प्रयातो
वैदर्भान् नैषधस्तत्क्षणमथ कलिमुक्तः प्रहृष्टो बभूव ॥१०॥

ज्ञातो भैम्या परीक्ष्य स्ववपुरपि दधन्नैषधोऽयं वसित्वा
वस्त्रं कार्कोटदत्तं ससुखमथ च तां रात्रिमस्मिन्नुषित्वा ।
अश्वज्ञानाख्यमन्त्रं सुहृदि तमृतुपर्णे निवेद्य प्रहृष्टो
वैदर्भं चानुमन्त्र्य स्वपुरमपि पुनः स्वल्पसैन्यो जगाम ॥११॥

प्रत्याहृत्य स्वराज्यं धनमपि विपुलं पुष्कराद् द्यूतहेतोः
सत्कृत्य स्वे च राज्ये तमपि च निवेश्यादरात् पूर्वशत्रुम् ।
आनाय्याथ स्वभार्यां सपदि च दमयन्तीं सपुत्रां विदर्भात्
प्रीतः सार्धं तयासौ न्यवसदमलधीर्नैषधो लब्धसौख्यः ॥१२॥

इत्थं नलस्य चरितं कलिकल्मषघ्नं
कल्याणदाय्यनुदिनं प्रयतः पठेद् यः ।
धर्मार्थकामसुतमित्रकलत्रसौख्यं
कीर्तिश्च मुक्तिरपि तस्य करस्थितैव ॥

तुलसीदललवनस्तवः*

विष्णोर्हर्षसमुद्भूते तुलस्यमरवन्दिते ।
नमस्करोमि त्वां भक्त्या मनोवाक्कायकर्मभिः ॥१॥
मनःप्रसादजननि सुखसौभाग्यवर्धिनि ।
आधि व्याधि च हर मे तुलसि त्वां नमाम्यहम् ॥२॥
श्रियं देहि यशो देहि कीर्तिमायुस्तथा सुखम् ।
बलं पुष्टिं तथा धर्मं तुलसि त्वं प्रयच्छ मे ॥३॥
मोक्षैकहेतो धरणीतटस्थे विष्णोः समस्तस्य गुरोः प्रिये ते ।
आराधनार्थं पुरुषोत्तमस्य लुनामि पत्रं तुलसि क्षमस्व ॥४॥

[इत्युक्त्वा तुलसीं नत्वा चित्वा दक्षिणपाणिना ।
पत्राण्येकैकशो न्यस्येत् सत्पात्रे मञ्जरीरपि ॥]

---

* This stotra is taken from the Ms No. 14998-c of this Institute. There is a well known practice among Hindus, especially among worshipers of Viṣṇu, of holding Tuḷasi the holy plant in veneration. In gathering the leaves of Tuḷasi some Mantras and stutis are mentioned in Purāṇas like Pādma, Skānda, Gāruḍa etc. This stotra seems to be summarised from Garuḍa Purāṇa.

NOTE

We have already published 10 critical editions of the "Prabandhas of Melputtūr Nārāyaṇabhaṭṭatiri". Now in this issue of the Sanskrit Journal we are publishing two Prabandhas viz. कौन्तेयाष्टक and अजामिलमोक्ष in the series "Prabandhas of Bhaṭṭatiri".

The manuscript materials used for preparing these works are listed below:—

I कौन्तेयाष्टकप्रबन्धः

1.	Ms. No.	3636	—	क
2.	..	5044	—	ख
3.	..	5156	—	ग
4.	T.	4893	—	घ
5.	Prabandharatnamālikā, Part I Printed in Malayalam script S. R. P. Press, Kayamkulam		—	ङ

II अजामिलमोक्षप्रबन्धः

1.	Ms. No.	3636	—	क
2.	..	16857	—	ख
3.	..	16942	—	ग
4.	T. M.	370	—	घ
5.	T. M.	374	—	ङ
6.	Prabandharatnamālikā, Part I Printed in Malayalam script S. R. P. Press, Kayamkulam		—	च

कौन्तेयाष्टकप्रबन्धः

(श्रीनारायणभट्टविरचितः)

कौन्तेयानवबुध्य सिध्यदशनोपायान् कुरूणां पतिः[1]
श्रीदुर्वाससमेकदा कुटिलधीरामन्त्र्य नागाह्वये ।
शिष्याणामयुतेन सार्धमधिकप्राज्यैः स भोज्यादिभिः
पूज्यं तं समबीभवत् स च मुनिस्तुष्टो वरं पृष्टवान् ॥१॥

धर्मात्मा ननु धर्मजः कुलपतिः सोऽस्माकमास्ते वने
तस्याप्येवमनुग्रहार्थमुटजं यायाः कुलश्रेयसे ।
एतावानधुना यतीश्वर वरः किन्त्वत्र खेदासहा
पाञ्चाली क्षुधया न सीदतु तया भुक्ते ततो गम्यताम् ॥२॥

[2]इत्थं पार्थिवकेतुनार्थित्तवरः शिष्यैः समेतो मुनि-
र्दिव्यज्ञानविलोकितद्रुपदजाभुक्तिः स मध्यन्दिने ।
अष्टाशीतिसहस्रतुष्टसुजनश्लिष्टान्तिकं धर्मजं
प्रापत् सोऽपि च तं ननाम मघवा साक्षादिव त्र्यीक्षणम् ॥३॥

अत्यौदार्यनिधिस्तु धर्मतनयः साध्वेव माध्यन्दिनं
कृत्वागन्तुममुं दिदेश महिषी भुक्तेत्यनालोचयन् ।
तावत् संभ्रमसङ्कुला सुमहतः शापानलाच्छङ्किता
कृष्णा हा बत दावरुद्धहरिणीदुःस्थामवस्थां दधौ ॥४॥

---

१. 'प्रभुः' क. छ.   २. 'एवं' ग.

तप्ता साथ पुनस्तमेव शरणं मत्वा जगन्नायकं
प्राग् दुःशासनदौष्ट्यदृष्टकरुणावेगं निजं दैवतम् ।
हा शौरे परिपालयेति चरणौ तस्यैव सेयं दृढं
ध्यायन्ती क्षणमात्रमास्त ददृशे तावत् त्रिधामा पुरः ॥५॥

प्रोक्तो वार्तां धृतार्त्या बत नृपसुतया क्षुध्यते लब्धमन्नं
मह्यं देहीति शंसन्नधिकविवशया प्रोक्तसर्वान्नहानिः ।
स्थालीलग्नं स शाकप्रति किल समुपा[1]नाय्य तद् विश्वमूर्ति-
र्भुक्त्वा तृप्तोऽ[2]स्मि सोऽहं सखि सपदि मुनीनाह्वयेत्यादिदेश ॥६॥

तावद् वेलागतास्ते नृवर शिशिरवार्णोगताः पूर्णपूर्णा-
स्तूर्णं तीर्णक्षुधोऽमी वयमयि जय जीवेति तोषोत्थघोषाः ।
योगीन्द्रा व्यर्थपाकोदयचकितधियः प्रद्रुतं विद्रुतास्ते
[3]वृष्णीशो विश्वसाक्षी नृपतिमपि भृशं प्रीणयित्वा तिरोभूत् ॥७॥

अतर्क्यतृप्तेः प्रविचिन्त्य हेतुं
[4]व्रजन् मुनिर्दिव्यदृशा [5]विदित्वा ।
ननाम कृष्णं प्रशशंस कृष्णां
नृपं च तं कौरव[6]मप्यनिन्दीत् ॥८॥

---

१. 'नीय तद्' ग. २. 'स्मि भद्रे सखि सा' ख. ३. 'कृष्णस्त्वाखरप्रकाशो नृपति' क. ङ. 'राजा विश्वे स्फूर्तविलसितमिति तत्र्यंथार्य द्रुतोऽभूत' ख. ४. 'मुनिर्भृशं दिव्यदृशा विलोक्य' ग. ५. 'निरीक्ष्य' ग. ६. 'निन्दत' ग.

अजामिलमोक्षप्रबन्धः

(नारायणभट्टविरचितः)

नारायणेति चतुरक्षरमेव पुंसां
कैवल्यमाकलयते[1] हि विधूय पापम्[2] ।
सङ्केतितं निजसुतेऽप्यवशो यदुक्त्वा
लेभे परां गतिमजामिलभूमिदेवः ॥१॥

अमानुषतपोबलो हरिपदाम्बुजे भक्तिमान्
यमादिपरिशीलनादिह नितान्तशान्तान्तरः ।
अजामिल इति श्रुतः सकलवेदशास्त्रार्थविद्
द्विजातिमकुटीमणिः समुदभूदभूतोपमः ॥२॥

वेदेषु प्रथितान् विधाय विधिवद् धर्मान् गृहस्थाश्रमी
नीत्वा कञ्चन कालमञ्चितरसं[3] शुश्रूषमाणो गुरून् ।
एकस्मिन् दिवसे स्वतातवचसा कर्मोचितानादरा-
दानेतुं स समित्कुशान् वनमुदूढोत्साहमाढौकत ॥३॥

स खलु तत्र विचित्रतर[4]द्रुमलतानिकरनिरन्तरे मधुकरझङ्कारमुखरितदिगन्तरे वनाभ्यन्तरे स्वल्पमपि निमित्तमुद्दिश्य कमपि हितमनल्पं जल्पता

१. 'तेऽतिविधू' ग. ब. ङ. २. 'पापान्' ग. ब. ङ. ३. 'तमुखं सु' ग. ब. ङ. ४. 'रतरुल' ग. ब. ङ.

विनिस्रस्तं वस्त्रमपि निस्त्रपमगणयता अनुचितबहुतरघोषमकारणमेव[1] हसता प्रस्खलितस्वरमुद्गायता[2] अन्तरान्तरा प्रियाहृदयावर्जनाय मन्थरतरमिवालपता लीलायामधिकलोलेन[3] केनापि हालापिबेन[4] हेलया दृढतरमालिङ्ग्यमानां[5] परिशिथिलविलोलकुन्तलां[6] मदविघूर्णितविलोचनमन्थरां[7] मृदुकलितगानबन्धुरां[8] विगलितनीवीबन्धनां गतिविलासविजितसिन्धुरामवलोकनविवशीकृतयुवलोकहृदन्तरां[9] प्रियतमसपीति[10]समुपजातसुधामाधुर्यमधुमद[11]द्विगुणितमदनवेगसमुदञ्चित[12]-घर्मकणाङ्कित[13]रोमाञ्चकञ्चुकितसकलावयवाममुद्रानुराग[14]समुद्रमग्नाम् अभद्रास्पदभूतां कामपि शूद्रां समद्राक्षीत् ॥

सदाचारासक्तः सततमपि धर्मैकनिरतः

प्रकृत्या निर्दोषः प्रचुरतरधैर्योऽपि तरसा[15] ।

स तां दृष्ट्वैवारात्[16] स्मरकृतपरीताप[17]विषमा-

मवस्थामापेदे कमिह भुवि कामो न लघयेत् ॥४॥

---

१. 'आरचि' ग. घ. ङ. २. 'प्रस्वरमु' ग. घ. ङ. ३. 'न लीलायमानाङ्गेन केनापि' ग. घ. ङ. ४. 'न दृढ' ग, घ. ङ. ५. 'ढमा' क. ख. ६. 'लकुन्तलभरां मद' ग. घ. ङ. ७. 'तविलोचनां मदकलित' ग. घ. ङ. ८. 'रां निवशी' ग. घ. ङ. ९. 'वजनहृ' ग. घ. ङ. १०. 'प्रेयोजनसपी' ग. घ. ङ ११. 'धुर्यं मधु' ग. घ. ङ. १२. 'गुणीकृतम' ग. घ. ङ. १३. 'णाञ्चित' ग. घ. ङ. १४. 'प्रमधिराग' क. ख. १५. 'सहसा' ग. घ. १६. 'रशरप' ग. घ. ङ. १७. 'रीपाकवि' ग. घ. ङ.

चित्तं तस्यां प्रसक्तं वशयितुमखिलैरेष यत्नैरशक्तः

स्मृत्वा तामेव भूयः समजनि विरतः स्वस्य धर्माद् द्विजन्मा ।

[1]द्रव्यैश्चान्यायलब्धैरपि धननिवहैस्तोषयित्वा निवासं

चक्रे तस्याः [2]समीपे विहरणरसिकः सन्ततं मन्मथान्धः ॥५॥

साध्वीं भार्यां स्वतातं प्रवयसमनुपे[3]तावलम्बां तथाम्बां

त्यक्त्वा तत्प्रीतिहेतोरनुचितमपि चौर्यादिकं कर्म कृत्वा ।

लब्धैरर्थैरजस्रं प्रणयविवशधीस्तत्कुटुम्बं प्रपुष्णन्

निर्लज्जोऽसावनैषीद् बहुसमयमहो! स्त्रीपिशाची मतिघ्नी ॥६॥

तस्यामासन्नथ दश सुता भूसुरस्यास्य दैवा-

दन्त्यस्तेषामगमदभिधां हन्त नारायणेति ।

पूर्वादृष्टैरिह किमु तदीयैर्मुकुन्दस्य यद्वा

नाम्नामेवं [4]प्रथयितुमिदं दुष्कृतेर्निष्कृतित्वम् ॥७॥

तदनु स दशमित्वं प्राप्य नारायणाख्ये

रतिमकुरुत तस्मिन् बालके केलिलोले ।

अविरतमपि पश्यन्नस्य लीलाविशेषा-

नयमहह जडात्मा[5] *प्राप मोहं नितान्तम् ॥८॥

---

१. 'द्रव्याय' ग. घ. ङ. २. 'सकाशे' ग. घ. ङ. ३. 'स्वामथा' ग. घ. ङ.
४. 'कथ' ङ ५. 'रमा मोहसिन्धु' 'जगाहे' ग. घ. ङ.

---

* 'रमा मोहसिन्धुं जगाहे' इति पाठान्तरमपि कखपाठयोर्लिखितं दृश्यते ।

* अष्टाशीत्यब्दसङ्ख्यायुः कष्टं तत्पुत्रलालकः ।
मुमुदे सोऽपि धिक् स्त्रैणो वेत्ति नासन्नमन्तकम् ॥९॥

†ततश्चान्त्यकाले सम्प्राप्ते सोऽपि दुस्सहामर्षातिभीषणात्यन्तरक्तीकृताम्बरीषसदृक्षेक्षणोदित्वराशुशुक्षणिस्फुलिङ्गविशङ्कितपुरोभागान् अतिपरुषताम्रोर्ध्वप्रसारितनिशिततरशिरोरुहशकलितजीमूतजालान् चण्डतरभुजदण्डमण्डितमहत्तमदण्डोद्भ्रमणनिपुणान् अतिनिष्ठुराट्टहासाटोपस्फुटदृश्यमानारालविकटदंष्ट्राकरालान् अन्तरान्तरा समुदीर्यमाणात्मकृतदुष्कृतव्रातान् असितवर्णानतिभयङ्करान् अन्तककिङ्करानन्तिके समालोक्य निर्भरभयावेशविवशीभूताशयः पुरा किञ्चिदच्युतस्मृतिवासनाबलात् क्रीडालोलुपं बालकमुद्दिश्य निजगलार्पितपाशापकर्षणनिरुद्धश्वासं विच्छिन्नाक्षरं नारायणेत्यभाणीत् ॥

इत्थं[1] व्यर्थीकृतप्रायकनिजजननो नेतुमात्मानमारा-
दायातान् वीक्ष्य लोकत्रितयभयकरान् प्रेतराजस्य दूतान् ।
पूर्वस्या वासनाया बलत इह कृतानेकपापोऽपि भूय-
[2]श्चोच्चैर्नारायणेति स्वसुतमथ भयादाजुहावाकुलात्मा ॥१०॥

तावदेव[3] देवदेवनामकीर्तनमेवंविधामवस्थां गतस्य तस्य मुखतः समुपाकर्ण्य[4] परिकलित[5]पालनीयता[6]धियो महनीयतर[7]सुषमाभर[8]रमणीयविलोकनाः

1. 'कृतायुः स तु मृतिसमये ने' ग. घ. ङ. 2. 'स्ताच्चै' ङ. 3. 'वंविधनाम' ग. ङ. 4. 'मनाक' ग. घ. 5. 'कलित' ग. घ. ङ. 6. 'लनाधि' ग. घ. 7. 'महितसुष' ग. घ. ङ. 8. 'रमरमणो' ग. घ. ङ.

* पद्यमिदं ग.घ.ङ.पाठेषु नास्ति'

† गद्यमिदं ग.घ.ङ.पाठेषु नास्ति.

करचतुष्कनिष्कलितगदाशङ्खचक्रपङ्कजाः[1] महामेरव इव नितम्बसमुल्लसित-[2]
चामीकरद्युतिपीताम्बराः, सत्काव्यसन्दर्भा इव महितगुणालङ्कारपरिभासुराः,
वारयोषाजना इव मनोहराङ्गरागाः, रविकरौघा इव दोषावसानदृश्यमानाः
मा भैषीरिति जलदघोषगम्भीरया[3] गिरा करुणातरङ्गितैरपाङ्गपातैरपि[4] तमतीव[5]
परिहर्षयन्तः परमपुरुषपारिषदास्त्वरिततरमभिपेतुः* । अनन्तरमन्तककिङ्क-
रानपि तमधिगलं सम्पाश्य सम्प्रवृद्धामर्षमाकर्षतः समुपेत्य 'मैवं कुरुध्वम्
अविलम्बमेवामुं विमुञ्चते'ति वदन्तः सत्वरमशरणैकबन्धवस्ते निरुन्धते स्म ॥

अथ रुद्धा हरिदूतैर्यमभृत्याः कलितविस्मयास्तरसा ।
विरलेतरबहुमति[6] तानेवमवोचन् गभीरया वाचा ॥११॥

के वा यूयं[7] नु देवा यदि पुनरुपदेवाः किमन्ये महान्तो
वेषाकारप्रकारः कथयति भवतां[8] भव्यतां दिव्यरूपाम् ।

---

१. 'रकलितशङ्खचक्रगदापङ्केरुहाः महा' ग. घ. ङ. २. 'च समुल्ल' ग. घ. ङ. ३. 'गभीर' ग. घ. ङ. ४. 'ङ्गैरपि' ग. घ. ङ. ५. 'च हर्ष' ग. घ. ङ. ६. 'मानादेवमवो' ग. घ. ङ. ७. 'किमु पु' ङ. ८. 'भवतां च' ग. घ. ङ.

---

* तुः । तावदेव चतुरः पुरोभुवि चतुर्भुजानुरूपामृत-
स्यन्दिमञ्जुतरमन्दहासशिशिरीकृताखिलदिगन्तरान् ।
मीनकुण्डलकिरीटहारवनमाल्यपीतवसनोज्ज्वलान्
नीलनीरदविलोभनीयसुषमान् ददर्श हरिपार्षदान् ॥
किङ्करांस्ततस्तांस्ते संपाश्याजामिलं गले ।
विमुञ्चतेति रुरुधुस्तरसा विष्णुपार्षदाः ॥
'अथ रुद्धा' ग. ङ.

प्राणानेतस्य नानाविधदुरितवतो यातनां नेतुकामा-

नस्मान् कस्मादिदानीमरुधत च विभोर्धर्मराजस्य भृत्यान्[१] ।।१२।।

वैवस्वतस्य भृत्यानामेवं वाचं निशम्य ते ।

इत्थमूचुर्हरेर्दूता मुग्धस्मेरमुखाम्बुजाः ।।१३।।

पृच्छामः साधु युष्मानिदमखिलविदो धर्मराजस्य दूतान्

कीदृग्धर्मस्वरूपं कथयत विषयः कोऽपि[२] दण्डस्य लोके ।

सर्वे किन्न्वत्र[३] दण्ड्या जगति[४] पुनरमी किन्नु[५] धर्मैकनिष्ठा

यद्वा किं ते नु सम्यग् दुरितमहरहो ये वितन्वन्ति कर्म[६] ।।१४।।

अथ[७] तेऽपि यमदूता यथाश्रुतं प्रत्यवदन्-

आम्नायैर्विहितो[८] हि यः स भुवने धर्मो निषिद्धोऽपरो

वेदास्तेऽपि जगत्त्रयीमयतनुर्देवः स नारायणः ।

तस्मिन् धर्मपथे[९] चरन्नविषयो दण्डस्य पुण्यप्रदे

योऽन्यस्मिन्निरतः[१०] स एव तु बुधैर्दण्ड्योऽत्र[११] निर्णीयते ।।१५।।

---

१. 'त्यान्' इत्यतः परं 'धर्मराजस्य दूतान्' इत्यन्तोंऽशः ख. पाठे भ्रष्टः । 'दूतान्' ग. घ. ङ. २. 'कोऽपि' ख.: 'कोऽस्य द' ग. घ. ङ. ३. 'न्न्वस्य द' ग. घ. ङ. ४. 'जगदपरे किं' ग. घ. ङ. ५. 'किन्न्वधर्मै' क. ख. ६. 'न्वन्त्यधर्मम्' ग. घ. ङ. ७. 'ते यथा' ग. घ. ङ. ८. 'योऽयमत्र भु' ग. घ. ङ. ९. 'पथे द' क. ख. १०. 'तः पुमान् स तु' ग. घ. ङ. ११. 'यताम्' ग. घ. ङ.

अयं[1] हि पितरौ त्यज स्वगृहिणीं च साध्वीं पुना
रमस्व कुलटायुतो विरम धर्मत: स्वीयत: ।
प्रपोषय कुटुम्बकं परधनं मुषाणान्वहं
विनिन्द्यमिति नाकरोत् किमिव[2] कर्म कामातुर:* ॥१६॥

इत्थममुं पापकृतं शुद्धया रहितं च निष्कृताकरणात् ।
यमनिकटं नेष्यामः शुध्यति दण्डैरसौ तत्र ॥१७॥

ऊचुस्ते हरिपार्षदा गिरमिमामाकर्ण्य वैवस्वत-
प्रेष्याणामहह स्पृशत्यपि सभां याम्यामधर्म: क्रमात् ।

---

१. 'अयं स्वपि' ग. घ., 'अयं च पि' ङ.   २. 'किमिह' ङ.

---

* एतदनन्तरं गघङपाठेषु एवं दृश्यते—

"पुनरपि हरिदूता याम्यदूतानवोचन्
जननशतसहस्रे दुष्कृतौघे कृतेऽपि ।
यदिह सकृदनेन व्याहृतं नाम विष्णो-
र्विदितमहह किं नो निष्कृतिस्तत्कृता वः ॥
नृणामघं दहति नाम हरेरबुद्ध्या-
प्याख्यातमामयमिवौषधमग्निरेधः ।
आम्नायकृत्यमखिलं शमलं पुनाति
सेवा हरेस्तु सह वासनया लुनाति ॥
इत्थं तद्वचनं गभीरमधुरं धर्म्यं निशम्याकुला-
स्ते वैवस्वतकिङ्कराः सरभसं जग्मुः स्वताताान्तिकम् ।
श्रीनारायणपार्षदेषु च गतेष्वम्भोजनेत्रामृत-
स्वान्तः सोऽपि तपश्चरन्निह पुनश्चागात स्वरूपं हरेः ॥"

इति गघङपाठेषु प्रबन्धोऽयं समाप्तः ।

अङ्के यस्य शिरो निधाय निखिलो लोकोऽपि शेते सुखं
तस्मिन् धर्मविपर्ययो यदि भवेत् का वा गतिर्देहिनाम् ॥१८॥

ज्ञातं किं न भवद्भिरेतदिह भोः श्राव्यं हि वेदोदितः
प्रायश्चित्तविधिः पुनाति दुरितं नो वासनां नाशयेत् ।
सेवा तस्य हरेर्जगत्त्रयपतेः कृन्तत्यपीमां द्वयी-
मेतस्यामपि नामकीर्तनमिदं धन्यं विनिर्णीयते ॥१९॥

अपि च,

श्रीनामोच्चरणं हरेर्विजयते लोकद्वये पूजितो
धर्मो जन्मलताप्रसूनकलिका कालाहिविद्रावणम् ।
बीजं मोक्षमहातरोरिह रुजां सिद्धौषधिः पाप्मनां
पञ्चानामपि निष्कृतं परमिदं दुष्कर्मसर्वङ्कषम् ॥२०॥

अबुद्ध्यापि हरेर्नाम कीर्तितं पापहृद् भवेत् ।
अग्निरज्ञानतः स्पृष्टः किमङ्गं न दहत्यसौ ॥२१॥

तत्तादृक् खलु नाम विश्वमहितं नारायणेति स्वयं
योऽसावीरयति स्म सम्यगधुना नाकर्णि भोः किन्त्विदं ।
प्रायश्चित्तविधिः कुतोऽद्य समभूत् तस्मादनेनाञ्जसा
पापानामिह विद्यते ननु कथं वा दण्डनं पण्डिताः ॥२२॥

किमिह कथितैः स्फीतैरेतैर्वृथा शतजन्मभि-
र्विहितदुरितौघानामेषा कृता ननु निष्कृतिः ।

अकृत सपदि त्रासाद्योऽसौ हरेः परिकीर्तनं
सुचरितवतामग्रे गण्यः कथं स हि दण्ड्यते ॥२३॥

जायते यदि सन्देहो विषयेऽस्मिन् भवादृशाम् ।
प्रष्टव्यो भवतां स्वामी धर्मसाक्षी स्वयं यमः ॥२४॥

बन्धनहेतुं पाशं शिथिलीकृत्याथ मोक्षयित्वा ते ।
अमुमिह सुसुखं चक्रुः स्वामिगुणो दृश्यते हि भृत्येषु ॥२५॥

श्रुत्वा वाचं तेषामित्थं
दृष्ट्वापूर्वं चैतद् वृत्तम् ।
गत्वा वेगादेते दूताः
कालायेदं सर्वं प्रोचुः ॥२६॥

ततश्च तस्मिन् कृतान्तपाशबन्धननिराकरणेन कृतार्थतामापाद्य बहुमानतुन्दिलमारचय्य वन्दनां विस्मयेन किमपि वक्तुकामे पश्चात्तापेन तुच्छेतरभक्तिभारमनुष्ठीयमानैरखिलजगदीश्वरस्य चरणोपासनैरदसीयस्यान्तःकरणशुद्धिमापादयितुम् अन्तर्धानमुपागता मुरारिपार्षदाः ।

अजामिलोऽपि तदीयमिथोवचनजनितनिजचरितस्मृतिः बहुविधदुष्कृतभाजनमकृतनिष्कृतमात्मानमधिकतरं विनिन्दन् मुहुरपि दुरन्तया चिन्तया सन्तपन् पुराकृतस्य हरिभजनलेशस्य फलमेवेदमिति विमलया धिया समाकलय्य पुनरपि निस्सारितदोषायै तत्सेवायै स्पृहयन्नखिलदुरितभङ्गकारिणि गङ्गातीरे प्रकृतिपावनं किमपि देवसदनमासाद्य मृदुपवनसमुपनीतवीचि-

जालविसृमरशीकरनिकरासेकशुचितरे क्वचिदपि प्रदेशे समुपविश्य यथाविधि सम्यगासनमाबध्य विषयेभ्य इन्द्रियाणि समाहृत्य मन आत्मनि संयोज्य आत्मानमपि गुणैर्वियोज्य अविरलविसरदानन्दसान्द्रेऽनुभवात्मनि परे ब्रह्मणि योजयामास ।

एवं गतेषु समयेष्वथ केषुचित् तं
विज्ञाय योगविधुताखिलकर्मबन्धम् ।
निश्शेषलोकमहनीयनिजानुभावाः
प्रादुर्बभूवुरथ ते हरिपार्षदेन्द्राः ॥२७॥

दृष्ट्वा तान् परिहृष्टधीः कृतनतिर्नानाविधानां निजं
पापानां करणं शरीरममरस्रोतस्विनीपाथसि ।
त्यक्त्वा तत्क्षणमेव देवनिकरैः पुष्पौघमावर्षति
श्लाघ्यं विश्वजनैर्हरेः पुनरसौ सारूप्यमभ्येयिवान् ॥२८॥

जीमूतश्यामलाभं विलसदरिगदाशङ्खपङ्केरुहाभि-
र्बाहाभिः शोभमानं कटितटविलसत्पीतचेलाभिरामम् ।
सारूप्यं तं दधानं भगवदनुचराः स्वामिनस्ते प्रमोदा-
दारोप्यैनं विमानं त्वरिततरमनैषुः सकाशं मुरारेः ॥२९॥

तदनु च,

धर्मात्मा धर्मराजः स खलु निजभटैः साधु विज्ञापितं तं
श्रुत्वा वृत्तान्तमस्य द्रुतमथ निखिलं वीक्ष्य भूयः स्वबुद्ध्या ।

माहात्म्यं विष्णुनाम्नामिदमनुकलयन् भक्तिपूर्णस्तदानीं
रुद्धाभानन्दबाष्पैर्गिरमवददिमां शृण्वतां कर्णमाध्वीम् ॥३०॥

हे भृत्याः संशृणुध्वं विधिहरपुरुहूतादयो वा न शक्ता
माहात्म्यं यस्य बोद्धुं भवत इह यतो भुक्तिमुक्ती जनानाम् ।
धर्मो येन प्रणीतः सकलशिवकरः शासिता शासकानां
योऽसौ विश्वैकसाक्षी जयति स जगतीमूलकन्दो मुकुन्दः ॥३१॥

तस्यास्मिन्ननुचारिणस्त्रिभुवने सारूप्यमुद्राङ्किताः
संरक्षन्ति तदीयभक्तिमकरन्दासञ्जनात् सज्जनान् ।
येभ्योऽहं च विशङ्कितोऽस्मि सततं तत्तादृशेष्वप्यसौ
दण्डस्तेषु विधीयते ह ह ह चेज्जायेत दण्डचो हि सः ॥३२॥

एतत् पश्यत निष्कृतेषु महितं तन्नामसङ्कीर्तनं
प्राप्तो येन स पापवानपि पुनर्योगीन्द्रगम्यां गतिम् ।
औचित्यात् करिणं विहाय स गवा भारो यथा हार्यते
प्रायश्चित्तविधिस्तथा निगदितश्चान्द्रायणादिः श्रुतौ ॥३३॥

उक्तैरिह किं बहुभिः संक्षिप्य ग्राह्यमेव कथयामि ।
स्वप्नेऽपि विष्णुभक्ता दण्डं नार्हन्त्यमी पुनर्वन्द्याः ॥३४॥

ततश्च तत्समयविनिस्सृतमुरारिनामाक्षरनिराकृतनिखिलकल्मषस्यापि तस्य दण्डयतां परिकल्पयतां निजपरिजनानामघं प्रशिशमयिषुरन्तरा तमेव भगवन्तमिमां भारतीमीरयामास—

अमीभिर्मद्भृत्यैरहह जडताग्रस्तमतिभि-
जने तस्मिन्नेनः सपदि विहितं यद् विधिबलात् ।
इदं निश्शेषं तत् खलु निखिलसाक्षी स सहतां
जगन्नाथस्तस्मै नम इह परस्मै भगवते ॥३५॥

वचनमखिलमेतत् स्वामिनो माननीयं
निजहृदि कलयन्तो दर्शितैकान्तधर्मम् ।
मुरहरचरणाम्भोजन्मसेवापरेषु
स्थिरतरबहुमाना याम्यभृत्या बभूवुः ॥३६॥

कृत्वा शङ्कासमेतानिति स यमभटान् विष्णुभक्तेऽजस्रं
माहात्म्यं तस्य नाम्नामपि निजचरितैर्बोधयन् देहभाजाम् ।
आनन्दानां निधानं मुनिजनसुलभं स्थानमावृत्तिहीनं
विप्रोऽसौ भूरिपुण्यस्त्रिजगति महितं प्राप्य देदीप्यते स्म ॥३७॥

अजामिलमोक्षप्रबन्धः
समाप्तः

NOTE

The Kriyākrama or Āśvalāyanakriyākrama of Melputtūr Bhaṭṭatiri is a metrical composition. It deals with the domestic rituals of Kerala Brahmins belonging to the Āśvalāyana branch of Ṛgvedins. Remembrance of the stanzas of this work will be very useful to performers of domestic rituals like अग्निमुख, नान्दीमुख, उपनयन etc.

The following Mss. materials of this Institute have been used for this edition.

1) Ms. 12417 — क
2) .. 5611 — ख
3) .. L 1383-B — ग

क्रियाक्रमः

(श्रीनारायणभट्टविरचितः ।)

बध्नीमश्चित्तबन्धं कळभवरमुखं धाम पाटीरवाटी-
क्षेत्रे वास्तव्यमेतत् त्रिभुवनजननत्राणसंहारदक्षम् ।
शश्वन्निःश्रेयसाय स्मृतनिजचरणाम्भोजनिःशेषलोक-
श्रेयस्याः कल्पवृक्षं प्रकटितकरुणाकन्दळश्रीकटाक्षम्* ॥१॥

चतुर्दोष्णे कोष्णस्तनभररमालिङ्गनसुख-
प्रहृष्यद्रोम्णेऽस्मै त्रिभुवनपरित्राणपटुने ।
पटीरारामेऽमुं जनमनुजिघृक्ष्यैव वसते
नमस्कुर्वे धाम्ने विसृमरमह कौस्तुभयुजे ॥२॥

कस्मैचिद्विश्वसर्गस्थितिविलयपरिक्रीडनोद्यन्महिम्ने
श्रीनावाक्षेत्रधाम्ने महितनवयतीन्द्राचर्यमानाय धाम्ने ।
कुर्वे गोविन्दनाम्ने[१] गळधृतवनमालाख्यदाम्ने नमोऽस्मै
ध्वस्तामित्राधिभूम्ने प्रणतसुरशिरोरत्नदीप्ताङ्घ्रिसीम्ने[२] ॥३॥

---

१. 'भृ' ख. २. 'पाङ्घ्रि' क.

---

* इतोऽनन्तरं गपाठे 'प्रणम्य श्री—' श्लो० ४. एवास्ति.

प्रणम्य श्रीगुरून् भक्त्या शौनकं चाश्वलायनम् ।

तत्प्रोक्तगृह्यकर्माणि श्लोकै[1]र्वक्ष्यामि कानिचित् ॥४॥

मीमांसानिश्चितार्थस्मृतितदनुगताचारसाङ्गश्रुतिः स-

त्वग्न्युत्पत्त्यादिका[2]ङ्गान्यपि तदवयवान् निष्कृतीनां विधींश्च ।

स्वानुष्ठेयस्य कल्पं प्रतिमनु च [3]ऋषिं देवतां ब्राह्मणं च

छन्दोर्थं चावधार्य स्वरमपि विधिनैवाक्षरोच्चारणं च ॥५॥

पूर्वेद्युर्ब्रह्मचारी सकृदहनि हविष्याज्यसिक्तेष्टमन्नं

लघ्वश्नन् वर्ज्यवर्जी दधदहतपटं शोषितं चोत्तरीयम् ।

नत्वा स्वाभीष्टदैवं गुरुमपि जननीमभ्यनुज्ञात आर्यै-

र्नित्यं नैमित्तिकं वा प्रतिदिनविहितं कर्म कृत्वारभेत ॥६॥

आ[4]चामेत् प्राक् क्रियार्थं क्षुतमुखजनने श्वादिदृष्टौ च वेगे

मूत्रादेश्चेत् तदुत्सर्जनमपि कुरुतां प्राङ्मुखस्त्वासने स्वे ।

वामं जानून्नमय्य प्रपदमपि भुवि न्यस्य जान्वन्यदीयं

भूमौ विन्यस्य चास्तां पितृविधिषु पदे वैपरित्येन कृत्वा ॥७॥

प्राचीनावीत्यधीतिप्रभृतिषु तु कृतोपस्थ आसीत दर्भे

देवादौ तूपवीती रतिमुखनृविधौ वा निवीती पवित्री ।

---

१. 'कैस्संगृह्यते स्फुटम्' क. २. 'चाङ्गा' ख. ३. 'ऋषीन्दे' क. ४. 'चम्य प्रा' क.

जान्वन्तर्न्यस्त[1]बाहुर्निजहृदि विदधद्दानहोमेषु वामं
विश्लिष्टाङ्गुल्यशाली शुचिजनमथवा साधुशब्दैर्ब्रुवाणः ॥८॥

रक्षोरुद्राभिचारासुरपितृनिर्ऋतीनां मनूक्ति क्रियां वा
विस्रंसोत्तानलेखाखननिरसनच्छेदभेदांश्च कृत्वा ।

स्पृष्ट्वा खं नाभ्यधोङ्गं परिवृ[2]तवसनं चेह संस्पृश्य तोयं
प्रायश्चित्तस्य चेत् स्याद्विषय इदमपि स्वस्वकालेषु कृत्वा ॥९॥

[3]श्रद्धास्तिक्यावधानस्वगुरुबहुमतिस्नेहविश्वासशाली
शुद्धैर्द्रव्यैर्विशुद्धज्वलनसमयदेशेषु कर्माणि कुर्यात् ।

कर्तारं दक्षिणस्थः स्पृशतु सनियमश्चेतरः संस्क्रियादौ
पूर्वेद्युर्ब्रह्मचर्यं तदहनि च [4]चरेच्छ्राद्धकर्ता च भोक्ता* ॥१०॥

इत्येवमुद्दिष्टमशेषक[5]र्म-
साधारणं किञ्चन धर्मजातम् ।

वदा[6]म्यथो वह्निमुखं पुरस्कृ-
त्याशेषगृह्यो[7]क्तविधिं क्रमेण ॥११॥

---

१. 'स्य बाहु' ग. २. 'हित' ख. ग. ३. 'श्राद्ध.' ग. ४. 'परे श्रा' क. ग.
५. 'र्मणा' ग. ६. 'म्यहो' ग. ७. 'मन्त्रोक्त' ग.

---

* इतोऽनन्तरं खपाठे 'पुण्याहान्त' इत्यन्तो भागो नास्ति ।

उल्लिख्याधाय वह्निं करकलितसमिद् देवताः प्रोच्य चान्वा-

दध्याद्[1] बद्धे कुशेध्मे अपि पुनरुपलिम्पेत्समूहेत च त्रिः ।

दर्भैर्भूयः परिस्तीर्य च विरचितपर्युक्षणो[2] वा स्तरित्वा

दर्भान् कृत्वा पवित्रं प्रणयतु च हविर्निर्वपेत् तत्समुक्षेत् ॥१२॥

[3]पक्त्वा संस्कृत्य सर्पिः सहचरु तदथोत्पूत[4]मभ्यर्च्य दर्भे

कृत्वा स्रुङ्मार्जनोपस्तृतहविरवरोपाभिघारा[5]वसानान् ।

अप्यादध्यात् परिध्यर्पणमुभयसमित्क्षेपमग्न्यादिपूजां

चेध्माघाराज्यभागानथ चरतु यथास्वं प्रधानाहुतीश्च ॥१३॥

हुत्वा स्विष्टकृते सधर्मि[6] दहनेऽस्येन्मेक्षणं स्रुक्चरू

उत्सृज्यास्यतु[7] चानुयाजपरिधीन् पात्रं चरेन्निष्कृ[8]तिम् ।

संस्राव्याप्यथ पूर्णपात्रनिनयं कृत्वा समूह्यानलं

त्रिः पर्युक्ष्य तथार्चयेद्वसितधृग्विघ्नेशमुद्वासयेत् ॥१४॥

इत्यग्निमुखम्[*] ।

विघ्नेशार्चननिष्कृती स्थलविशुद्ध्यन्ते हविस्स्रुङ्मुख

शङ्खं रूप्यमयं त्रिपात्रमपि तत्रासाद्य कुर्वीत् क्षणम् ।

---

१. 'ध्वा' ग. २. 'णापाम्त' ग. ३. 'वावत्वा' क. ४. 'तम' ग.
५. 'ोपसादान्' ग. ६. 'धर्म' क. ७. 'त चा' क. ८. 'ती' क.

---

* वाक्यमिदं क पाठे नास्ति.

पच्छौचासनदर्भदानचतुर[1]र्घ्योत्पत्तिदानवार्यौ-

संयोगानपि चन्दना[2]दि वित[3]रेद्देवद्विजान्नं क्षिपेत् ।।१५।।

कुर्यात् पैतृकपाणिहोममुभयौ वर्गौ पृथग् भोजये-

न्मध्विवत्यादि जपेच्च पृच्छतु पृथग्बल्यन्नमप्युद्धरेत् ।

शिष्टे प्राप्य(?)बलिं हरेद् द्विजनुषोऽथाचामयेद्दक्षिणां

दत्त्वार्घ्यं विवृणोतु कव्यमुखमुत्सृज्याथ चोत्थाप्य तान् ।।१६।।

दत्त्वैभ्योऽक्षतमर्घ्यमार्भिकरकोत्सर्गौ विधाय द्विजान्

नत्वा प्रार्थ्य सहाशिषः पितृमुखान्यातोऽभिवाद्यान्वियात् ।

ये नान्दीमुखसंज्ञका पितृगणास्तत्तृप्तये कर्मणः

प्राङ् नान्दीमुखकर्म कार्यमिति तच्चादावितीहोदितम् ।।१७।।

* നാന്ദീമുഖമൂട്ടക— (नान्दीमुखश्राद्धम्।)

विघ्नेशार्चनकृत् पवित्रमुखदो विप्रेभ्य उत्तानितं

प्रोक्ष्यापूर्य च पात्रमत्र निदधत् स्वर्णं[4] च दत्त्वार्चयेत् ।

आत्मार्चां विदधत् पवित्रमुखदः शुद्धार्थिनेऽभ्युत्थि[5]तो

दर्भादीन् धृतवान् प्रवाचयतु तान् प्रोक्ष्याक्षतांश्चोत्किरेत् ।।१८।।

** पुण्याहम् ।

कल्याणाख्यमिवाद्य मङ्गलजपी साभ्युद्गतिः प्रस्थितः

कन्यासद्म तथा प्रविश्य च वृतः स्नात्वार्चितेभाननः ।

१. 'र्घ्यु' ग. २. 'नानि' क. ३. 'तरेदेव' ग. ४. 'र्णादि बध्नार्च' क. ५. 'ष्यु' ग.

* इदं वाक्यं कपाठे नास्ति। **इदं वाक्यं कपाठे नास्ति।

प्राङ् नो चेद्विदधीत निष्कृति[1]मथो नान्दीमुखं योषितः
पुण्याहे प्रकृते स्वयं च कुरुतां तत् स्वस्तिजप्यं गणम् ॥१९॥
गत्वाध्यास्य च पीठिकां वनितया नीराजितः पृष्ठतः
स्त्रीदाता त्वभिवादितो विहितपच्छौचोऽवरुह्य स्वयम् ।
आचम्योत्थितवान् नवाहतपटौ संस्पृश्य वध्वैतया
स्पृष्टं वस्त्रयुगं सकृद्युवसृचा प्रागुत्तरीयं दधत् ॥२०॥
आचम्य द्विरथोपविश्य भवने लिप्त्वा लिखेत् तत् स्थलं
प्रोक्षेद् दानमथो विधाय शकलं त्यक्त्वादधीतानलम् ।
अन्वा[2]धाय कृते परिस्तरणपर्यन्ते तु पर्युक्ष्य वा
[3]संसाद्य प्रणयेत् सलाजकघृतं संस्कृत्य दर्भेऽपयेत् ॥२१।
आज्यं प्राक् स्रुवमार्जने तु विहिते लाजं च लम्बोदरं
स्वं चाभ्यर्च्य सदानभूषितवधूवक्त्रं च दर्वेक्षताम् ।
[4]स्रग्धर्तोदकपूर्वकर्मणि कृते वध्वान्तरायातया-
न्वारब्ध परिधिक्रियादि हवनं कृत्वाथ दत्वा करम् ॥२२॥
गृह्णीयादथ लाजहोम परिणीत्यश्मानमेत् त्रिः क[5]रे
कृत्वा पावकदक्षिणाखिलहुतिः स्त्रीसप्तपादोत्क्रमान् ।

१. 'मुखं ना' ग. २. 'धानकृ' क. ३. 'कंसा' ग. ४. 'ग्दत्तोदक' ग., ५. 'कृते' ग.

मूर्धस्पृष्टयुदकुम्भयुक्षणवधूतारेक्षणावाग्विस-
गन्ते स्विस्टकृदादिशेषमवसायाग्निं समारोपयेत् ॥२३॥

* വേളി (—विवाहः।)

उद्धृत्योक्ष्य सह स्त्रियासित[1] इह क्षिप्तानलं[2] तां क्षिपे-
न्मन्त्राभ्यां समिधं कुशानपि पुनर्होमं द्वितीयं चरेत् ।
नान्दीं[3] सस्त्रि विधाय मन्त्ररहितं[4] वह्निं निधाय प्रजे-
शादि प्रोच्य कुशेध्मबन्धनमुखे संस्कृत्य सर्पिस्स्रुवौ ॥२४॥

नीत्वा योषितमन्तरेण वृषचर्मण्यासयित्वा परि-
ध्याधानादिकृदाज्यभागवसितौ दत्त्वा प्रधानं चरेत् ।
अङ्कत्वा स्वस्य च योषितो हृदवसाय स्विष्टकृत्पूर्वकं
होमं चर्मणि चोपविश्य नियमी बध्वा सहास्तां त्र्यहम् ॥२५॥

** രണ്ടാമോമം —(द्वितीयहोमः।)

नान्दीपूर्वमथोपलिप्य च समूह्य त्रिः परिस्तीर्णं[5]कृत्
त्रिः पर्युक्ष्य हविश्च पर्यनलयेदुद्वास्य तत् प्रार्थ[6]येत् ।
क्षिप्त्वैधो जुहुयाद् द्विशोऽथ च समूहाद्यं चरन् भस्मधृग्
विघ्नेशं च विसर्जयेत् प्रथमतो होमन्त्विहौपासने ॥२६॥

*** ഔപാസനവേളി—(औपासनम् ।)

१. 'यान्वित' ग. २. 'प्तानलान्तां' क. ३. 'सत्रि' ग. ४. 'तं चान्वा नि' ग
५. 'र्णि' ग. ६. 'र्च' ग.

* इदं वाक्यं कपाठे नास्ति। **इदं वाक्यं कपाठे नास्ति। *** इदं वाक्यं कपाठे नस्ति।

गृह्याग्नौ त्रिसमूहनं त्रिपरिषेकं चापि कृत्वा द्विधा
कृत्वान्नं समनक्तु पर्यनलयेदग्निं च विघ्नेश्वरम् ।
आत्मानं च समर्च्य दानकृदथो पर्युक्ष्य मन्त्रैः सकृ-
द्धुत्वा [1]विश्वबलिं हरेत विधिवन्मन्त्रैश्च पर्युक्षतु ॥२७॥

हुत्वा सूर्यमुखैस्ततश्च दशभिस्तैरद्भ्य इत्यादिभि-
स्तैरिन्द्रप्रमुखैश्च पूरुष[2]मुखैस्तोयादिदानादिकम् ।
रक्षोभ्यश्च पितृभ्य इत्यपि बलिं कृत्वाथ भूरादिभि-
र्हुत्वा च त्रिसमूहनादि कुरुतां श्वभ्योमुखैश्चान्ततः ॥२८॥

* वैश्वदेवम् ।

अथ दीक्षाचतुर्थेऽह्नि प्रातरौपासनाहुतिम् ।
दानं च कृत्वा धृत्वान्यौ पटौ स्नातां वधूवरौ ॥२९॥

कृत्वा नान्दीमुखान्तं परिणयपटधृक् प्रोक्ष्यपुण्याह[3]कौ तौ
कुर्याद्दानं च मौहूर्तिकमपि शयनं प्राप्य भूषेत् स्ववध्वौ ।
ऊर्वोरानीय वध्वा वसनमगरुणा लिप्यतां लिङ्गयोनी
सम्बध्याप्लुत्य पुण्याहकृदथ परिवेष्ट्या[4]नयाश्वाशयेत्ताम् ॥३०॥

** ശേഷം—(निषेकः ।)

---

१. 'द्विश्व ब' ग.   २. 'पुंलस्तो' ग.   ३. 'हतोयैः' ग.   ४. 'श्याश' ग.

---

* इदं वाक्यं कपाटे नास्ति ।   ** इदं वाक्यं कपाटे नास्ति ।

शान्तेऽनले भस्म निरस्य गोमये-
नासृज्य वह्निं निदधद्विलिप्य च ।
समूह्य पर्युक्ष्य सकृत् परिस्तृणन्
पर्युक्ष्य चासाद्य कुशेषु पञ्चकम् ॥३१॥

उत्तानिते प्रोक्षणपात्र उक्षिते
बद्ध्वा पवित्रं निदधज्जलं क्षिपेत् ।
उत्पूय चाप्याय्य समुक्ष्य च त्रि-[1]
रुत्तानितं शिष्टचतुष्कमुक्षतु ॥३२॥

संस्कार आज्यं त्रिरमन्त्र उत्पुना-
त्वनुद्धरन् प्रागथ मार्जयेत् स्रुवम् ।
आराध्य वह्निं परिषिच्य मन्त्रतः
कृत्वा समित्क्षेपमयस्रुवाहुतिम् ॥३३॥

संस्राव्य मन्त्रैः परिषिच्य चार्चये-
च्छान्तेषु पर्वादिषु[2] भस्ममन्त्रतः ।
सम्प्रोक्ष्य चोद्धूल्य विनैव तु स्थलं
बध्वा सहारोप्य विहाय भस्म तत् ॥३४॥

मृष्ट्वा स्थलं गोशकृताग्निमादधत्
समिध्य तस्मिन् समिधं च तां क्षिपन् ।

---

१. 'त्रिश उत्ता' ग.   २. 'पूर्वा' ग.

लिप्त्वा समूहादि पुरोवदाचर-
न्नयाश्वहोमादथ पञ्चहोतृकः ॥३५॥

दशात्मकेनापि तथा मनस्वती-
मन्त्रेण मिन्दामनुयुग्मकेन च ।
जुहोतु सर्वैरपि भूर्भुवादिभि-
र्दीक्षान्तरा तैश्च सतारकैस्त्रिभिः ॥३६॥

* തീയിടുക— (अग्न्याधानम् ।)

विघ्नेशार्चननिष्कृती इह चरेद् ब्रह्मोपवेशोद्धती
संभृत्य प्रदिशेद्विकीर्य विलिखेदोमग्निमुक्त्वा हरेत् ।
संभारान्[१]निदधीत चाग्निमुपलेपाद्यात्मपूजावधौ
पर्युक्षेन्मनुभिश्चतुर्ग्रहणकृत्तिष्ठन् स[२]मुक्षादिकृत् ॥३७॥

सप्ताद्येन विधाय पूर्णहवनं दद्यात् पशुं वेधसे
तन्त्वाद्यैस्तिसृभिश्चतुर्भिरपि चाभ्यावर्तिभिश्चाहुती ।
मिन्दाभ्यां जुहुयाच्च भूःप्रभृतिभिर्मन्त्रोक्षणान्तं चरन्
दत्त्वा कं च विसृज्य चार्च्य दहनं विघ्नेशमुद्वासयेत् ॥३८॥

** സംഭാരം കൂട്ടിത്തീയിടുക —(संभारेण अग्न्याधनम् ।)

---

१. 'रं नि' ग. २. 'मूहादि' ग.

---

* इदं वाक्यं कपाठे नास्ति । ** इदं वाक्यं कपाठे नास्ति ।

स्थालीपाकमथो नवाग्रहयणमप्यारभ्य नान्दीं चरेद्

दानं चाप्युभयोः प्रधानहवनात् पूर्वं विदध्यादिह ।

तूष्णीमेव निरुप्य हव्यविभजिर्मुक्त्वा[1] नवान्नैः पुन-

र्होमे स्विष्टकृतेऽवदानसमये भक्षार्थमप्युद्धरन् ।।३९।।

पत्न्या न्यस्य तथाभिघार्य विदधत्तत्स्विष्टकृद्धर्मिणा-

ऽऽदायान्नमथ[2] प्रजापतिजपी भक्षेच्च कुक्षिं जपेत् ।

होमान्ते कृतवैश्वदेवहवनो नैशं विधिं वर्जयन्

योषामाशयतां च शेषितहविर्जप्त्वं जपेच्चोदरम्[3] ।।४०।।

* आग्रयणम् ।

आरोप्यायतनेन पावकमयं मन्त्रेण कुण्डाद्बहि-

र्मध्ये विदध्यातु पश्चिमादि शकलेनैन्द्रीदिगन्तं क्रमात् ।

एवं दक्षिणतस्तिरुत्तरदिशि प्रोक्ष्यादधत्पावकं

चाजुह्वानमुखेन चान्यमनलं शेषं चरेदुक्तवत् ।।

अन्वाधानकृदुच्चरेदिह मनुं त्वमग्न्यादिवैश्वानरं

स्वन्तं निर्वपणे तथोक्षणविधौ ङेन्तं प्रधानाहुतौ ।।४१।।

** വൈശ്വാനരി—(वैश्वानरी ।)

---

१. 'जिम्मु' ग. २. 'याथ करेण ना गृहयतां भ' ग. ३. 'चाद' ग.

---

* इदं वाक्यं कपाठे नास्ति । ** इदं वाक्यं कपाठे नास्ति

स्नात्वा स्त्रीसहितः सम[1]ूह्य परिसंस्तीर्याग्नि दर्भैरग्निकैः

पर्युक्ष्याष्ट च सादयेत करकं प्रोत्तान्य चापूरयेत् ।

उत्तान्याखिलमोप्य तण्डुलमथो पक्त्वानलेति प्रणी-

ते कृत्वा परिषेचनावधि लिखन् स्फ्येनाग्नि दर्भांस्स्तृणन् । ४२॥

[2]कव्यध्रौवघृतं विधाय समुपस्तीर्योदगुद्वासितं

संसाद्याञ्जनपूर्वकं च कशिपौ दर्भे[3]ऽपि चाराधयेत् ।

आराध्यानुपवीर्जलादि च दिशन्नावाह्य पित्रादिकान्

स्थानेष्वम्बुमुखं दिशन् समुपवीयाराधयेत् पावकौ ॥४३॥

कुर्वीतानुपवीरथेध्महवनं होमद्वयं मेक्षण-

क्षेपं चाम्बु ददच्च पिण्डनिवृतौ लिप्त्वानुमन्त्रेदिमान् ।

प्राणायाम्यनुमन्त्र्य जक्षतु नमा दत्त्वाम्बु तैलाञ्जने

वासश्चापि जलादि चैषु ददताभग्रे च तोयादिकान ॥४४॥

आराध्योक्तवदुत्थितो भजनकृत्प्रोद्वास्य चान्त्रेत्य तान

वह्निं चानुभजन् द्वि[4]रर्थितसुतः पिण्डं वधू[5] प्राशयन् ।

पिण्डाद्युत्सृजतूपवीय दहनावाराध्य कुण्डीकुशा-

वुन्मुञ्चेदिति पिण्डपूर्वपितृयज्ञस्य क्रियाणां क्रमः ॥४५॥

* पिण्डपितृयज्ञः ।

---

१. 'मु' ग. २ 'कर्यध्रौ' ग. ३. 'धयन्' ग. ४. 'न्नथार्थि' ग. ५. 'येत' ग.

* इदं वाक्यं कपाटे नास्ति ।

स्नात्वाथ स्थलशुद्धिकृत्परिसमूहादीध्महोमावधौ

शङ्खाद्यासद[1]कृन्निमन्त्र्य कृतपच्छौचौ निवेद्य द्विजौ ।

बर्हिर्विष्टरद· सुरार्घ्यकृदथो पित्रार्घ्यपात्रात्रयं

सम्पूर्याप्यभिमन्त्र्य चार्चि[2]ततिलाद्यश्छादयित्वार्चतु ॥४६॥

वन्दित्वा दिवि चार्घ्यदः पितृमुखेष्वम्भो दिशन्नन्तरा

सन्दर्श्यार्घ्यमथोपवीय ददतां धारां च मन्त्रेत् पृथक् ।

सन्त्यज्यानुपवीर्दलान्यथ युनक्त्वर्घ्यं समुक्ष्यापिधा-

याराध्याथ ददातु चन्दनमुखं देवेऽर्पयेच्चौदनम् ॥४७॥

हुत्वान्यत्त्वनुमान्य शिष्टसहितं सम्भोजयन्नानमन्

मध्वित्यादि जपेच्च तृप्तिमनुपृच्छेत् पिण्डकृच्छिष्टवाक्[3] ।

पिण्डाधानमुखं तदष्टिचरमं कुर्याद्बलिं चाग्रतो-

ऽथाचान्ते कृतदक्षिणोऽर्घ्यविवृतावग्न्यर्चनान्तं चरेत् ॥४८॥

पित्राद्यौ विवदन्नुभौ समुपवीयोत्थापयेदक्षता-

न्दत्त्वार्घ्यं च विमृज्य मुक्तकरकोऽग्न्यदीन् परिक्रम्य च ।

नत्वा प्रार्थ्य कृताशिषोस्तु चरणौ संगृह्य चान्वेतु ता-

वित्थं पार्वणसंज्ञितेऽत्र कथितः श्राद्धे क्रियाणां क्रमः ॥४९॥

* पार्ववणश्राद्धविधिः ।

---

१. 'सदिक्' ग. २. 'ञ्ञा' ग. ३. 'वान्' क.

* इदं वाक्यं कपाठे नास्ति ।

१४

कुर्यात् पार्वणवन्निमन्त्राचरमं पूर्वेद्युरित्यादिना
पच्छौचादिकृदष्टमन्त्राहुतिकृच्चान्ताच्च पूर्वे दिने ।
स्थालीपाकविधिं परेद्यवि चरेन्मन्त्रोननिर्वापकं
हव्यस्यापि विभागमर्शरहितं सप्त प्रधानाहुती[1]. ॥५०॥

कुर्यात् पार्वणवच्च भोजनबली वह्निक्रिया वर्जय-
न्नन्वष्टक्य[2]विधिं तृतीयदिवसे स्त्रीपिण्डयुक्तं चरेत् ।
आर्द्रा मूलयुताः कुशा इह तथा[3] पर्यास्तृतिर्मुष्टिभि-
रसादे पञ्च तु भाजनानि सकृदाच्छिन्न[4]द्वयं चाधिकम् ॥५१॥

पक्तव्यं कृसरं च पायसमपि ग्राह्या यवागूः कुशै-
स्तीर्थावाहनपूर्वकं च विधिवत् कार्यं पृथग्विस्थले ।
उद्वासो दधिमन्थयुक्तहविषां सादे तु मध्वन्विते
[5]मन्थं चाञ्जनपूर्वकं च पृथगत्रासादयेद्योषिताम् ॥५२॥

होमौ द्विद्विरवत्तकव्यकचतुष्केणात्र पिण्डान् पुनः
कव्यैः षड्भिरपि प्रदाय वनितापिण्डे सुराचामकौ ।
दत्त्वा लेपनदोऽनुमन्त्रणमुखः[6] पिण्डाशनोनं चरे-
दान्तान् प्रोष्ठपदेऽपि चान्त्यदिनवत् कुर्यादिमामष्टकाम् ॥५३॥

---

१. 'तिम्' ग. २. 'न्वक्यष्ट' क. ३. 'था तु..द्विस्त्रिभिर्मु' क. ४. 'न्नं द्व' क.
५. 'मासं चा' ग. ६. 'खं' ग.

* अष्टका ।

पुण्याहान्त इह प्रजापत[1] इति प्रोच्याज्यभागादिमं
चान्वाधाय[2] निरुप्य[3] बर्हिषि हविस्संसाद्य नीत्वान्तरा ।
स्थालीपाकवदाज्यभागहवनान्ते दानकृत् स्त्रीकरे
दध्न्येकं यवमोप्य तत्र निदधन्माषौ च तत्पार्श्वयोः ।।५४।।

पृष्ट्वा किं पिबसीति पुंसवनमित्युच्चारयन् छादयन्
हस्ताभ्यां त्रिरथाशयेत् स्त्रियमिदं कुर्यात्त्रिरेवं दिशेत् ।
वृत्तच्छायगदारपृष्ठवसतिर्दूर्वाम्भसाते[4] मनू-
नुक्त्वा नस्यविधिं विधाय जुहुयाद्यत्ते हृदिस्पृग्जपेत् ।।५५।।

** पुंसवनम् ।

कार्या पुंसवत्त् क्रिया परिधितो न स्याच्चरुस्त्वासयन्[5]
कृत्तौ तां परिधिप्रभृत्यथ चरेद्धोमं प्रधानान्तिमम् ।
दत्त्वा सीमकृदानुबध्य च ददद् द्वाभ्यां पवित्रादिकं
प्रोक्षन्[6] गापयतां दिशेदपि चरेत् स्विष्टादिकर्मान्ततः ।।५६।।

*** सीमन्तम् ।

---

१. 'तिरिति' ग. २. 'त्वन्वा' ग. ३. 'रूप्य' ग. ४. 'सान्ते म' क.
५. 'नय' ग. ६. 'प्रेष्यन्' ग.

---

* इदं वाक्यं कपाठे नास्ति । ** इदं वाक्यं कपाठे नास्ति ।
*** इदं वाक्यं कपाठे नास्ति ।

दृष्ट्वा जातं तनूजं विहितसहपटस्नाननान्द्या[1]दिकर्मा

दानं कृत्वाङ्कसंस्थं शिशुकमशितयेद्धेममध्वाज्यविष्टम ।

श्रोत्रद्वन्द्वे सुवर्णं निदधदथ जपेदंसयुक्स्पृक् च सञ्ज-

व्याख्यामुच्चार्य गुह्यां शिरसि च समवघ्राय मृष्ट्वा जपेच्च । ५७॥

* ജാതകർമ്മം† —(जातकर्म ।)

विघ्नार्चाचित्तनान्द्याचमनमथ चरेच्चापि पुण्याहयुग्मं

द्वैतीयीकस्य मध्ये वितरणकटिसूत्रे त्रिपुण्ड्राणि कृत्वा ।

ओंपुण्याहावसाने विधिवदथ शिशोर्नाम कृत्वावशिष्टं

पुण्याहं नामयुक्तं विदधदथ समाप्याह्वयेद्ब्राषयादि ॥५८॥

(പേരിടക—नामकरणम् ।)

हेरम्बार्चननिष्कृती सहसुतो नान्दीमुखं चाचरेत्

पुण्याहं च करोत्वथो वितरणं मौहूर्तदानं तथा ।

धृत्वा छत्रमुखं समङ्गलजपो निष्क्रम्य बालं दधद्

वृक्षं त्रिश्च परीत्य तत्स्पृशममुं मङ्गल्यजप्यानयेत् ॥५९॥

** പുറപ്പാട്—(निष्क्रमणम् ।)

---

१. 'न्द्यन्तक' ग.

---

* इदं वाक्यं कपाठे नास्ति । ** इदं वाक्यं कपाठे नास्ति

† इतः परं गपाठे एवं दृश्यते—
'नान्द्यादिपुण्याहकृतौ नु सूत्रं प्रक्षिप्य पात्रे पुनरत्र सद्यः ।
पुण्याहकर्मापि च तत्र मन्ये कुर्वीत नामाथ समापयेत तत ॥

പേരിടക

कृत्वा नान्दीं च पुण्याहकं दानकृत, धृत्वा छत्रं श्लो० ५६. पा० ३.

विघ्नार्चादिकृदन्नदैवतयुतं पुण्याहकर्माचर-

न्नन्नप्रोक्षणकृद्दधच्च तनयं सम्भूष्य चालिम्पतु ।

मात्राऽन्न निहितेऽत्र रूप्यरचिते पात्रे द्विजान् भोजयन्

मध्वाद्यन्वितमाशयेदथ शिशुं मन्त्रेण तूष्णीमपि ॥६०॥

* ചോറൂണ്—(अन्नप्राशनम् ।)

पुण्याहान्तचतुष्ककृद्धुतवहाधानादि पर्युक्षणा-

न्ते व्रीह्यादिकसादकृद्विधिमुपावेश्य प्रणीयाज्यकम्[1] ।

सम्मृज्य स्रुवमन्तरागतशिशौ मात्राङ्कगे[2]ऽथाचर-

न्नाघारान्तमथ प्रधानहुतिकृत् संयोज्य वारिद्वयम् ॥६१॥

न्व्याज्यार्पणदानकृच्छिर इहोन्दन्[3] न्यस्य दर्भक्षुरौ

छित्वा मातृकरे क्षिपेच्छकृति[4] सा चैवं त्रिरेतच्चरेत्[5] ।

वामे चैवमृते तुरीयमखिलं कृत्वा घृताक्तं क्षुरं

दत्त्वा वप्तृकरे प्रशास्य विहितक्षौराप्लवे बालके ॥६२॥

कृत्वा स्विष्टकृदादिपाशहरणान्तं ब्रह्मणो निष्कृतौ

स्वन्त्वाचार्यधनं ददद्विधिमुखे मृष्ट्वा[6] प्रणीताजलम् ।

---

१. 'ज्यकृन्' ख. ग. २. 'त्राङ्क' ख. ३. 'दन्य' ग. ४. 'च मृदि सा' ख. ५. 'तुरीया च' क. ६. 'दृष्ट्वा' क., 'पृष्ट्वा' क.

---

* इदं वाक्यं कपाठे नास्ति ।

निष्क्रान्ते विधिवद्विधौ परिसमूहान्तं[१] च कर्माचरेत्

तूष्णीमग्निसमिन्धनान्वितमिदं चौळान्तकर्म स्त्रियाः[२] ।।६३।

* चौळम् ।

विघ्नेशार्चनपुण्याहदानमौहूर्तदक्षिणाः ।

कृत्वा पुंस्त्रीकर्णवेधः पुण्याहो न स[३]र्वर्णिनाम् ।।६४।।

** कर्णवेधः ।

नान्दीपुण्याहभूषाशनवपनकृतौ स्नानमग्नेर्निधानं

[४]चान्वाधानं स्रुवामृष्टचवधिकृतिरथो विघ्नराजार्चनं च ।

वासस्सन्धारणालङ्करणवितरणास्थापिधानोपवीत-

त्वग्धृत्याचान्तिमध्यागतिपरिधिवि[५]धानादिहोमाष्टकं च ।६५।।

त्र्यञ्जल्यापूर्तिहस्तग्रहणसवितृवीक्षाश्च कस्योक्त्यृगाव-

र्तेध्माधानाभिवादार्थनवितरणोङ्कारगायत्र्यर्धाती ।

हृन्मन्त्रोक्तिश्च मौञ्जीपरिणहनविधिस्तिष्ठतो दण्डदानं

प्रेषोक्तिस्स्विष्टकृद्धुत्यनुयजनमुखं[६] चान्ततश्चाभिवादः ।।६६।।

भिक्षादानार्पणे अप्यहनि विहितसन्ध्ये कुमारेऽथ रात्रौ

कृत्वा स्रुङ्मार्जनान्तं चरुपचनविधिं तन्निवेद्योपविष्टे ।

---

१. 'ह्यान्ताच्च कर्मा' ख. ग. २. 'यः' ख. ३. 'नस्स' ख. ग. ४. 'देवोक्ष्यादिस्त्र' क; 'देवोक्त्यादिस्त्र' ख. ५. 'निधा' ख. ६. 'स्वक्षा' ख.

---

* इदं वाक्यं कखपाठयोर्नास्ति । ** इदं वाक्यं कखपाठयोर्नास्ति ।

आघारान्ते[१] च दानं हुतिरपि सदसादिग्भिः स्विष्टकृत्का-

[२]द्यन्तं होमक्रियैधोहुतिरवनिसुरान् भोजयित्वा[३]र्थदश्च ।।६७।।

* उपनयनम् ।

नान्दी च पुण्याहविधिः[४] पलाशं सम्प्राप्य तत्प्रोक्षणदानसेकाः ।

दण्डादि[५]हानं च धृतिस्त्वगादेः पुण्याहकर्मापि दिने चतुर्थे ।।६८।।

** ദണ്ഡപാലക—(दण्डहानम्।)

अन्वाधानमुखं चरन् सह घृतं संस्कृत्य दध्यन्वितान्

सक्तूनाघृतभागतो घृतहुती ऋग्भिश्च सक्त्वाहुतीः ।

कृत्वा स्विष्टकृतो[६]ऽवदानसमये भक्षार्थमप्युद्धरन्

धर्म्यन्तेऽशनकृद्विमार्ज्य च वटावग्रेऽभिवाद्या[७]सिते ।।६९।।

कूर्चं वारिगतं धरन्नृषिमुखं तारं च गायत्रिका-

माद्यं सूक्तमथान्तिमर्चमपि तामध्यापयेत क्रमात् ।

शिष्टं होमविधिं समाप्य निवसन्नध्यायवर्जं त्र्यहं

विघ्नेशा[८]र्चनदानकृच्छुभदिने वेदः समारभ्यताम् ।।७०।।

*** ഉപാകർമ്മം—(उपाकर्म ।)

---

१. 'न्तं' ख. २. 'द्यान' ख, ग. ३. 'त्वार्चना च' ख, ग. ४. 'धि प' ख
५. 'दान' क. ६. 'तोऽव' ख. ७. 'द्य स्थिते' ग. ८. 'दि' ख.

---

* इदं वाक्यं कखपाठयोर्नास्ति । ** इदं वाक्यं कखपाठयोर्नास्ति ।
*** इदं वाक्यं कखपाठयोर्नास्ति ।

मुहूर्तं वापयित्वा स्रुङ्मार्जनान्तेऽन्तरागते ।

कस्योवत्यन्तव्रतादेशौ[1] कुर्यात् स्विष्टकृदाद्यथ[2] ॥७१॥

* വ്രതം കൊള്ളുക —(व्रतादानम् ।)

अब्दान्तेऽपि मनुं निरूप्य सतिलं[3] पक्त्वा चरुं स्रुङ्मृजां

कृत्वा तं गुरवे निवेद्य विरते शिष्येऽन्तरानीयताम्[4] ।

कृत्वा मुखप्रहुतीन्[5] वापि समवत्ते स्विष्टकृत्यभकं

प्रेष्यन् भोजयतां[6] प्रदाप्य सलिलं सूर्येक्षिणं वाचयेत् ॥७२॥

संछाद्याक्ष्यनुशास्य होममखिलं तं स्विष्टकृत्पूर्वकं

कुर्यात् प्रातरमुं बहिर्निहितयन्नग्नि परिस्तीर्य च ।

आसाद्या[7]सिमुखं समर्च्य च सन्निद्धो[8]नेऽभिवाद्यासिते

शिष्ये प्रेष्यति तं पुरीषपदकं[9] संश्राव्य सूर्यादिकान् ॥७३॥

सन्दर्श्या[10]ग्निदृग्[11]जपेच्च सवटुर्वह्निं समर्च्योत्सृजे-

द्धुत्वंधो वचनीय[12]होममपि माहानाम्निकेऽप्याचरेत् ।

---

१. 'कान्ते व' ख. २. 'रान्तया' ग. ३. 'सलिलं' क ख. ४. 'य तम्' ख ग. ५. 'वाप' । ग. ६. 'तान्' ग ७. 'वाति' क. 'द्यान्त्र' ख. ८. 'द्यान्वि' ख. ९. 'पकादं' १०. 'सन्दश्य' ख. ११. 'मृग्ज' ख., 'मृड्ख' ग. १२. 'पच' क.

---

* इदं वाक्यं कखपाठयोर्नास्ति ।

एवं द्वे च महाव्रतौपनिषदे कुर्याद् व्रतादेशना-

दूहित्वा[1] वचनादि[2] चानुवचनाद्यान्ताच्च कर्माचरेत् ॥७४॥

* വ്രതം മുടക്ക—(व्रतसमापनम् ।)

पुण्याहान्तचतुष्ककृद्धुतवहाधानादि चौलोक्तव-

न्मुख्याहुत्यवधि विधाय वपतु श्मश्रूणि तुन्दन्मुखम्[3] ।

श्मश्रूणीति वदन् क्षुरोक्तवचसोस्तं[4] वापयित्वाप्लुते

कुर्यात् स्विष्टकृदादि चाग्निसमिदाधात्रेऽथ[5] रात्रौ वटुः ॥७५॥

गोयुग्मं गुरवे ददातु समिदाधानात् पुराथो परे-

ऽह्न्यान्तात् क्षौरमुखं करोतु विधिवद् गोदानसंज्ञं व्रतम् ।

** ഗോദാനം—(गोदानम् ।)

विघ्नार्चागुरुदक्षिणे अथ[6] चरन् पुण्याहपर्यन्तकृ-[7]

च्छाखालूः पशुदानकृद्धुतवहाधानादि कुर्यात् स्वयम् ॥७६॥

सादे कुण्डलपूर्वकाण्यपि समासाद्याथ धात्रासने[8]

मुख्याहुत्यवधौ स्वयं तु वपनं कुर्वीत मन्त्रोहकृत् ।

स्नात्वा क्लीतकयुग्विसृज्य रशनाद्यागत्य वासोयुगं

धृत्वाङक्त्वा धृतकुण्डलो वितरणं कृत्वानुलिप्य स्रजम् ॥७७॥

---

१. 'घू' ग. २. 'वप' ख. ग. ३. 'तुन्द' क. ४. 'राणि च वसो' क.
५. 'धानाग्रे ख. ६. 'इह चरेत पु' ख. ७. 'हवत्मन्ति' ख. ८. 'धौ' क. 'धो' ग.

---

* इदं वाक्यं कखपाठयोर्नास्ति । ** इदं वाक्यं कखपाठयोर्नास्ति ।

धृत्वोपानहमातपत्रालकुटौ मुक्त्वा तथोष्णीषकं

त्यक्त्वोपानहमादधीत समिधं छिन्नां पुरान्या अपि ।

आन्तात्[१] स्विष्टकृदादिहोममखिलं कुर्यात् समावर्तने

स्वाध्यायं च समारभेत विधिवत्तुर्ये दिने स्नातकः ॥७८॥

* समावर्तनम् ।

स्नात्वावच्छेदधारी[२] स्नपनवपनकृत् प्रेतमुक्षेन्निशाद्भिः

कौपीनाच्छादितं भूषितमपि नलदैर्वाससाच्छाद्य बध्वा ।

नीत्वाधो वीतचूडाश्लथनयुगुदकं न्यस्य तेनाथ चित्यां

शम्यापेति निरुक्षेच्चितिकृदनलमाधाय पर्यास्तृणीत ॥७९॥

न्यस्यापः प्रेतमारोप्य च जनितघृतो[३] द्वे तु पर्यग्न्य चोत्पू-

यामृष्टस्रुग्दलोप[४]स्थितिकृदिम[५]मृचाथोपवीत्यग्निमर्चेत् ।

प्राचीनावीत्यथारयेत् समिधमपि जुहोत्वग्निकामौ चलोकं

ऊन्तानुक्त्वा यथाविध्यनुमतय इति प्रेतवक्षस्थलेऽग्ने ॥८०॥

हुत्वास्मान्मन्त्रतः स्रावितसकलघृतस्तं स्रुवं तूदगग्रं

नासायां न्यस्य दर्भैरनलमुपनिधायाग्निमित्यन्यविप्रम् ।

---

१. 'आन्तो' ख. २ 'कारी' क. ३. 'जहितद्घतो' ग. ४. 'रुज' ग.
५ 'दिवम्' क.

---

* इद वाक्यं कपाठे नास्ति ।

+ इतोऽनन्तरं खपाठे 'आप्लुत्योद्घृत०' (श्लो० ८३) इत्यारभ्यते ।

उक्त्वासौ वा स्वयं वा ज्वलयतु सलिलं प्रास्य चोपस्थितोऽथ
प्रेह्याद्यैर्मार्जितापो घटधृगथ परीत्येममित्याव्रजेच्च ॥८१॥
प्रेहीति द्वे च मैनं षट् पूषा त्वाथोपसर्प च ।
चतस्रः सोम एकेभ्यः पञ्चैकोरूणसाविति ॥८२॥

* സംസ്കാരം—(अन्त्येष्टिः ।)

आप्लुत्योद्धृतमृद्विलिप्य च मृदं न्युप्योल्लिखन्नास्तृणन्
दर्भानर्चनपूर्वकृच्च बलिवत्स्नात्वा तिलाम्भो दिशेत् ।
तोयादींश्च दिशन् प्रदक्षिणकृतो वाससिशखाम्भः क्षिपेत्
स्नात्वाश्मानलगोमयाक्षतमथो तैलं जलं च स्पृशेत् ॥८३॥

** उदकक्रिया ।

इत्थं द्विस्तिलवारिदानबलिकृन्नीत्वा दशाहं[1] गणे-
शार्चा चित्तसदानपिण्डविधिकृत् पुण्याहशुद्धो भवेत् ।

*** പിണ്ഡം—(पिण्डम् ।)(?)

वामावीः पयसा समुक्ष्य चयनं त्रिस्संविभज्यास्थि तत्
सञ्चित्य त्रिषु भाजनेषु पयसा संक्षाल्य कुम्भे क्षिपेत् ।
नीत्वा प्रेतवदेतदाचमनकृत् खात्वा निधायापिधा-
[2]योपस्थाय तिलोदकादिकृदथ श्राद्धं चयाङ्गं चरेत् ॥८४॥

**** സഞ്ചയനം—(चयाङ्गश्राद्धम् ।)

---

१. 'हर्ग' ख.　　२. 'यावस्था' ग

---

* इदं वाक्यं कखपाठ्योर्नास्ति ।　　** इदं वाक्यं कखपाठ्योर्नास्ति ।
*** इदं वाक्यं कखपाठ्योर्नास्ति ।　　**** इदं वाक्यं कखपाठ्योर्नास्ति ।

*अभ्युक्ष्याथ न्यसेद्वामे दक्षिणे च तृणत्रयम् ।
वामे तृणत्रयं न्यस्येत् कव्यं स्फ्यं च स्रुवं ध्रुवाम् ॥
तृणं च मेक्षणं चैव कुर्यादथ कमण्डलम् ॥८५॥

सम्तासाद्य[1] च कुण्डिकामथ समुत्तान्योक्ष्य पुष्पं क्षिप-[2]
न्नापूर्याथ तिलादिमार्प्य विधिवत्[3]प्रोत्तान्य चौक्ष्याखिलम् ।

आलिख्यौक्ष्य कुशांस्तृणत्रिह समाराध्याज्यसम्पादने
कव्योपस्तृतिरर्पिते पुनरवाक् चोपस्तृतेऽस्येत् तिलान् ॥८६॥

संसाद्याञ्जनपूर्वकाणि कशिपौ[4] दर्भेऽपि चाराधये-
देवं त्रिस्त्वनुपव्ययन्नपि[5] पुनस्त्रिस्त्रिर्जलादीन् दिशेत् ।

कंसासाद्युपवीय विप्रमभिवाद्याथानुपव्याधान ए-
वोपामन्त्र्य कृताङ्घ्रिशौच[6] उपवीयाचान्तितोयं दिशेत् ॥८७॥

स्वाचम्यानुपवीर्निवेश्य जलपूर्वान्त्यं क्षिपेद्विष्टरं[7]
प्रोत्तान्यौक्ष्य सुपूर्य[8] वन्दनकृतौ क्षिप्त्वा तिलादीनिह ।

---

१. 'खय' ग. २. 'पेरा' ख. ३. 'निदधतो' ख. ४. 'पात्रग्रे' ख. ग.
५. 'राय' ख. ६. 'च करशौचाथोपवीयाचमेत्' ख. ७. 'दिशेद्वि' ख.
८. 'र्य चाचितिलाद्य' कंसमाच्छादयेत्' ख.

---

* खगपाठयोः पद्यमिदं नास्ति ।

आच्छाद्याचर्य कृताञ्जलिर्ददप: सन्दर्श्य दत्त्वा जलं

सोपव्या[2]न इहार्घ्यदानकृदथो धारां प्रवन्देत[3] च ।।८८।।

दत्ताम्बुर्विहितोक्षणस्त्वनुपवी: न्यस्तोक्षिते ते त्यज-

न्नाच्छाद्याचर्य कृताञ्जलिश्च जलपूर्वान्त्यं दिशेच्चन्दनम् ।

पु[4]ष्पं माल्यकमञ्जनं च पटमित्येतांश्च पत्रद्वये-

ऽथोपस्तीर्य तिलैरर्पितेऽन्ननिहितिश्चोपस्तृतिश्चान्नयो: ।।८९।।

पत्रे न्यस्ततिलोऽथ मेक्षण उपस्तीर्या[5]वदायाञ्जनं

कृत्वा प्रत्यभिघार्य पाणिहुतिकृत्सोमादिकाभ्यां द्विश: ।

क्षिप्त्वौक्ष्यास्यतु मेक्षणं त[6]दुपवी: क्षिप्त्वान्नसर्पिस्ति[7]लं

दत्वोपस्तरणोदकं ह्यनुपवीरा[8]राधयन् वन्दताम् ।।९०।।

कृत्वा पिण्डमुपस्तृणन्नथ उपर्यम्भोमुखं यच्छतु

तिस्त्रि: पूर्णजलं प्रदाय निदधत्पिण्डं प्रवन्देत च ।

प्राणायाम्यभिवन्द्य भक्षणकृतौ द्विस्तोयदानान्तरं

तैलं चाञ्जनवाससी अपि चतुस्तोयं च गन्धादिकम् ।।९१।।

दत्वा प्राग्व[9]दथाञ्जलिं च कुसुमैरर्चेत् तृतीयेऽर्चने

तिष्ठन् वन्दनकृत् पुरोवदुपवीयाचर्यानुपव्यानवान् ।

---

१. 'आराध्याञ्जलिकज्जलं दद' ख., २. 'व्यानमथार्घ्य' ख 'व्यानमिहार्घ्य' ग.

३. 'त ताम्' ग. ४. 'व्यमथाञ्ज' ग. ५. 'योदनं ख, ६. 'न्वान्नुस' ख. ग.

७. 'लान्द' ख. ग. ८. 'रीयारा' ग. ९. 'थार्चनं' ग.

आराध्याम्बु ददद् यथोक्तमवदायाम्ब्वादियुक्तं बलिं
कृत्वा तोयददिः समर्च्य समुपावीयापिधानं दिशेत् ॥९२॥

आचान्ते कृतदक्षिणस्त्वनुपवीरर्घ्यं[1] विवृत्यार्चयन्
पिण्डं सस्पय[2]चरुस्रु[3]वध्रुवमथो[4]ऽभ्यङ्गाञ्जने चोत्सृजेत् ।

विस्रस्ते कशिपौ समुद्धृतबलिः[5] सोपव्ययन् विभ्रम-
तोत्थाप्याक्षतदोऽर्घ्यमार्जनकृतौ वामोपवीः कुण्डिकाम् ।
अस्येद्दर्भयुतां प्रदक्षिणनती तूपव्ययन्नाचरेद्
दातारं त्वनुवाच्य[6] चानुगृहितस्तं चाभिवन्द्या[7]न्वियात् * ॥९३॥

** ചടങ്ങിനാച്ഛാത്തം — (पिण्डम् ।)

†सीमन्तोपयमोपवीतिवपनस्नानाख्यगोदानके-
ष्वेतेष्वभ्युदयेऽन्यथा यदि कृते कुर्यात्तदावर्तनम् ।
सीमन्तञ्च तथाश्वलायनमते गोदानकर्माथवा
दीक्षायां यदि कार्यमत्र हि चरेद् दीक्षां समाप्यैव तत् ॥१॥

---

१. 'यार्घ्यं' ग. २. 'रु स्रु' ख. ग. ३. 'थाभ्य' ख. ग. ४. 'ञ्जनान्युत्सृ' ख.
५. 'तस्थौ' ख. ग. ६. 'नुयाप्य' ख. ग. ७. 'वाद्या' ग.

---

* इदं वाक्यं कखपाठयोर्नास्ति ।

** Colophon:—खपाठे—

ഇതു് മേല്പത്തൂർ ഭട്ടതിരി ഉണ്ടാക്കിയ ക്രിയാക്രമം ശ്ലോകം-ആശ്വലായനം. മഹാസാരം. ശുഭമസ്തു. गपाठे—

മേല്പത്തൂർ പട്ടേരിയുണ്ടാക്കിയ ശ്ലോകങ്ങൾ.

† इत आरभ्य आश्वलायनगृह्यप्रायश्चित्तविषयाः श्लोकाः कपाठे परं लिखिताः ।
तालपत्रेष्वन्येष्वथ पृथक् निर्दिष्टाः ।

आलेपाद्यनलाहितिश्च हविषो निर्वाप आज्यस्य वा-
थान्वाधेरपि देवतोक्तिरिति तान्युत्पत्तिकर्माण्यपि ।
कार्यं स्विष्टकृतः पुराग्निमुखतश्चोर्ध्वं प्रधानं मुहु-
र्तोक्तं चाविधिना कृतानि सकलान्येतानि चावर्तयेत् ॥२॥

अग्न्युत्पत्त्यन्यथात्वे तं त्यक्त्वा लेपादिकं चरेत् ।
विधिनैवाहितेऽप्यग्नौ नष्टेऽप्येवमसंस्कृते ॥३॥

शकलप्रोक्षणत्यागहस्तक्षाळनकर्मणाम् ।
नोत्पन्नित्व ततस्तेषां लोपादौ चित्तमेव हि ॥४॥

संस्कारा: प्रोक्षणाद्या हविषि निगदिताः सर्पिषोऽधिश्रयाद्या
अन्वाधानादयोऽग्नेः स्रुचि तपनमुखाः कर्तरि स्नानपूर्वाः ।
इध्मादेर्बन्धनाद्या यदि गतसमयास्ते पुनश्चित्तयुक्तं
कार्या द्रव्योपयोगात् पुरत इह परं प्रायश्चित्तमेव ॥५॥

कृतोपयोगप्रतिपादनं यदग्न्यादिके तत्प्रतिपत्तिरुक्ता ।
तस्यास्स्वकाले करणं सचित्तं स्याच्चित्तमेव प्रतिपाद्य नाशे ॥६॥

ब्रह्मप्रणीतेध्माधाराश्चक्षुषीव्याहृतीहुतिः ।
स्विष्टकृद्धर्म्यनूयाजाश्चित्तं चाङ्गाहुयानि हि ॥७॥

अतीतकालं सकलं समाप्तेः पुरा स्मृतं चित्तयुतं प्रकुर्यात् ।
प्रधानतः प्राग्विहितं प्रधानात् परं न कुर्यादिह चित्तमेव ॥८॥

समूहनादित्रितयं महान्तमिध्मस्य होमः परिधिश्च तेषाम् ।
इध्मात् परं चेत् करणं तदानीमिध्मादिकानां च पुनः कृतिः स्यात् ।।९।।

अन्वाधानसमूहनादिपरिधिब्रह्मप्रणीतामहा-
न्तेध्माद्यग्निमुखान्तकर्म सुकृतं नैकं प्रधानात् परम् ।
ज्ञातं चेत् प्रकृतं समाप्य पुनरप्यावर्तयेत् कृत्स्नशो
लोपे स्विष्टकृतोऽप्यसंस्कृतहविस्त्रुग्भिः कृतां चाहुतिम् ।।१०।।

आ स्विष्टकृतो येषां विस्मृतकरणादि कर्तव्यम् ।
तत्र प्रधानहोमं वेध्मादि वोक्तवत् पुनः कुर्यात् ।।११।।

प्रस्तराधारणे तत्र प्रधानानां तु कर्मणाम् ।
आवृत्तिः स्यात् तदन्येषां तत्तच्चित्तं समाचरेत् ।।१२।।

द्रव्याग्निकर्तृसंस्कारप्रतिपत्त्यङ्गकर्मणाम् ।
व्यत्यासादौ च लोपे च चित्तं व्याहृतयो भवेत् ।।१३।।

अन्वाधेर्देवतोक्तावपि सकलहविःसंस्कृतीनां क्रमस्य
व्यत्यासे विस्मृतानां पुनरपि करणे चावदानस्य नाशे ।
निर्वापाङ्गाहुतीनामपि च विनिमये देवतव्यांद्यनुक्तौ
त्वं नः स त्वं न ऋग्भ्यां हवनमिह हविःसंस्कृतीनां च लोपे।।१४।।

दुर्गादिर्वा बहूनामतिसमयकृतौ द्रव्यसंस्कारकाणां
चित्तं मिन्दादिको वा गण इह हविराज्योक्तसंस्कारकाणाम् ।

लुप्तं कर्तुं न शक्यं यदि भवति हुतिस्तारतो व्याहृतीभिः
प्राजापत्यादिको वा पुनरपि जुहुयाद् विस्मृतीनां बहुत्वे ॥१५॥

तारव्याहृतयोऽङ्गकर्मसु मनोर्लोपेऽतिरेकेऽथवा
चित्तं लुप्तमनु जपेदिह भवेत् पाह्यादिको भूयसाम् ।
आभिर्गीर्भिरिति स्वराक्षरपदेष्वेकस्य लोपेऽथ य-
त्पाकवाहुतिरूनता यदि भवेद् दर्भेध्मसंख्यादिषु ॥१६॥

संस्रावादौ प्रणीताद्युपगतपयसां स्यात् तृचेनाप आद्ये-
नापूर्तिः सर्वनाशे प्रणयनमुभयत्रापि चित्तं ततं मे ।
दर्भेध्मादेस्तु दाहाद्युपहतिषु तदुत्पाद्य कुर्यात् त्वमग्ने
प्राजापत्यं च नाशादिषु सकलहविस्स्रुग्घटादेस्तु भिन्दे ॥१७॥

लुप्तं कर्तुमशक्यत्वे प्रणवव्याहृतीरपि ।
जुहुयान्मन्त्रलोपे तं जप्त्वा पाह्यादिकं चरेत् ॥१८॥

देवतोक्त्यतिरेके स्याद् यद्वो देवास्रुवाहुतिः ।
अन्वाधौ चेत्पुनस्तस्यै स्रुवाहुतिरपीष्यते ॥१९॥

अन्यस्यै यदि निर्वपेद्विभजितं स्पृष्टं तदासादनात्
पूर्वं चेदिह पाणिनैव जुहुयान्नाम्ना चतुर्थ्यन्ततः ।
आसाद्य स्मरणे विभक्तमपि तत् स्पृष्टं प्रधानात्परं
जुह्वैवात्र जुहोतु सा यदि गृहीता तत्क्रमाद्वा हुतिः ॥२०॥

कुर्यादाग्रयणे त्वसादितमपि प्राग्वत् प्रधानात्परं
कुर्यात्तत्र पुरोक्तचित्तयुगळं वैश्वानरीं चाहुतिम् ।
पाकोर्ध्वं त्वभिमर्शने मनुममुष्मै त्वेत्यमुष्मै व इ-
त्यस्मात्प्राक् पुनराश्वलायनमते गृह्योदितो वा सदा ॥२१॥

निर्वापे पुनरन्यथा[1] सति कृते भूयोऽपि तैर्निर्वपेद्
द्रव्यैः प्रोक्षणतोऽप्यधिश्रयणतोऽप्यर्वाक् परं चेत्परः ।
क्षेप्यं पूर्वनिरुप्तमेतदनले तत्रेध्महोमात्परं
वैकल्यस्मरणे तु तेन हविषा कृत्वा चरेदादितः ॥२२॥

निर्वापस्य तु विस्मृतावपि पुनर्नाशादिके वा चरोः
कुर्यान्निर्वपणाद्यमिध्महवनात्पूर्वं स्मृतौ नो परम् ।
तत्राज्येन चरूक्तहोममखिलं कृत्वा तदावर्तये-
न्नाशादाविह पाकहीनहविषां कुर्यात् तदुत्पादनम् ॥२३॥

प्रधानारम्भोर्ध्वं युगपदखिलं यद्युपहतं
हविस्तत्राप्याज्यं नयतु विधिवत्तेन हवनम् ।
समाप्यावर्त्यं तच्छुचि यदि हविःष्वेकमिह तु
प्रधानेऽवत्तान्यन्नयतु यदि तत् पाकरहितम् ॥२४॥

त्यक्त्वा दुष्टमिहाप्सु दोषवशतः पात्रादिसंशोधनं
कृत्वाज्यादि हविर्यथार्हमखिलं चोत्पाद्य मृष्ट्वा स्रुचम् ।

---

1. 'यदि' इत्यपि पाठः ।

दुष्टोऽग्निर्यदि निष्कृतिं तदुदितां मिन्दे च कृत्वा पुरा
दुष्टेनात्र कृतं च कर्म सकलं शिष्टं च कुर्यात् पुनः ॥२५॥

हविर्नाशे तदुत्पत्ति केचिदास्विष्टकृद्धुतेः ।
कुर्युः प्रधानहोमार्थं नैव स्विष्टकृतः परम् ॥२६॥

आज्येन कार्ये सति पक्वहोमे
हुत्वा च मिन्दे च मनस्वतीं च ।
स्रुवेण जुह्वामवदाय कुर्यात्
पक्वाहुतिं तत्परिहोमवर्जम् ॥२७॥

एकावदानपतनाद्यभिघारणोर्ध्वं
स्याच्चेत्तदा स्रुचि गतं तु पृथङ्निधाय ।
भूयोऽवदाय जुहुयादभिघारणात् प्राङ्-
नाशे तु नष्टमवदाय पुनर्जुहोतु ॥२८॥

अवदानं पृथङ्न्यस्तमदुष्टमनले क्षिपेत् ।
भूमौ निपतितं दुष्टमवदानं तदम्बुनि ॥२९॥

अभिघारणतः पुरावदानं पतितं चेद्धविरादिके तदेव ।
स्रुचि तत्र निधाय साभिघारं जुहुयाच्चित्तमिहास्तु सर्वयज्ञम् ॥३०॥

व्यत्यस्ते यजनक्रमे तु जुहुयात् त्वं नः समिन्दादिको
नावृत्तिर्हविषां मिथो विनिमये यद्वाश्च मिन्दे अपि ।

हुत्वा तद्वा पुनस्तदीयहविषा तां तां यजेद् देवता-
मूर्ध्वं स्विष्टकृतः स्मृताविह समाप्त्यावर्तनं विद्यते ॥३१॥

हविषामश्नुते द्रावे दाहे रुद्राय वायवे ।
निर्ऋत्यै च क्रमात्कुर्यान्नाशे मिन्दाहुती सदा ॥३२॥

अन्वाहितिर्वाद्यसमूहनं वा कर्मादिरुक्तोऽत्र मतद्वयेऽपि ।
कर्मावसानं पुनरन्ततस्त्रिः पर्युक्षणं ब्रह्मविसर्जनं च ॥३३॥

संवृष्टे ग्रहणे रवेः शिशिरगोर्वा कर्ममध्ये तदा
संस्नातो जुहुयात् तयोद्वयमुदुत्यं चित्रमित्यादिभिः ।
आशौचश्रवणे तदैव समनु स्नात्वाथ शेषं चरेत्
कर्मारब्धमुपेक्षितं यदि भवेद् विघ्न(ष?ष्ट)केष्टिं चरेत् ॥३४॥

मार्जारश्वखरेणसर्प(शक?सर)टाः शूद्रादयोऽप्यन्तरा
गच्छेयुर्यदि कर्ममध्य उदितो दुर्गादिको निष्कृतिः ।
उक्तेभ्योऽन्यचतुष्पदामिह गतौ मिन्दादिकः स्याद् गणो
विप्राणां तु मनस्वतीह च पुनर्दुर्गादिरेवर्त्विजाम् ॥३५॥

स्रुवादि भिन्नं यदि होममध्ये वह्नौ क्षिपेदप्सु घटादि भिन्नम् ।
अप्स्वेव दुष्टं सकलं निदध्यादथान्यदुत्पाद्य जुहोतु चित्तम् ॥३६॥

अन्तात् स्विष्टकृतः प्रधानहवनाच्चार्वाक् क्रमात् कर्मणां
तत्तत्पूर्वजुषां विशेषविहितानां विस्मृ(ता)नां स्मृतौ ।

आवत्य च पुनस्तदादि सकलं सर्वत्र चोक्तावधे-
रूर्ध्वं तत्स्मरणं भवेद्यदि समाप्यावर्तनं प्रायशः ॥३७॥

आवर्त्यतायां न समापनं स्यात् तस्याग एवोपयमोपनीत्योः ।
तत्रापरेषां हि समापनं तत् कार्यं विशेषोदितकर्मवर्जम् ॥३८॥

विवाहे कन्यकादानात् प्राचीनानां तु कर्मणाम् ।
व्यत्यासे चित्तमेव स्यात् कन्यादानात्परं स्मृतौ ॥३९॥

मुखावलोकनं मालादानं चापाणिपीडनात् ।
कार्यं तदूर्ध्वं स्मरणे चित्तमेवेति केचन ॥४०॥

अश्मोदकुम्भयोः कार्यं सादनं चाप्रदक्षिणात् ।
कौपीतके सप्तपदमाचितोपक्रमाद् भवेत् ॥४१॥
यद्येहिसूनरिप्रैषविस्मृतौ न पुनर्भवेत् ।
उक्तेष्वेषु निमित्तेषु चित्तं व्याहृतयो भवेत् ॥४२॥

पाणिग्रहात्ययात्वे तु व्याहृतीर्जुहुयात् पुनः ।
गां दत्त्वा विदुषे पाणिग्रहणं पुनराचरेत् ॥४३॥

नष्टे दुष्टे वाद्यधान्याहुतेः प्रा-
गग्नौ कार्यस्तत्र भूयो विवाहः ।
नष्टे तूर्ध्वं स्यादयाश्चेति चित्तं
दुष्टे संभारैश्च वह्निं निदध्यात् ॥४४॥

पिता तथा सोदरभिन्ननाभिजौ
दत्तश्च तेषां तनयाः पितामहः ।
पितृव्यतत्पुत्रसपिण्डसोदका
माता च मातामहमातुलौ क्रमात् ॥४५॥

कन्याप्रदानेष्वधिकारिणस्ते
भवेयुरन्ते जननीति केचित् ।
कन्याप्रदानं पुनरेषु पूर्व-
स्याभाव एवात्र परः प्रकुर्यात् ॥४६॥

लाजावदानं तु सहोदराद्या-
स्तद्भ्रातरः कुर्युरभाव एषाम् ।
पुत्राः पितृव्यस्य च मातुलस्य
मातृष्वसुश्चापि पितृष्वसुश्च ॥४७॥

अत्रासन्निहिते मुख्ये क्रियते तत् परेण च ।
भ्रात्रादीनामभावे तु कन्यादातैव तच्चरेत् ॥४८॥

कन्याप्रदाने तु तदीयकर्ता
नान्दीमुखाद्यं सकलं प्रकुर्यात् ।
कौषीतकानामिह मूर्ध्नि होमं
लाजावदाने च स एव कुर्यात् ॥४९॥

यदा नोपनीतः स दाता तदा ते-
न संस्पृष्ट एवेतरः कर्म कुर्यात् ।
अलङ्कारदाने तु दाता समन्त्रं
चरेन्मूर्ध्निहोमं च लाजावदानम् । ५० ।

मात्रैवालङ्कृतिः कार्या मातुस्तद्दानसङ्गतौ ।
मन्त्रोक्तिं कारयेद्दाने कुर्यादस्यामिहेतरः । ५१ ।

कन्यां प्रदद्याद्वरगृह्यमन्त्रामुक्त्वैव दाता यदि भिन्नगृह्यः ।
दाता स्वगृह्योदितमन्त्रामुक्त्वा ददाति चेन्नात्र पुनः कृतिः स्यात् ॥५२॥

कन्यादानात् पूर्वं विच्छिन्नं चेद् विवाहकर्म तदा ।
वरमरणादिषु सेयं देयान्यस्मै परं तु नो देया ॥५३ ।

नारी पुष्पयुता चतुर्थदिवसे स्नाता पुनश्चाप्लुता
शुद्धा श्राद्धविधौ तथा परिणये शुद्धा दिवा नो निशि ।
शुद्धान्येष्वखिलेषु पञ्चमदिने स्नातेव पूर्वात्तथे
स्नाता पञ्चमवासरे पुनरियं पुण्याहतः स्याच्छुचिः ॥५४॥

कन्यादानकरग्रहान्तरभवं वध्वा पितुर्भर्तुर-
प्युक्तं ग्राह्यमघं करग्रहणतः पश्चादघं भर्तृवत् ।
प्राक् पाणिग्रहणादघे श्रुत इह त्यक्त्वा मुहूर्तान्तरे
कार्यं तत्र परं श्रुते तु समनु स्नात्वैव कर्माचरेत् ॥५५॥

पूर्वं सप्तमतः पदाद्यदि रजः कौषीतकानां मते
त्यागो जीवमनूक्तितोऽपरमते चैवं परं चेत् पुनः ।

भर्ता कर्म समापयेदिह वधूर्गत्वान्यवस्त्रां वसि-
त्वा गच्छेच्छयनेऽम्बरद्वयशलल्याद्यं समीपे न्यसेत् ॥५६॥

स्नात्वा तुर्यदिने यथाविधि शलल्याद्यं सधौताम्बरं
मृत्तोयैरपि शोधितं पुनरसावादाय कुर्यात् प्लुतिम् ।
स्नात्वा पञ्चमकेऽह्नि वस्त्रयुगलं संशोध्य संशोषितं
चान्यस्तं परिधाय पूर्ववदियं वह्नेः समीपे विशेत् ॥५७॥

भर्तैवाथ यथेयमादिमनुभिस्तस्याश्शलल्यादिकं
तत्तत्स्थानगतं विधाय च तथाग्न्यारोपणाद्यं चरेत् ।
आदीक्षान्तमिहोक्तवस्त्रशललीकादेर्भवेद्धारणं
नष्टं पूर्ववदानयेदिह चरेच्चित्तं तु पाह्यादिकम् ५८॥

अग्न्यारोपगतिप्रवेशविः दीक्षाहुतिं च क्रमात्
तद्धान्याहुतिवैश्वदेवहवने कुर्याच्चतुर्थीहुतिम् ।
रात्रौ चेत्पुनराश्वलायनमते कुर्याद् द्वितीयाहुतेः
पूर्वं धान्यहुतिस्तदुत्तरदिने स्याद्वैश्वदेवाहुतिः ॥५९॥

स्थालीपाकविधिस्तथैव कथितानामन्तराले रजो
बाधं वा यदि तद्विशुद्धिदिवसे कुर्वीत कर्मापरम् ।
नारब्धं यदि तद्दिनेऽक्षतहुतिर्होमे द्वितीये कृते
त्वावर्त्यं च पुनर्द्वितीयहवनं भूयो विवाहेऽपि च ॥६०॥

यानारोहणनिर्गमादिषु जपो यस्तस्य लोपे पुन-
र्दीक्षान्तात् पुरतो जपेन्न च परं स्याद् व्याहृतीभिर्हुतिः ।

पत्न्यौपासनमुद्धरेत् पथि वराशौचेऽवरूढा द्वयो-
राशौचे त्वपरस्तदा न च नदीं नो देशसन्धिं तरेत् ॥६१॥
नद्यामम्बुगनौस्थमृद्गतघटस्थो नीयतेऽग्निः क्रमा-
दारोहोऽत्र वधूवरेतरजनैः कार्योऽवरोहोऽन्यथा ।
पुष्पादौ युगपत् प्रविश्य सलिलं कृत्वा पृथङ्नौगतिं
गच्छेतां युगपज्जलात् पुनरुभावित्याहुरेके बुधाः ॥६२॥
आरूढाग्न्यवरोहणाक्षतहुती पत्न्या विना नादिमे
कुर्यादादिमवैश्वदेवमपि वा दीक्षादिमध्ये यदि ।
स्थालीपाकमनादिमं स्वसमये कुर्वीत पत्न्या विना
चानादिष्टगणोऽत्र चित्तमुदितं पाह्यादिको वार्तवे ॥६३॥
पत्न्या अघं स्याद्यदि होममध्ये तया सहैवाप्लुतयाथ शेषम् ।
समापयेत् सा परिधेः पुरा चेत् पृथग्विशेद् वा पतिमस्पृशन्ती ॥६४॥
मध्ये द्वितीयहवनस्य रजो यदि स्यात्
तस्यापि शेषविहितानि विना समाप्य ।
आवर्तयेच्छुचिदिनेऽत्र हुते तु धान्ये
नावर्तयेद्यदि रजो हृदयाञ्जनोर्ध्वम् ॥६५॥
स्नात्वा समाप्यैवमघे श्रुते तदावर्तयेत्तत्र हुतेऽक्षते तु ।
स्नात्वैव कुर्याद्धृदयाञ्जनेन युतं तदा नेत्र पुरः कृतिः स्यात् ॥६६॥
आद्यधान्याहुतेरूर्ध्वं दीक्षायामपि पर्वणोः ।
होममध्ये च नष्टेऽग्नौ कार्या दोषाग्निनिष्कृतिः ॥६७॥

आद्ये प्रातर्धान्यहोमे च लुप्ते
नान्दीपूर्वं पूर्ववद्धान्यहोमः ।
कुर्यात् सायं तदा तत्पूर्वमग्नौ
नष्टे दुष्टे वा न भूयो विवाहः ॥६८॥

सम्भारैरेवाहिते यदा वह्नौ
नान्दीपूर्वं हूयते धान्यहोमः ।
तद्धोमात् प्राक् तदा वह्नौ विनष्टे
भूयस्संभारैश्च वह्निर्निधेयः ॥६९॥

दीक्षामध्येऽग्निनाशो यदि रजसि भवेत् पञ्चमेऽह्नयेव पत्न्या
सम्भारैराहितेऽग्नौ पुनरकृतहुतीश्चिन्त्ययुक्तं प्रकुर्यात् ।
सन्ध्यालोपेऽघहेतोरिह तु पुनरघे निर्गते शेषदीक्षा
कार्यातैकोऽपि होमो भवति यदि कृतस्सा न कार्येति केचिद ॥७०॥

दीक्षावसानात् पुरतो वरेण
श्राद्धे तु कार्ये स धृतान्यवासाः ।
कुर्यादिद धान्यहुतेः पुरा चेत्
तमारभेतोक्तवदेव सायम् ॥७१॥

बध्वा श्राद्ध तु दीक्षायां मासिकं वाथवाब्दिकम् ।
कार्यं चेत् तदा दीक्षान्तदिने कुर्यान्न मध्यतः सारम्भ* ॥७२॥

---

* एतावता ग्रन्थोऽवसितः ।

श्लोकानुक्रमणी

अनन्तशयनग्रन्थावलिः—२३८

सर्वप्रसाधकः डाक्टर् के. राघवन् पिळ्ळ

पौरस्त्यभाषागवेषणहस्तलिखितग्रन्थप्रसाधनकार्यालयः

केरलविश्वविद्यालयः

क्रियाक्रमः

मेल्पुत्तूर् नारायणभट्टविरचितः

प्रसाधकौ

ए. रामचन्द्रशास्त्री

एम्. माधवन् उण्णी

१९७४/११४९

अनन्तशयने
वत्समुद्रणालये
मुद्रितः

मूल्यम् रू०. २½

PREFACE

The Kriyākrama or Āśvalāyana Kriyākrama the authorship of which is attributed to Melputtūr Nārāyaṇa Bhaṭṭatiri, celebrated author of Prakriyāsarvasvam, Nārāyaṇīyam and other works is now being published as No. 238 of the Trivandrum Sanskrit Series. Three manuscripts available in our collection have been used in the publication of this work. Senior Research Officer Sri A. Rāmachandra Sastri, and Assistant Research Officer Sri M. Madhavan Unni have collaborated in editing this work.

ORI and Mss. Library,
29-5-1974.

K. Kaghavan Pillai
Director and Professor
of Sanskrit and
General Editor

Introduction

This is an epitomised form of Gṛhyaprayoga of Kerala Brahmins in the Āśvalāyana sect of Ṛig-Vedins. Though there are many voluminous works in Āśvalāyana Gṛhya-prayoga available, this epitomised form is intended for those preceptors who practice this kind of cult. By memorising the stanzas in this work, the preceptors would be able to put this into practice both methodically and systematically. Taking into consideration these views the author has composed this work.

This work contains—the common norms of all rituals, Agni-Mukha, Nāndī-Śrāddha, Puṇyāha, Vivāha, Dvitīya-Homa, Aupāsana, Vaiśvadeva, Niṣeka, Anvādhāna, Saṁbhāreṇa - Anvādhāna, Āgrayaṇa, Vaiśvānarī, Upākarma, Mahānāmnīvratādāna, Vratasamāpana, Godāna, Samāvartana, Piṇḍapitṛyajña, Pārvaṇa - Śrāddha, Aṣṭakā, Puṁsavana, Sīmanta, Jātakarma, Nāmakaraṇa, Niṣkramaṇa, Annapraśana, Cauḷa, Karṇavedha, Upanayana, Daṇḍahāna, Saṁskāra, Udakakriyā, Piṇḍa, Sañcayana and Śrāddha.

The above mentioned 36 items are comprised in 93 stanzas. In addition to these, the (क) manuscript con-

tains 72 stanzas more dealing with the Prāyaścitta portion. But it is incomplete. We are not sure as to whether the author is one and the same. In the manuscripts (ख) and (ग) at the end of "Śrāddha" there is a mention of the author like "Melputtūr Paṭṭeri Uṇṭākkiya Kriyākramam Ślokam". Taking into consideration the style of the stanzas we can presume that the latter portion should also have been composed by the same hand.

Then the question arises as to who is Melputtūr Bhaṭṭatiri. There are three Bhaṭṭatiris in the Melputtūr family. They are (1) Mātṛdatta, the author of Kāmasandeśa, (2) Nārāyaṇa Bhaṭṭatiri the famous composer of Nārāyaṇīya and other works*, (3) another Mātṛdatta, brother of Nārāyaṇa Bhaṭṭatiri.

Out of the three, the first mentioned Mātṛdatta, who is the father of Nārāyaṇa Bhaṭṭatiri, was a great scholar well versed in scriptures like Mīmāṁsa. He had also a large number of disciples. The second Mātṛdatta was not very well known as an author or writer. So eventually the choice lies between the first Mātṛdatta and

---

* See Introduction to Prakriyāsarvasvam Part III T. S. S. 153.

the celebrated Nārāyaṇa Bhaṭṭatiri. [1]Ullūr S. Parameswara Iyer, [2]Dr. K. K. Raja and [3]Dr. S. Venkitasubrahmaṇya Iyer express the view that the author of this work is Nārāyaṇa Bhaṭṭatiri.

The Kriyākrama is now published for the first time as T. S. S. No. 238.

MSS. materials used in this edition are the following :—

(1) MSS. 12417 — क

(2) „ 5611 — ख

(3) „ 1383 (b) — ग

A. Ramachandra Sastry

M. Madhavan Unni

---

1. Kerala Sahityacaritram Vol. II. Page-382.
2. The Contribution of Kerala to Sanskrit Literature Page-139.
3. Prakriyāsarvasvam Part III. TSS 153. Introduction P-XIII.

गुर्दते गोदते तस्यां तेवते पुरि देवते ।
प्रदीव्यति जयत्येष लसति भ्रातृभिः सह ॥ ७ ॥
काले सन्दीक्षते रामो दीक्षते चोपनीयते ।
सेवते भजते प्राज्ञान् भजत्याश्रयते गुरुम् ॥ ८ ॥
ललयत्याश्रयत्येष तदा ललयते सुधीः ।
आलम्बते संश्रयति जुषतेऽभ्युपसीदति ॥ ९ ॥
अथाभिवादयत्येनं वन्दते वरिवस्यति ।
नमस्करोति नमति रामः प्रणिपतत्ययम् ॥ १० ॥
प्रपद्यते प्रणमति नमस्यत्युपतिष्ठते ।
अध्येत्यधीते पठति समामनति शिक्ष(ति?ते) ॥ ११ ॥
शृणोति शृणुते(?)शास्त्रं निशामयति राघवः ।
निरूपयति संशेते परामृशति शङ्कते ॥ १२ ॥
मीमांसते च सन्दिग्धे विविनक्ति विकल्पते ।
वितर्कयति काकुत्स्थो विकल्पयति तच्छ्रुतम् ॥ १३ ॥
सञ्चोदयत्युपाध्यायं विचारयति पृच्छति ।
रामायोदाहरत्यर्थं निदर्शयति तं गुरुः ॥ १४ ॥
अस्यति चाभियुनक्त्यसत्यनुसन्दधाति गिलति च ।
अभियु(ङ्)क्ते रघुनाथः शास्त्राण्यखिलानि चानुसन्धत्ते ॥१५॥

अथ निश्चिनुते सर्वं निश्चिनोति प्रसन्नधीः ।
निर्धारयति वेदार्थं संकल्पयति राघवः ॥ १६ ॥

मनुते मन्यते चित्ते तत्त्वं बोधति बुध्यते ।
अनुमाति प्रमात्याशु चिकेत्येऽववकर्ति (?)च ॥ १७ ॥

विभुश्चेतयते चेति रामो(दा?द)सयतेऽनिशम् ।
वेत्ति वेदयते जानात्यसौ दंसयते पुनः ॥ १८ ॥

दभ्मयते(?)चिन्तयते चिन्तयति ध्यायति व्यनुस्मरति ।
अवगच्छत्यध्येति प्रचेतति विवे(द?ण)ते संवे(द?ण)ति च ॥ १९ ॥

विद्यामुपसंहरति प्रोथति निर्वर्तयत्यवति च ।
संप्रोथते च पर्यापयति समापयति राघवः सर्वान् ॥ २० ॥

शक्नोति कल्पते जेतुं शक्यत्यूर्जयति स्वयम् ।
ला(त?घ)ते सु(हं?ह्य)त्योखति स्वयं द्राघयते जगत् ॥ २१ ॥

वसत्ययमयोध्यायां पुर्यां निवसति प्रभुः ।
मठति(क्ष?क्षि)यति श्रीमान् पित्रा सार्धं सहानुजः ॥ २२ ॥

अभ्यागच्छत्यायात्यैत्यावर्तते समाक्रमते ।
*
विश्वामित्रः प्राप्नोत्युपसर्पति चोपसर्पतेऽयोध्याम् ॥ २३ ॥

उत्तिष्ठति समुत्तिष्ठत्यासनात् प्रेक्ष्य तं नृपः ।
आस्ते चोपविशत्याशु निषीदति महामुनिः ॥ २४ ॥

---

* आत्मनेपदं चिन्त्यम् ।

बहुमनुते संमन्यत एनं बहुमन्यते च सम्मनुते ।
उपचरति परिचरति च शुश्रूषति सत्करोति सत्कुरुते ।। २५ ।।
अर्चत्यर्चयति यजत्यर्हत्यञ्चति मुनिं प्रपूजयति ।
महयति विश्वामित्रं यक्षयते चायते प्रचायति च ।। २६ ।।
अर्हयत्यञ्जसा राजा सभ्वते संहयत्यमुम् ।
शुश्रूषते च चिनुतेऽपचिनोति समर्चति ।। २७ ।।
तृप्यति दृप्यति हृष्यति तुष्यति संमोहते प्रसीदति च ।
प्रीणाति श्रथ्नाति श्राथयति ध्रायति प्र(धो?धि)यति च ।। २८ ।।
प्रतुष्यति स्निह्यति माद्यति (भिसति?मादयते) सम्प्रीयते चकते ।
पिन्वति पृणोति स मुनिः प्रमन्दते स्तोचते प्रहृष्यति च ।। २९ ।।
याचते यज्ञरक्षार्थं समेतुं रामलक्ष्मणौ ।
प्रणाधते नाथति च वेथतेऽर्थयति स्वयम् ।। ३० ।।
अञ्चति चदते चदति प्रार्थयति सान्त्व(य)तेऽनु सान्त्वयति ।
याचति चतते वनुते प्रभिक्षते चपति मुनिरिहार्दति च ।। ३१ ।।
राज्ञा दशरथेनाथ निषद(?)श्चण्डते मुनिः ।
हेडते भामतेऽत्यन्तं प्रकुप्यति च कुप्यति ।। ३२ ।।
संक्रुध्यति क्रुध्यति च प्ररुष्यति च रुष्यति ।
दृष्ट्वा क्रुद्धं मुनिं राजा ददाति ददते सुतौ ।। ३३ ।।

दत्ते च क्षञ्जतेऽथोपहरत्यथ चणत्यपि ।
दाशते दाशति शणत्यथ श्रणति दा(श?स)ति ।। ३४ ।।
दा(श?स)ते नयते यच्छत्यपि शीघ्रं प्रयच्छति ।
*(आ?सं)यच्छते वितरति दिशत्युपनयत्यथ ।। ३५ ।।
(ध?स)नोति राति जयति......णय सादरम् ।
पेसयत्याकुलो भूत्वा वाजयत्यञ्जसा स्वयम् ।। ३६ ।।
तयो(?) पिञ्जयत्यस्मै तुञ्जयत्यपि दुःखितः ।
आदत्ते प्रतिगृह्णाति संगृह्णात्याददाति च ।। ३७ ।।
उपादत्ते स्वीकरोति गृह्णाते लभते मुनिः ।
जुषते वृणुते चैव लाति विन्दति कोकते ।। ३८ ।।
(घर्ण?घृण्ण)ते घुण्णते राममर्जतेऽर्जति सर्जति ।
वृणीते च सदादत्ते प्रीतो गृह्णाति कूलति ।। ३९ ।।
ततः स्वीकुरुते तदा झषते झषति स्वयम् ।
ततो निर्याति नगरान्निर्गच्छति वियाति च ।। ४० ।।
रामोऽन्वेत्यनुबध्नाति चानुयात्यनुधावति ।
जम्भते जृम्भते मार्गे ताटका नाम राक्षसी ।। ४१ ।।
बुभुक्षति क्षुध्यति सा पिपासति च तृष्यति ।
त्रासयत्यखिलं लोकं विभीषयति खेटति ।। ४२ ।।

---

* 'दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे' (१. ३. ५५) इत्यात्मनेपदं समुपसृष्टादेव ।

शेटत्यथो सेटति च संत्रासयति राक्षसीं ।
आस्फालयति तच्चापं विष्फारयति लक्ष्मणः ॥ ४३ ॥
स्फूर्जतीव तदा वज्रं विष्फूर्जति पुरन्दरः ।
रामो नदति संक्रुद्धः प्र(तो?णे)दति च नेदते ॥ ४४ ॥
मुनिं निवेदयत्येनां बोधयत्यवबोधति ।
प्रबोधते ज्ञापयति श्र(ध?थ)ति श्र(ध?थ)तेऽञ्जसा ॥ ४५ ॥
प्रमर्धते मर्धति संप्रचेतयति राघवम् ।
मुनेरनुज्ञया रामस्तस्यां मुञ्चति सायकम् ॥ ४६ ॥
विमुञ्चते मोक्षयति ज(य?स्य)त्यु(च्च?ज्झ)ति विस्यति ।
त्यजत्यपनयत्याशु सृजति प्रक्षिपत्यपि ॥ ४७ ॥
मिनोति के(वल?लय)त्येव मूलयत्यञ्जसा प्रभुः ।
इलति प्र(बुड?डिप)त्येवं विपार्थयति वीर्यवान् ॥ ४८ ॥
हन्तुमेनां प्र(ण्वु?णु)दति प्रपूलयति वेगतः ।
व्यवेक्षते संरि(णत्ति?णाति)विनियुङ्क्ते विनिस्सृते ॥ ४९ ॥
श्रथ्नात्यपोहति(जि?ज)हात्योणति क्षिप्यति स्वयम् ।
व्यपह्नुते ष्ठीवति च लुञ्चत्यस्यत्यजत्यपि ।
तां हत्वा भरते लोकं प्रबिभर्ति भरत्यसौ ॥ ५० ॥
धत्ते दधते कीर्तिं दधाति मलते वि(ह्रि?धी)यते धियति ।

धारयति भटति रामस्तां हृत्वा मन्वते विव(ध्यति?र्धयति) च ॥५१॥

अथ गत्वा मुनेर्यज्ञं पाति रक्षति राघवः ।
पालयत्युद्धरत्याशु त्रायतेऽवति मुण्ठते ॥ ५२ ॥

पिपर्ति दयते(दभ्य?तेज)त्यभिगोपायति स्वयम् ।
भुनक्ति स(ञ्जात?ञ्जंस)यति पूजास्यति वृण्ढति (?) ॥ ५३ ॥

कवयति(?) गुण्डयति गुडति स्नेहयति च तायते प्रपालयति ।
देवयति च देव(ति?ते)प्रभुं प्रभुः क्रतुं रक्षसां विघातेन ॥ ५४ ॥

संतिष्ठते तिष्ठति यज्ञवाटे रामो धनुष्मानवतिष्ठते च ।
वितिष्ठते सूलति गाधतेऽर्जत्यथार्जतेऽसौ प्रतितिष्ठतीति ॥ ५५ ॥

रामः कुटति रक्षःसु वर्षतीषून् प्रवर्षति ।
परीतं रक्षसामोघं प्रशातयति शीय(ति?ते) ॥ ५६ ॥

पिनष्टचरींश्चूर्णयति विमृद्नाति क्षुणत्ति च ।
मीलति(शी?श्मी)लति सदा(मी?क्ष्मी)लत्युन्मिषति प्रभुः ॥ ५७ ॥

संघर्ष(ते?ति) स्पर्धते च ह्वयति ह्वयतेऽरिभिः ।
रामात् हूणाति(?) मारीचस्त्रस्यति व्यथते जितः ॥ ५८ ॥

हेषते ह्रेष(ति?ते)बिभेत्याराद् दरति गृञ्जति ।
शङ्कते विजते दुष्टो भेषते भेषति स्फुटम् ॥ ५९ ॥

स्रंसते श्लथ(तें?ति)तस्माद् ध्वंसते भ्रंशते भयात् ।
प्रभ्रंशते भ्रश्यति च प्रभोः पादद्वयाश्रितः ॥ ६० ॥

पलायते द्रवत्यस्माज्जीवन् धावति धावते ।
प्रधावते विद्रवति रामबाणभयातुरः ॥ ६१ ॥

क्षमते सहते रामस्तितिक्ष(ति?ते)च मृष्यति ।
प्रभुः क्षाम्यति मारीचं मूर्ध्नातिविषते(?) नतम् ॥ ६२ ॥

सूते समुत्पादयति प्रसूते निर्मीयते सू(क्ष्म?क्षे)ति सूयते च ।
सृजत्य(थो) व्यारचयत्युदारामुद्भावयत्यध्वनि तत्र रक्षाम् ॥ ६३ ॥

विदेहनगरीं प्राप्य छिनत्ति धनुरैश्वरम् ।
कृन्तति चच्छेदयत्येष व्यस्यति द्यत्यवस्यति ॥ ६४ ॥

भिनत्ति सं(रू?रो)टयति प्रमुण्डयति लुम्पति ।
खु(ण्ड)त्येवश्वद्यते(?) .... मोटति राघवः ॥ ६५ ॥

लुनाति सञ्चोटयति क्षुरति प्रद(र?ल)त्यपि ।
भिनत्ति संखण्डयति प्र(वि?रु)जत्यारुजत्यथ ॥ ६६ ॥

चुटति (त्रु?लु)टयति धनुश्छुरति त्रुटति द्रुतम् ।
सीताया हृदयं बाणः प्रखनत्यङ्गजन्मनः ॥ ६७ ॥

प्रखायति प्रखनते विरुजत्यभिचायति ।
वृणोति प्रवृणीते च वृणाति प्रवृणक्ति सा ॥ ६८ ॥

क्षोणाति (व्रीयते) व्लीनात्यनुवृश्यति वृत्यते ।
प्रहुण्डते च वैदेही सीता वराति राघवम् ।। ६९ ।।

ततः परिणयत्येनां विवहत्युद्वहत्यसौ ।
उदावहति सीतायाः पाणिं गृह्णाति राघवः ।। ७० ।।

जामदग्न्यं विजयते रामः परिभवत्यमुम् ।
पराभवति जयति(?)मार्गे दशरथात्मजः ।। ७१ ।।

प्राप्य सीतामयोध्यायामालिङ्गत्युपगूहते ।
सम्परिष्वजते रामः श्लिष्यत्याश्लिष्यति प्रियाम् ।। ७२ ।।

अनुभवति यभति जभति व्यवा(ह?य)ते निर्विशत्यसौ रमते ।
संगच्छत्युपभुङक्तेऽभिविशति विहरत्यथो निषिञ्चति च ।। ७३ ।।

समेति परिगृह्णाति संगच्छत्युपगच्छति ।
सीता करोति प्रणतिं सुरतेषूपकूजति ।। ७४ ।।

प्रियामुखं परिष्वज्य निजे चुम्बति(र?ज)क्षति ।
शय्यायां मिलति श्रीमान् शेते स्वपिति मन्दते ।। ७५ ।।

आनन्दति निर्वाति च मृड्(णो?ना)ति च निर्वृणोति चन्दति च ।
ह्लाद(ति?ते) विभन्दतेऽसौ रघूत्तमो मन्दते प्रसुख्यति च ।। ७६ ।।

जूर्यते घूर्यते रा(ते?जा) (तो?तू)र्यते झीर्य(तीत्युनत्ति?तीति) च ।
उद्युनक्ति समुद्युङक्ते सन्नह्यत्यध्यवस्यति ।। ७७ ।।

अभिषेकाय रामस्य स्वयं सन्नह्यते नृपः ।
प्रवर्तते प्रारभते पक्रमतां (?) ।। ७८ ।।

रामाभिषेकं कैकेयी प्रत्याचष्टे निषिद्धयति ।
रुणद्धि विवदत्येषा निहन्ति च विहन्ति च ।। ७९ ।।

अनु(..ति?शास्ति) प्रहिणोत्यादिशति प्रेषयत्यपि ।
नियुङ्क्ते आज्ञापयति वनाय व्यापिति(?) ।। ८० ।।

सुतं नृपो(तिथीथनि?)नियुनक्ति व्रजत्यपि च मन्दते ।
सेकते वजति श्रीमान् स्रं(स?क)ते श्रङ्कतेऽयते ।। ८१ ।।

श्लङ्कते श्वङ्कते चैव कङ्कते वङ्कते तथा ।
त्रौकते त्वङ्कते रामो (टौकते ष्वक्कतेऽपि) च ।। ८२ ।।

(व)स्कते टेकतेऽरण्यं टीकते रङ्घते द्रुतम् ।
लङ्घते शोकति त्वङ्गत्येष फक्कति वङ्खति ।। ८३ ।।

श्वङ्गति श्रङ्गति त्वङ्गत्यथ श्लङ्गति मङ्गति ।
श्वचते श्वञ्चते स(श्च?ज्ज)त्यपि रिङ्गति लिङ्गति ।। ८४ ।।

(श्लु?ग्लु)ञ्चत्यञ्चत्यटत्येवं म्रोचति म्लोचतीजते ।
(भि?हि)ण्डते पण्डते धर्जत्यर्जतेऽजति वञ्चति ।। ८५ ।।

(बि?भ)भ्रति भ्वल्लति तथा(म?त्स)रत्यभ्रति वभ्रति ।
सरति ज्येषते रिण्वतीषते वापि र(ण्ड?म्ह)ति ।। ८६ ।।

धावते धावति चरत्ये(ष्ठ?ष)तेऽपि च धन्वति ।
(रण्वति) (श्रेष्ठ?श्लेष)ते वेगाद् भ्रे(ष्ठ?ष)ते ध्वंसतेऽम्हते ॥ ८७ ॥

पतति(क्षि?क्ष)ञ्जते सीदत्यञ्चतेऽगति वे(द?ण)ति ।
वे(द?ण)ते पथति(द्यो?द्यौ)ति व्ययति व्ययतेऽषति ॥ ८८ ॥

प्रतिष्ठते हन्ति कंस्ते(कंसति?कस्ते कष्टे च) गच्छति ।
ऋच्छति स्कन्दति र(थ?फ)त्येति श्वयति सर्पति ॥ ८९ ॥

ऋच्छति श्यायते वेति याति श्रवति दीव्यति ।
स्रवति द्रवति द्राति दवति च्यवतेऽपि च ॥ ९० ॥

जवते प्रवते वाति प्लवते(सी?स्री)व्यतीष्यति ।
(क?र)वते च दरिद्राति जिहीते चापि डीयते ॥ ९१ ॥

सर्सात (जू?धू)र्यते बिच्छत्यनक्त्यर्णोति गूर्यते ।
ईयते पद्यते ल्वीनात्येवं स्रुञ्वति सीतया ॥ ९२ ॥

हिनोति सार्ध शुनति द्रु(णो?ण)त्येव मषत्यथ ।
क्रमते कलयत्येष(च?व)लते पातयत्यथ ॥ ९३ ॥

नखति च मखति वखति रखति लखत्याशु रिङ्खतीङ्खति च ।
लङ्गति वलगत्यपि वङ्गतीङ्गति व(र्फ)ति च ॥ ९४ ॥

वञ्चति धृञ्जत्य(र्ज?ञ्च)ति च व्रजति पटति केटति च ।
ध्रञ्जति ध्वजति तथा ध्वञ्जत्येटति च शटति कटति तथा ॥ ९५ ॥

रुण्ठति लुण्ठति(भू?हू)डत्यति(हौढ?होड)ति च मे(ख?प)ते वनति।
चोपति सर्पति रम्फत्यर्बति पर्पति च रफति कर्बति च ॥ ९६ ॥
खर्बति शर्बति गर्बति चर्बति लर्बति च हम्मति द्रमति ।
शोणति वेणति चयते वयते हयति हर्यति श्वलति ॥ ९७ ॥
पयते नयते तयते रयते शलते च रवते हवते ।
चलति श्वल्लति वेलति चेलति च (स?स्र)वति धोरति च ॥ ९८ ॥
तृक्षति नक्षति वेसति रंहति च शवति शशति तथा ।
कणति च(प?श)णति च रणति पलति शाठयति श्वाठयति च ॥९९॥
(हु?ध्रु)वति रि(व?य)त्यपि च शलति(धा?वा)जयति क्षियति तथा।
च(प?)लयति रंहयति (भ?द)वति वेवेक्ति वि(भ?न)क्ति
वि(हर?भज)त्यपि ॥ १०० ॥
वि(शि?श्लि)ष्यति वियुङक्ते च वियुनक्ति वियौति च ।
विभिनत्ति पुरी शून्या सायोध्या विच्छिनत्ति च ॥ १०१ ॥
नगरी विवसत्यार्ता प्रवसत्याकुलीकृता ।
केलति खेलति पुरी विखेलति विलोडति ॥ १०२ ॥
ककते घट्टते चैव विचलत्यपि कम्पते ।
चलते(?) चलति त्वङ्गत्येजति क्षोभते तदा ॥ १०३ ॥
प्रस्पन्दते विलुठति प्रस्फुलत्यभि(तुञ्ज?कुञ्च)ति ।
व्यथते विह्वलत्यत्र वलते प्र(ब?ख)लत्यपि ॥ १०४ ॥

प्रखेवते केवते च गेवते ग्लेवते पुनः ।
विघूर्णते घोणते च(क्षा?क्ष्मा)यते प्रशलत्यपि ॥ १०५ ॥
विभ्राम्यति त्वेर्त (?) भ्रमति क्षुभ्नाति क्षुभ्यति स्फुटम् ।
विजते विधुनोत्येवं स्फुलति प्रस्फुरत्यपि ॥ १०६ ॥
त्रस्यत्यथो नाडयति धुनोति विधुवत्यसौ ।
दुनोति दूयते राजा भृशं परितपत्यथ ॥ १०७ ॥
(कु?क)ण्ठते मण्ठते शोचत्यव(सौर?शूल)ति शण्डते ।
शुच्यते चानुश(य?प)ते खिन्ते (बिद?खिन्द)ति शुच्यति ।
धूपायति क्लिश्यतेऽसौ पुत्रविश्लेषकातरः ॥ १०८ ॥

स्फोटत्यवस्फुटति सीदति पूयतेऽपि
(शीर्य?जीर्य)त्यथो दलति ताम्यति दाम्यतीह ।
वि(क्षिण्व?क्षीब)ते (भय?मुह्य)ति (भैर्य?भ्रश्य)ति पुत्रशोकात्
प्रक्लीबते शटति लु(ण्ट?ण्ठ)ति भूमिपालः ॥ १०९ ॥

ध्राडते द्राडते तत्र द्रा(घ?ह)ते परितूलति ।
प्रशाम्यति ग्लेपते च ताम्यति प्रविषीदति ॥ ११० ॥
विक्रन्दते विलपति क्रोशति प्रलपत्यसौ ।
क्रन्दति क्रन्दते राजा परिदीव्यति रोदिति ॥ १११ ॥
हा रामेत्या(ह?ह्व)यत्युच्चैः क्रोशत्याक्रन्दति प्रभुः ।
नाश्नाति नाश्वसित्यत्र ज्वरत्यामयति क्रमात् ॥ ११२ ॥

स्वेदते स्विद्यति क्लिद्यत्यभितः क्रन्दते भृशम् ।
नेत्राभ्यां च्योतति स्नौति प्रच्योतति च सूदते ॥ ११३ ॥

लेपते स्तेपते बाष्पं ते(प)ते प्रक्षरत्यपि ।
न(प?ख)ति प्रस्रवत्येव गलत्यपि विषीदति ॥ ११४ ॥

... ... पिष्यते च(?) प्रस्नौति विगलत्यञ्जसा तदा ।
जिघर्ति रीयते . . . . . , मुमूर्षोरतिदुःखिनः ॥ ११५ ॥

प्रश्च्योतति श्च्योतति शीकते (च)
... ... ते वर्षति सेवतेऽथो ।
विग्लेवते पिन्वति मेदते यः
... ... ॥ ११६ ॥

उद्बाधते संसचते केवते प्रतिग्लेवते ।
प्रम्लेवते(सीक?सेव)ते च(प्ले?पे)वते वर्षते सदा ॥ ११७ ॥

प्र(वर्ष)त्युक्षति स्विद्यत्यभिमर्षति मेद्यति ।
संस्वेदते विगडति भिन्दयत्यभ्युनत्ति च ॥ ११८ ॥

तथा मिन्दयते मेह(त्या)(प्रद?प्रु)ष्णाति घरत्यपि(?) ।
(सिञ्च)त्यश्रुजलैः सर्वं रुदतः पृथिवीपतेः ॥ ११९ ॥

तिम्यति स्तीम्यति स्वाङ्गमार्द्रीभवति चाश्रुभिः ।
परिसर्पति चाजस्रं सर्वतः परिवर्तते ॥ १२० ॥

शोठत्यपि लुठत्याशु विकुण्ठति बिलुण्ठति ।
अङ्कते वङ्कते राजा मङ्कते भृशदुःखितः ।। १२१ ।।

तक्षति त्वक्षति तनुं राजा यन्त्रायते भृशम् ।
लिश्यते(निश्)श्यति कुचत्यायन्त्रायति निश्यति ।। १२२ ।।

शोषयत्यपि गात्राणि राखत्योखति लाखति ।
शुण्ठति द्राखति भृशं विपायति बि(ला?वा)यति ।। १२३ ।।

क(ब?न्द)ते स्कन्दति(नृपस्त्व)भिशुष्यति रिण्वति ।
बितिक्नोति च (तिग्नो)ति(ष्ठ?स्ति)घ्नुतेऽनशनात् सदा ।। १२४ ।।

ग्लायति म्लायति तनुः प्रक्षायति (च) जायति ।
दीयते सायति वपुः प्रक्षीजति विनश्यति ।। १२५ ।।

मुमूर्ष(ति?न्) स्वेदते मुह्यत्यवगुप्यति युप्यति ।
रुप्यत्यालुप्यति नृपः क्षणाल्लुभ्यति मेधति ।। १२६ ।।

लोडति म्लेडति तदा राजा परमदुःखितः ।
तदोपरमते राजा म्रियते च विपद्यते ।। १२७ ।।

परैति प्रैत्य... तथा नश्यति डिप्यति ।
आरोहति मृतः स्वर्गमधिरोहति भूमिपः ।। १२८ ।।

आस्फोटयति मूर्धानमुच्चाटयति तज्जनम् ।
वमति मुह्यति(?) व्रण(य)त्य(ाक्रन्दत्य)पि तत्पुरे ।। १२९ ।।

छर्दयत्यखिले गन्तुं(?) काष्ठं दहति संभ्रमात् ।
मृतोचितानि कर्माणि करोति भरतः पितुः ॥ १३० ॥
तनोति तनुते चैव कुरुतेऽथाचरत्यपि ।
घसते घटते शीघ्रं चेष्टते कन्दतीहते ॥ १३१ ॥
प्रवर्तते व्यापारयत्यारभते विदधाति(?) ।
प्रयुनक्ति प्रयुङक्ते च कृणोतीहानुतिष्ठति ॥ १३२ ॥
व्या(वृण्वति?पृणक्ति)वि(पृ)क्ते च शत्रुघ्नसहितः सुधीः ।
चित्रकूटस्थरामेण सङ्गच्छति समेति च ॥ १३३ ॥
सम्भिनत्त्येष सम्प्राप्नो ... ... ।
... ... यौति समाधत्ते सन्धत्ते संदधाति च ॥ १३४ ॥
युनक्ति युज्यते तदा (प्र?पृ)णक्ति समवायति ।
... ... त्युच्यति तदा संयौति प्रतिपद्यते ॥ १३५ ॥
लीयते श्लिष्यति लुटत्याराल्लुठति सर्ज(ते?ति) ।
लगति(क्त?कु)स्यति लयत्य(?)भि(स्पर्श?स्पाश)यते पुनः ॥ १३६ ॥
लसत्यपि च कुथ्नाति भरतः साम्बयत्यपि ।
रामोऽत्र भरतं दृष्ट्वा मूर्ध्नि शिङ(ख?घ)ति जिघ्रति ॥ १३७ ॥
स सम्भावयते रामं पादौ च परिमर्दते ।
तेनोद्गृह्णाति तद्राज्यं दातुं चर्चयते प्रभुः ॥ १३८ ॥

ज(ना?हा)ति वर्जयत्यन्यो राज्यं रुङ्क्ति पुङ्क्ति ।
जुङ्क्त्यथो बुङ्क्ति च निवर्तयति निस्पृहः ॥ १३९ ॥

तथोपरमते रामस्तावद्राज्यान्निवर्तते ।
तदा विरमते(?) यच्छत्यपि शाम्यति धर्मवित् ॥ १४० ॥

नुदति प्रेरयत्येनं सुवत्येलयति प्रभुः ।
प्रतिपादयति श्रीमानुपपादयति स्वयम् ॥ १४१ ॥

राज्यं भरतहस्ते च निदधाति रघूत्तमः ।
प्रक्षिपत्यादधात्येव निधत्ते न्यस्यति स्वयम् ॥ १४२ ॥

नयत्ययोध्यां भरतं सम्प्रापयति राघवः ।
प्रतीक्षतेऽथो भरतः प्रतिपालयति प्रभुः ॥ १४३ ॥

विशत्यथो संविशति प्रविशत्याविशत्ययम् ।
गाहतेऽवतरत्याशु राघवो दण्डकं वनम् ॥ १४४ ॥

ध्रुवत्यसौ ध्रवत्याशु खदति प्रखदत्यथ ।
तपस्यति तपत्येव तपश्चरति वण्ठते ॥ १४५ ॥

अलङ्करोति कान्तारं भूषयत्यपि राघवः ।
भूषत्यलत्याबिभर्ति.. छत्याकल्पते श्रिया ॥ १४६ ॥

स तं प्रतिकरोत्येव मण्डयत्यपि मण्डति ।
तथा संस्कुरुते नित्यं संस्करोति समन्ततः ॥ १४७ ॥

परिष्करोति नितरां स परिष्कुरुते सदा ।
उपस्करोत्युपारुह्य तत्रोपस्कुरुते पुनः ।। १४८ ।।

मङ्क्ते च प्रसाध्नोति दण्डकं लक्ष्मणाग्रजः ।
जागर्ति च प्रजागर्ति लक्ष्मणो रामरक्षकः ।। १४९ ।।

(स?ध)रते (ध्र?ध्रि)यते तत्र (क?म)ठत्याश्वसिति द्रुतम् ।
कठत्युज्जीवति तदा मुनिसङ्घोऽपि जीवति ।। १५० ।।

सुखं वषट्करोत्येव ... मुनिमण्डलम् ।
(यु?सु)नोत्यभिषुणोत्येव यज(ति?ते) य(ज)ति स्फुटम् ।।१५१।।

समुच्छ्र्यत्येष मुनीन्द्रविद्विषां वधेन रामो गु(रु?र)ते च मञ्चते ।
तटत्यडत्यत्र वनेऽपि गूर्वति प्रमूर्च्छतः स्तूपयते रताशिषा ।। १५२ ।।

सुरक्षया लङ्घ्यते ससुद्धरत्यसौ समा(गु)ण्डयतीह दण्डकम् ।
समुत्क्षिपत्युत्क्षिपति प्रभूतया(?)सुलालितस्तैर्मुनिभिर्वने वने ।।१५३।।

मज्जति स्नाति तीर्थेषु स्नात्वा शु(द्ध?ध्य)ति शुन्धति ।
मुण्डति क्ष्णौति निङ्क्ते च धावते संप्रधावति ।। १५४ ।।

खर्जति क्षालयत्यङ्गं मार्ष्टि नेनेक्ति दायति ।
(दायते?बाडते)शोधयत्याशु स्वादते रागयत्यपि ।। १५५ ।।

(रो?समास्वा)दयति भ्राता स्वर्दते स्वदते सह ।
भुङ्क्तेऽभ्यवहरत्यश्नात्याहरत्यथ ले(ढि) च ।। १५६ ।।

वल्भते भक्षयत्याशु खा(द)ते भगवत्यसौ ।
ग्रसते ग्लसते रामश्चरत्यपि चरत्यपि ।। १५७ ।।

(स्प?स्व)दते कमलं विष्वगणत्यत्ति(च) भूकते(?) ।
चषते चषति भ्रक्षत्युपभुङ्क्ते कडत्यपि ।। १५८ ।।

म्लक्षते ... ... ति संभक्षयति (रक्ष?जक्षि)ति ।
च(क्नो?म्नो)ति (स्फा?प्सा)ति (तृष्णो?तृणो)ति खेटयत्यमलव्रतः ।।

पि(ड?ब)त्य(प्यु)द्धयत्याशु पीयते तीर्थसिन्धुषु ।
अथ दृष्ट्वाश्रमेऽगस्त्यं स्तौति नौति प्रशंसति ।। १६० ।।

(म)न्दते सञ्जि(धा?गा)त्याशु वन्दते पनते विभुम् ।
(पग?पण)ते शंसति नुवत्यर्कयत्यभिदीव्यति ।। १६१ ।।

समेधयति काकुत्स्थो विशिनष्टि मुनिं गुणैः ।
प्रस्तौति (प्रणुवत्ये)नं प्रणौति (च) प्रवन्दते ।। १६२ ।।

मुनीनां (पुर)तो रामः स्फुटं चेटति(मृ?भृ)त्यति ।
मुनिः सभाजयत्येनं सम्भावयति कुम्भजः ।। १६३ ।।

प्रतिनन्दति काकुत्स्थमभिनन्दति सादरम् ।
निर्बध्नाति विनिर्बध्नात्यथो राक्षसनाशने ।। १६४ ।।

रक्षसां निग्रहायात्र प्रतिजानाति राघवः ।
तदा प्रतिश्रृणोत्याशु संश्रृणोति महामनाः ।। १६५ ।।

(म?स्म)यते मुनिवर्गोऽत्र स्वयं तकति घग्घति ।
ककते क्षमते सर्वो विहसत्यनुजक्षिति ॥ १६६ ॥
प्रनृत्यति नटत्याशु सिद्धविद्याधरावलिः ।
कलते गणयत्येव समये रावणं हतम् ॥ १६७ ॥
एनं परिचरत्येषा तदा फलति रक्षसाम् ।
(ए)वं साध्नोति संसिद्धच(त्यभिलष्य)ति वाङ्क्षति ॥ १६८ ॥
दशग्रीवस्य वामाक्षि स्फुरति स्पन्दते तदा ।
तत्र कामयते रामं दृष्ट्वा शूर्पणखा वने ॥ १६९ ॥
आशंसते काङ्क्षति जिन्वतीच्छत्याकाङ्क्षति ध्रायति गाधते सा ।
माङ्क्षत्यसौ ध्राङ्क्षति तत्र ताम्यत्यातिष्ठति ध्वाङ्क्षति
गर्धते च ॥ १७० ॥
ला(भ?ल)यते (भ्रो?भ्रू)णयते स्पृहयत्युत्कण्ठयत्युत्कण्ठते तथार्थयते ।
इष्णाति घट(ति?ते) गृध्यत्याशास्तेऽवेक्षते तमार्जति ॥ १७१ ॥
रूपयत्युपमात्येनं कलयत्यङ्गजन्मना ।
(एषा)नि(ष्क्रा?ष्क)यते (त)त्र श्वसिति प्राणिति द्रुतम् ॥ १७२ ॥
जिह्रेति पृच्छति बहिस्त्रपते पुरतस्तयोः ।
लजते लज्जते चात्र व्रीळयति त्रपते मुहुः ॥ १७३ ॥
मात्यूर्दते पुण्डते सा मिमीते परिमाति च ।
माहते माहति दृशा प्र(शु)ल्बयति लक्ष्मणम् ॥ १७४ ॥

श्रथते श्रन्थते श्रथ्नात्यपि (चि?पि)न्वति मेदते ।
स्पृशत्यथो लक्ष्मणं सा प्रत्याख्याता (स्मृ?स्प)शत्सुम् ॥ १७५ ॥

पषते पर्षति भ्रान्ता ननेतम(?)(जि)हत्यथ ।
शीर्णनासा निजं भावं प्रकाशयति वञ्चते ॥ १७६ ॥

बहिष्करोत्यवत्याशु वृद्धा भावयति स्वयम् ।
व्यनक्ति सूचयत्येव सा दोग्धि रु(धि)रं बहु ॥ १७७ ॥

स तच्छ्रुत्वा खरः (प्राप?पापोऽव)गृह्णाति प्रयुध्य(ति?ते) ।
विरुणद्धि प्रहरति बली विप्रतिपद्यते ॥ १७८ ॥

विवदत्यपि रामेण क्रुद्धो विक्रमते भृशम् ।
पराक्रमते यैवास ददाति भयङ्करः (?) ॥ १७९ ॥

सङ्ग्रामयति कान्तारे सन्दधाति शरान् बहून् ।
हते तस्मिन् मृगा(ङ्ग)न मारीचो रावणाज्ञया ॥ १८० ॥

संवृणोति निजं देहं प्रच्छादयति गूहते ।
तिरस्करोति तिरयत्यसावपिदधाति च ॥ १८१ ॥

तिरोदधाति पिदधात्यथवा गोपायति स्वयम् ।
ऊर्णोति छादयत्याशु तुत्थयत्यावृणोत्यथ ॥ १८२ ॥

(वृ)णोति संगूहति च व्ययति व्ययते पुनः ।
तिरोधत्ते स्तृणात्येवास्तृणात्याच्छादयत्यपि ॥ १८३ ॥

कुम्बयत्यूयते दृष्ट्वा कटति प्रतिकुम्बति ।
शलते चीवते गत्वा वलते वल्लते पु(नः) ।। १८४ ।।

बृंहते बल्हते तस्य मृ(ग?श)ति द्रुतसङ्गतिः ।
प्रस्थगत्येव(खन?खुड)ति (स्वन?स्थग)यत्यपि खोरति ।। १८५ ।।

झषते च झषत्ये(वं) गवति स्फुडति स्वयम् ।
द ... द्धि यस्तृ ... त्येव पुनर्न ज्ञायते जलः ।। १८६ ।।

जालयत्याशु चापात्य (घ?ख)ट्टयत्ययमञ्जसा ।
अथ वञ्चयते रामं प्रतारयति रावणः ।। १८७ ।।

मुष्णाति चोरयत्यस्मिन् सीतां चोरयते ततः ।
मुण्डत्यपहरत्येत्य मषति प्रशठत्यपि ।। १८८ ।।

लुञ्चति ग्रोचति ग्लोचत्यवकोजति (लो?को)जति ।
हरत्यथापमित्यमान्यस्य तमात्य वेश्मनि (?) ।। १८९ ।।

वेष्टते राक्षसीभिस्तु वण्डते (मर?वट)ति द्रुतम् ।
मण्डते वटयत्येव हेडति स्नायति स्वयम् ।। १९० ।।

कृणत्ति रावणस्तत्र मैथिलीगतमानसः ।
भर्जते मदनाधिस्तमृञ्जते भृ(ञ्ज?ज्ज)ते भृशम् ।। १९१ ।।

(पेयैयते यन्तु सीतां प्रययत ततः? येषते यस्यति द्रष्टुं सीतां
प्रयतते ततः ।)

विविनक्त्यन्विष्यति तां मार्गयते राघवो गवेषयते ।
विचिनोति विचिनुते च परीक्षते सर्वतो वनान्तेषु ॥ १९२ ॥

विज्ञाय सीताहरणं हरते राक्षसैरप्रभतते (?) ।
श्विन्दते (क्लिन्दते) शोकाच्चुटयत्याविशत्यपि ॥ १९३ ॥

समाधत्ते विशत्याशु सुग्रीवेणानुरज्यते ।
रजते र(ञ्ज?ज्य)ति तदा हत्वा बालिनमाहवे ॥ १९४ ॥

बलत्यतीव सुग्रीवः कपीनां प्रबलत्यसौ ।
भन्दतेऽहर्निशं स्वपुर्यां प्रावृषि सुतम् (?) ॥ १९५ ॥

आशङ्कते शङ्कते च रेकते रगति प्रभुः ।
(अथ) गत्वा स सुग्रीवः कम्पते राघवं प्रति ॥ १९६ ॥

कपिभिः संवदत्याशु सर्वैरप्यनुमन्यते ।
अथानुवदति प्राप्तैस्तदानुमनुते प्रभुः ॥ १९७ ॥

दक्षिणां दिशमाक्रम्य हनूमान् राघवाज्ञया ।
तरति प्रवते द्राति प्रोन्नमत्युत्प्लवत्यपि (?) ॥ १९८ ॥

उ(दय?दे)त्युच्छ्रयति श्रीमानुद्गच्छति महाबलः ।
डयते पक्षिवद् व्योम्नि तस्मिन्नुड्डयते कपिः ॥ १९९ ॥

ल(ङ्घ्य?ङ्घ)त्युड्डीयतेऽम्भोधिं लङ्घते ल(टि?ङ्घ)ति स्वयम् ।
समतिक्रमते वीरो हनूमानतिवर्तते ॥ २०० ॥

रात्रौ समक्षं — पश्यतीषते लक्षयत्यमूम् ।
स निशामयते सीतां लोकते लोचते कपिः ॥ २०१ ॥
चिरं विचित्य लङ्कायां विलोकयति वानरः ।
बन्धयन् दयिताबन्धे (?) लङ्कां दहति (पू?चू)र्यते ॥ २०२ ॥
कुण्डते कुण्डयत्याशु दयते प्लोषति स्वयम् ।
ओषति श्लेषति कपिः श्रेषति व्युष्यति स्वयम् ॥ २०३ ॥
कूटयत्यपि (क?म)थ्नाति लङ्कां खजति खण्डते ।
लोटते लोटति मथत्यसौ मेथति मेथते ॥ २०४ ॥
रामं प्राप्या(थ) सीताया वार्तामाह ब्रवीति च ।
आचष्टे भाषते वष्टि ब्रूते वदति शंसति ॥ २०५ ॥
भणत्यभिदधात्येवमभिधत्ते गदत्यपि ।
वक्ति प्रकीर्तयत्येव कथयत्यालपत्यपि ॥ २०६ ॥
काकुत्स्थं व्याहरत्येनं कपिर्व्यवहरत्यपि ।
जय(त्य)थोऽवति ... य (?) प्रणिपत्यानिलात्मजः ॥ २०७ ॥
वार्तां श्रुत्वा रणार्थी स रामो निन्दति रावणम् ।
तण्डते मुण्डते चावम(स?नु)ते चावमन्यते ॥ २०८ ॥
हेडते रौडति व (ने) गर्हते ग(ल?ल्ह)ते भृशम् ।
नेदते नेदति तृणीकरोति स्फुण्डयत्यपि ॥ २०९ ॥

तृणत्त्यथावजानाति कदर्थयति सूर्क्षति ।
डीयते (दू?दु)ष्यति तथा कुट्टयत्यदृयत्यपि ।। २१० ।।

पुनः स्फुण्टयते चैव वीरो बुस्तयति स्वयम् ।
शूरः कुत्सयते चैनं तथैवा(नु?प)करोति च ।। २११ ।।

तथा परिहसत्यत्र तथा भा(मय)ति स्वयम् ।
एवं चानुहरत्येष रामो दशरथात्मजः ।। २१२ ।।

व्यूहते वानरीं सेनां सञ्चिनोति समूहते ।
(इ?उत्)करोति च सन्दोग्धि संहन्ति निवहत्यपि ।। २१३ ।।

पिण्डते च निबध्नाति शण्डते (मु?हु)ण्डते विभुः ।
पूलति श्लोकतेऽत्यर्थं जटत्याशूत्स(च)त्यपि ।। २१४ ।।

पेटति श्लोणति तथा खलत्यक्ष्णोति चाक्षति ।
(ह?झ)टति स्त्यायति भु ... ... भूडति(?) स्वयम् ।। २१५ ।।

सं(पिण्ड)यति काकुत्स्थः प्रमुस्तयति सर्वतः ।
पिण्डयत्यपि तं वीरयते शूरयते तदा ।। २१६ ।।

तदा(वीभ?बस्त)यते विद्वान् सट्टयत्यपि सादरम् ।
घ(ा)टयत्यपि गम्भीरां प्रयाणे सव्यग़ामिनी (?) ।। २१७ ।।

गत्वा समुद्रे बध्नाति सेतुमामुञ्चति प्रभुः ।
कचते कञ्चते तर्जत्यन्तत्यन्दति (मह्य?मव्य)ति ।। २१८ ।।

स्तं(घ?भ)ते स्कम्भते शक्त्या स्तोभते तत्र कीलति ।
नह्यते नह्यति (मे?म)वत्यथापीलति मूर्वति ॥ २१९ ॥

सिनाति मवते ग्रथ्नात्ययं (जूटय?जुड)ति राघवः ।
युनाति च सिनोत्यत्र . . पूगैरनेकशः ॥ २२० ॥

लङ्कायां कत्थते शत्रुं श्लाघते तत्र (शौडति?शाडते) ।
शीभते (ली?ची)भते धृष्णोत्यथाभिमनुते स्वयम् ॥ २२१ ॥

शल्भते गल्भते दभ्नोत्यत्र कर्वति (खर्वति) ।
विकत्थते गर्वति च रावणो लोकरावणः ॥ २२२ ॥

परिक्रामति पर्येति तीर्त्वाब्धिं हरिवाहिनी ।
रावणो वङ्कते मायी ग्रथ्नाति ग्रन्थते भृशम् ॥ २२३ ॥

नरोऽथ कुञ्चति . . कोचत्यपि च हूर्च्छति ।
भुजत्यनेकधा तत्र मायया रामसन्निधौ ॥ २२४ ॥

त्वरते संभ्रमत्याशु तूर्यतेऽत्र तुतोर्ति च ।
विस्तारयत्यात्मसेनां प्रविक्षिपति रावणः ॥ २२५ ॥

(तिय?किर)त्यम्भोधिगम्भीरां सन्तनोति सहस्रशः ।
प्रथते प्रसते सेनां प्रसरत्यपि सर्वतः ॥ २२६ ॥

ख्याति च (प्र?प्या)यते तस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
पूरयत्यवनिं प्राति पिपर्त्याप्याययत्यथ ॥ २२७ ॥

पूर्यते वृण्वति (?) प्रुष्णात्यत्र पूर्वति सर्वति ।
प्लुष्णाति पर्वति तथा पारयत्यपि सर्वतः ॥ २२८ ॥

तथा तूणयते व्योम पृतना रावणाज्ञया ।
रामाज्ञया(थ) वा पत्या (प?ह)रिसेनापि वर्तते ॥ २२९ ॥

परिभ्रमति निश्शङ्कं हनूमान् सञ्चरत्यपि ।
युच्छति स्रंसते रामः प्राप्य शत्रून् प्रमाद्यति ॥ २३० ॥

तथावधत्तेऽवदधात्यपि सर्वत्र राघवम् ।
ध्वनति स्वनति वनूनात्यणति ध्वणति द्रुतम् ॥ २३१ ॥

शचते कलते गञ्जत्यथो गर्जति गृञ्जति ।
कवते कुवते भृञ्जत्यथो मजति मुञ्जति ॥ २३२ ॥

रटत्यपि रठत्यत्र रवीति भा(द?ष)ते तथा ।
गदत्यथो वणति च नदत्यपि च (नो?मो)जति ॥ २३३ ॥

म्लेच्छति (क्षिजि?क्षीज)ति पुनर्युद्धे (कोज?क्रोश)ति कूजति ।
अम्बते वेटति तथा रेभते रणति स्फुटम् ॥ २३४ ॥

वनत्यथो कन्दयति क्रन्दते तत्र कुत्रचित् ।
रेषते कासते चैव नासते रासते भृशम् ॥ २३५ ॥

मृ . ति ... तीवर्यत्यथो (?) मेशति कौति च ।
... ... हिक्कति हिक्कते ॥ २३६ ॥

शर्धते क्ष्वेदति क्ष्विद्यत्यथ आयाति वाश्यते ।
क्षौति रौति पुन(स्तेदिधेष?र्हेषत्येष ह्रेषति) (किणीणति?क्नूयते) ॥
(पु?घु)रत्यपि रवत्यत्र कुवते चापि भृण्त्रति (?) ।
प(ठ)ति भल्कयत्येव नर्दत्यपि स्यमत्यपि ॥ २३८ ॥
वनति आयते (?) चैव बर्हते (भलते) तथा ।
बल्हते भल्लते चैव म्लेच्छयत्यञ्जयत्यपि ॥ २३९ ॥
ह्लपयत्यथ काकुत्स्थं वदह्राबलि (?)

वल्कयति क्रन्दयति प्र (षो?घो)-

षयति बुक्कयत्यथो (कच?गुज)ति ।

(काच?गोज)ति गायति घवते

स्वरति तथा रम्भते च (रद?रोदि)ति च ॥२४०॥

स्त्यायति रायति कवते

रवते ह्वयति मणति (तथा) ।

ध्वनति व्रणति भ्रणति

स्तनति पणत्यपि धमति मन्त्रायते ॥ २४१ ॥

तर्जत्यधिक्षिपत्येनं रामं तर्जय (तेबहु?तीह तु) ।
तथा तर्जयते वीरमथ (लञ्छयति?लाजति लाञ्जति) ॥ २४२ ॥
वेटत्यपि भषत्यत्र अथ चर्चति झर्च्छति ।
शपते शप्यति शपत्याक्रोशत्यादिशत्यमुम् ॥ २४३ ॥

शङ्खं समुद्धमत्याशु निधमत्यपि रावणः ।
अभिजानति काकुत्स्थो रावणं दशभिर्मुखैः ।। २४४ ।।
अङ्कते लाञ्छति ल(श?च्छ)त्य (म?व)लच्छति राक्षसम् ।
ग्रथ्नाति गाधते बाणमालां गुफति गुम्फति ।। २४५ ।।
हलत्यपि कृषत्याशु द(र?ल)त्येवं लिखत्यपि ।
कषत्यथो को(थ?च)ति च राक्षसान् रामसायकः ।। २४६ ।।
व्याप्नोति शाखति श्लाखत्यश्नुतेऽक्ष्णोत्यथोऽक्षति ।
इन्वत्येवं च वेवेष्टि सेनाद्वन्द्वं परस्परम् ।। २४७ ।।
शरौघानेष वयते स्फुटं वयति सीव्यति ।
वर्धते नेन्दि शुद्धन्तथा (?) तत्सेनयोर्द्वयोः ।। २४८ ।।
परिसर्पति कोऽप्यत्र कश्चित् खोरति (खर्जति?खोलति)।
कोऽपि गच्छति कोपेन वीर्यं (स्त्री?स्तृ)णाति धर्म्यपि (?) ।।२४९।।
वेष्टारं पीडयत्यन्यो दण्डयत्यभि(रकष्टभि?तक्षति)।
मनसा डोलयत्येको ध्वाङक्षते कोऽपि हर्षति ।। २५० ।।
मुखं नीलति कस्यापि ... ... पषते ।
... ... त्येको (ग?श)लते भयात् ।। २५१ ।।
पचते पचति श्राति श्रपति श्रायति क्वचित् ।
श्रीणाति (भर्ज?भृज्ज)ति शायत्यत्र मांसानि मांसभुक् ।। २५२ ।।
हन्ति भिनत्ति क्षपयति नाशयति तृणेढि (डीशडति?डेपयति)।
न(थ?भ)ते (क्रा?श्र)थति (व?च)नति क्रथति क्लथतीह तोभते
श्लथति ।। २५३ ।।

मेथते मेथति (विळच्छ?लूषय)ते (च) शषति स्वयम् ।
तूर्यते जूर्यते बाणैर्मीयतेऽवस्यति स्यति ॥ २५४ ॥
धूर्यते घूर्यते तीक्ष्णैः शूर्यते चूर्यते द्रुतम् ।
रु(ध्य?ष्य)ति द्रुह्यति विभुरेष तस्यति दस्यति ॥ २५५ ॥
धूपायति स्वयं याति निगृह्णाति दुनोति च ।
दघ्नोति नह्यति (तु?ऋ)णोत्यथ तुञ्जति तोजति ॥ २५६ ॥
चिरिणोति जिरिणोति दृणोति दाश्नोति ।
लुटति पुटति दृणाति (ऋ?धृ)ष्णोति रुशति रिशति ॥ २५७ ॥
क्षिणोति मीनाति शृ(ण्व?णा)ति कृ(ण्व?णो)ति ।
कृणाति नभ्नात्यथ क्षणोत्याशु तत्रा (बाध?बर्ह)यति ॥ २५८ ॥
तुञ्जयति (तवर्ज?पिञ्ज)यति च (कृस्ना?तुभ्ला)ति च
(जेय?रोज)यति ।
(वे?जा)सयति त्रोपति खर्दति तर्दत्यर्दयति नि(सृदते?स्तृहति)
च देवय(ति?ते) ॥ २५९ ॥
(कु?क)ण्डयति (बन्ध?खण्ड)यति तुञ्ज(त्यो?य)ति च(ा)लभते
ब(व?र्ह)ते ।
वे(ट)ति कण्ड(ति?ते) रो(प?ष)त्यर्वति शर्वति ॥ २६० ॥
(मथासते?बाधते) दयते तत्रार्हति शुम्भति कृ(ण्व?णो)ति ।
सुम्भति च . . त्रा (द?तु)म्फतीषते कषति ॥ २६१ ॥
(स्रेफ?स्तृंह)त्यर्वति धूर्वति जूर्वति ।
(स्तकते?नवकयते) नक्कयति धक्कयति भर्वति ॥ २६२ ॥

यूषति शिषति (पल्हयत?पल्यूलयति) वषति जूषति ।
चकते खर्जति विन(ठ?भ)ते मषति ।। २६३ ।।

(ता?रो)षति (रि?रे)षति तथा ।
उद्धर(ति?ते)झषति प्रबर्हते बाधते च हेडति च शूलति ।। २६४ ।।

रुण्ड(ति) (भ्रे)षते (भर्वत्यो)हति च रोटते ।
तर्दति (रुह?तुप)त्यूषति वष(ते?ती) ष(ति?ते) तथा ।। २६५ ।।

दण्डते च बर्हयति जासयति च दय(ति?ते) ।
प्रलोठते चैतच (?) प्र(क?खा)यति किष्कयते ।। २६६ ।।

क्लेशयति(गव?शस)ति चक्कयति लोटते रामः ।
पीडयति ताडयति बा(क?ध)यति निराकरोति विनिहन्ति ।।२६७ ।

बान्धवसुतबलसहितं दशाननं राघवो विनाशयति ।
रामः सभार्यः सम्प्राप्य अयोध्यां हतरावणः ।। २६८ ।।

मातृवर्गोऽश्रुभिरथो हर्षजैरभिषिञ्चति ।
अभिषिक्तो भुवं शास्ति वासयत्येष सा(ध?ध्य)ति ।। २६९ ।।

प्रशास्ति कपिसेनां च विसर्जयति राघवः ।
ईष्टे प्रभवति भवति प्रना(थ?ध)ते नाथते तथा सौति ।। २७० ।।

इन्दति(वत्य?ऋध्य)ति रामः प्रपत्यते(ब?प)त्यते च लोकानाम् ।
भाति ज्वलति चकास्ति ... द्युतीद्ध .. भासते विराजति च ।
धुक्षति धिक्षति वल्लति(?)कनति च शुम्भति च शोभते लडति
।। २७१ ।।

घृणोति (भाते? भ्राजते) रामो भ्रेजते म्लाशतेऽधिकम् ।
द्योतते जोतते चैवा(ध्व? प्य)सते कञ्चते पुनः ॥ २७२ ॥
ए(ब? ज)ते च(ङक्ति? न्दति) तथा स्फुण्डते ह(ट)ति स्वयम् ।
ललत्यथो धुक्षते च धिक्षते रासते पुनः ॥ २७३ ॥
रोचते भ्राशते चैव दीधीते ह्लादते विभुः ।
बभस्ति च जिघर्त्यत्न दीव्यति न तु (?) स्वयम् ॥ २७४ ॥
अषते (क्क? त्वे)षति तथा दीप्यतेऽषति पुष्यति ।
भार्यया सीतया श्रीमानयोध्यां सह सानुजैः ।
राजते राघवः स्वामी जगतामेकमङ्गलः ॥ २७५ ॥

इति चतुर्दशः परिच्छेदः

पञ्चदशः परिच्छेदः

दशाध्यायगतान् धातून् धातुपारायणे मुहुः ।
अवेक्ष्य कल्पिताः सर्वाः पर्यायपदपङ्क्तयः ॥ १ ॥
पर्यायाणामुपादानमात्रेणा . च्युत क्रमात् ।
लड(न्त्य? न्ता)नीरितान्यन्यलकारान्तानि नाधुना ॥ २ ॥
लुङलृङलङक्ष्वडुदात्तानि पदान्यूह्यानि बालकैः ।
लटो लङो लिङो लोटः शबाद्याः सार्वधातुके ॥ ३ ॥
भावे कर्मणि यक् तेभ्यो यासुट् सीयुट् तथा लिङः ।
णलाद्या एशिरे(च्च)पि लिटि द्विर्वचनं सथा ॥ ४ ॥

सकाराणां चाटपवा भवेदनिटस्थलि (?)।
अत्यादीनां थलीण्णित्यं सेटोऽकृस्रादयो लिटि ॥ ५ ॥
सिजभावे लुङि (सर्वराजन्ते चङि चव्यते? वसश्वाङः चिण् ते चङपि चेष्यते)।
स्यतासी लृलुटोः स्यातामितो लोपस्त्वडागमे ॥ ६ ॥
उपधाया अतो वृद्धिरजन्तस्य ञणित्परे ।
लघूपधे (पुग)न्ते गुणो (किदः क्ति? ऽतिङ)शित्यार्धधातुके ॥ ७ ॥
रूपावतारपाठेन प्रक्रियाया जयो भवेत् ।
प्रक्रियाकुशलस्त्वस्य पाठेन कवितां व्रजेत् ॥ ८ ॥
सुबन्तपदपर्याया(न्) ग्र(थ्न)न्ति कवयः पुरा ।
तिङन्तपदपर्यायमालोक्य म . . . पि ॥ ९ ॥
आदेयमन्यथारूढपदं हेयं निरूप्यताम् ।
कवयः शोधयन्त्वेनां पर्यायपदमालिकाम् ॥ १० ॥
अकथान्यकथागद्यरूपा (?) वृत्तान्तराश्रया ।
पदैः कतिपयैरूना ... ... ॥ ११ ॥
उपदत्तानि वा . . मवेक्ष्य बहुधा बुधैः ।
कल्पनीया यथाशोभं पर्यायपदपङ्क्तिः ॥ १२ ॥
पाषाणनासिकागारे परमेश्वरसूनुना ।
रचिता वासुदेवेन पर्यायाणां मयावलिः ॥ १३ ॥

इति वासुदेवविरचितायां पर्यायपदावल्यां
पञ्चदशः परिच्छेदः ॥

THE USE OF THE MĪMĀṀSA MAXIMS IN THE SMṚTICANDRIKĀ OF DEVAṆṆABHAṬṬA

DR. S. G. MOGHE,

Lecturer in Sanskrit, Elphinstone College,
Bombay.

This is my second instalment on the use of the Mīmāṁsā maxims in the Smṛticandrikā of Devaṇṇabhaṭṭa. Incidentally, however, the comparison of our author with Vijñāneśvara and Nīlakaṇṭha and others is brought to the notice of the readers only to show the intelligence of the authors of the digests in the employment of the rules of interpretation to the domain of the Dharma-Śāstra.

Anuṣaṅga Nyāya :— The principle of this nyāya is relied upon Jaimini's Pūrva-Mīmāṁsā Sūtra II 1· 48. Anuṣaṅga actually means the extension of a word, phrase or clauses from one sentence to another, provided all those sentences are of the same type or form. While discussing the proper time for the puṇyakāla of the Śrāddha ceremony, Devaṇṇabhaṭṭa quotes the text[1] of Jyotirbṛhaspati, which lays down 30 nāḍis of the southern ayana

* References are to the edition of J. R. Gharpure, Published in 1918.

1. भविष्यत्ययने पुण्यास्त्रिंशदेव तु दक्षिणे ।
अतीत उत्तरे नाड्य इति प्राहुर्मनीषिणः ॥ Quoted in the श्राद्धकाण्ड. P. 380.

and the 30 nāḍis of the northern ayana as the holy period for performing the puṇyakāla. Our author in his comments on this text suggests that it will be better if we make the anuṣaṅga (Syntactical connection) of the figure 30 in connection with northern ayana. Here Devaṇṇabhaṭṭa gives the reason[2] for arriving at this arrangement by suggesting that this may help us to avoid any contradiction with the text[3] of Vasiṣṭha which recommends 30 nāḍis at the cancer and 20 nāḍis at the capricorn for the puṇyakāla. From this, it is evident that the absence of contradiction will be a better ground for resorting to anuṣaṅga in the opinion of our author. In this context, it will be proper to remember that for resorting to Anuṣaṅga, the thorough student of the Pūrva-Mīmāṁsā like Nīlakaṇṭha quotes an adequate passage from the smṛti dicta available to him and also finds fault[4] with Hemādri for not supporting his view or the case of Anuṣaṅga by quoting the suitable passage from the Dharma-Śāstra in interpreting the text of Gobhila. Kullūka,[5] the Commentator of the Manu-Smṛti, also ranks in the list of such authors not quoting the Dharma-Śāstra texts for treating a particular text as a case of Anuṣaṅga.

---

2. अन्यथा..............वसिष्ठवचनविरोधः स्यात । Ibid p. 381.
3. त्रिंशच्च कर्कटे नाड्यो मकरे विंशतिः स्मृता ।
   वर्तमाने तुलामेषे नाड्यस्तूभयतो दश ॥ Ibid p. 381.
4. Also read:—श्राद्धमयूख. p. 140 (Gujarati Printing Press edition, Bombay)
5. cf:—वृतमस्नाविति सर्वत्रानुषङ्गः । कुल्लूक on मनुस्मृति. VIII 106.

2) Karmabhūyastvāt Phalabhūyastvam:— This nyāya simply means that if we work more, we will also get the more glorious fruit. This nyāya can be explained as 'अधिकस्य अधिकं फलम् ।'. It may be noted here that even Śabara in his comments on Jaimini's Pūrva-Mīmāṁsā Sūtra X. 6. 62 also brings out the same idea with the significant remarks 'दक्षिणाभूयस्त्वात् फलभूयस्त्वम्।'. While discussing the topic of the division of the property after the death of the father, our author Devaṇṇabhaṭṭa quotes the text[6] of the Nārada-Smṛti XIII. 35 that lays down that one who exerts actively for the maintenance of the family, should get an additional share in the property of the father. Other brothers should also give an additional share to such an elder brother from their food, clothing etc. Devaṇṇabhaṭṭa in his comments on this text of the Nārada Smṛti suggests that this arrangement[7] is proper in keeping with the principle advocated by the maxim 'कर्मभूयस्त्वात् फलभूयस्त्वम् ।' This discussion takes place in the Vyavahāra Kāṇḍa of the Smṛticandrikā, page 264.

3) Bhūyasāmya Nyāya:— This nyāya is relied upon by Śabara in his comments on Jaimini's Pūrva-Mīmāṁsā

---

6. Also read:—कुटुम्बार्थेषु चोद्यतस्तत्कार्यं कुरुते तु यः ।
स भ्रातृभिर्बृहणीयो ग्रासाच्छादनवाहनैः ॥
नारदस्मृति XIII. 35 Quoted in व्य. का. p. 264.

7. भ्रातृविशेषस्य कर्मभूयस्त्वमिति न्यायेन समभागादभ्यधिकेन धान्यादिना विवर्धनमितरैर्भ्रातृभिः कार्यम् । Ibid. p. 264.

Sūtra XII. 2 22. This nyāya simply means that where there is a composite sacrifice comprising several rites the various details of which present conflicts the procedure to be accepted is such as to secure the performance of the details common to the largest number. This principle is also utilised by our author Devaṇṇabhaṭṭa in his Smṛti-candrikā. Here the original discussion on this Sūtra in the Pūrva-Mīmāṁsā is as follows:—In the fifteen-days sacrifice, the first day consists of one-day sacrifice and the three-days' sacrifices consist of Jyoti, gauḥ and āyuḥ and the remaining 11 days are the modifications of the archetype known as द्वादशाह. When there is a conflict among the details of those 11 days' sacrifice and one-day sacrifice, the question arises 'which details are to be adopted'. The Subrahmaṇya verse at the Agniṣṭut sacrifice is Āgneyī and that of the other days is Aindrī. Here the prima facie view is that we should follow the details of one-day's sacrifice and hence the Subrahmaṇya verse should be Āgneyī. Here the Siddhantin points out that when there is a congregation, the course to be adopted should be such as to secure the details common to the largest number. It automatically follows that we have to accept the details of the sacrifice of 11 days and hence the Subrahmaṇya verse at all other days should be Aindrī

and not Āgneyī. This is the siddhānta view[8] suggested by MM. Dr. Ganganath Jha in his Mīmāṁsā-Maṇḍana.

While discussing the two modes of Śrāddha the Ekoddiṣṭa and the Pārvaṇa – Devaṇṇabhaṭṭa quotes the texts of Jātukarṇya, Sumantu and Yājñavalkya – to show that the Pārvaṇa mode alone is to be accepted. Devaṇṇabhaṭṭa further refers to the view of Sumantu that the Pārvaṇa mode alone is to be adopted. He also hints that few others refer to Ekoddiṣṭa mode. Here it seems that our author Devaṇṇabhaṭṭa relies on the Bhūyasāmya-nyāya advocated in the Pūrva-Mīmāṁsā-Sūtra XII. 2.22 and suggests[9] that when there are mutually contradictory rules of Dharma-Śāstra, the opinion of the majority shall have the force of the law. Hence we have to accept the Pārvaṇa mode of Śrāddha suggested by the texts of Jātu-karṇya and Yājñavalkya and others. In this context, it will be proper to refer to the author of Mitākṣarā on the Yājñavalkya-Smṛti who enters into acute discussion on the point at issue and exhibits his profound scholarship and the outlook of an impartial judge by assigning the

8. Also read:—बहूनां परस्परविरुद्धधर्माणां समवायेऽन्यतमानुष्ठानप्रसक्तौ भूयस्सु यो धर्मः स एव ग्राह्यः। तस्मादत्र पञ्चदशानां मध्ये चतुर्दशानामनुगुणा ऐन्द्री एव सुब्रह्मण्या ग्राह्येति।
मीमांसामण्डन, p. 487.

9. Also read:— अत एवार्थो जैमिनिनाऽप्युक्तः 'विप्रतिषिद्धधर्मसमवाये भूयसां स्यात् सधर्मत्वमिति प्रत्यक्षश्रुतिमूलत्वात्।' श्राद्धकाण्ड. p. 498.

proper scope to the different texts laying down the different modes of the Śrāddha based on the local customs. Here one will be tempted to say that in introducing the hot debate on any highly technical point, our author seems to be far inferior to Vijñāneśvara, the master in the field of Pūrva-Mīmāṁsā, though our author has used many new Mīmāṁsā principles not used by the author of Mitākṣarā, the accredited master of the Pūrva-Mīmāṁsā. It will be a matter of pleasure to read the original discussion[10] on the modes of the Śrāddha ceremony introduced in the Mitākṣarā by Vijñāneśvara in his comments on the Yājñavalkya Smṛti.

4) Viśeṣapratiṣedhaśca śeṣābhyanujñānārtham nyāya:-

This nyāya simply means that the prohibition of a particular text is indicative of the permission of the remaining texts or the points at issue. This principle is employed by Devaṇṇabhaṭṭa in his discussion on the Śrāddha Kāṇḍa of the Smṛticandrikā. While discussing the things to be avoided at the Śrāddha ceremony, Devaṇṇabhaṭṭa refers to the text[11] of Devala, which prohibits the use of Kaṇḍūram, white Vṛntāka and Kubhāṇḍa vegetables. While commenting on this text of Devala, our author thinks that the very fact that Devala has

---

10. cf:— मिताक्षरा on याज्ञवल्क्यस्मृति I. 256.

11. 'कण्डुरं श्वेतवृन्ताकं कुभाण्डं च विवर्जयेत।' देवलस्मृति Quoted in श्राद्धकाण्ड. p. 420.

prohibited the use of white Vṛntāka, indicates that the other varieties of Vṛntāka are allowed by Devala in the Srāddha ceremony. It seems that this decision[12] is arrived at our author, by following the principle of this nyāya of the prohibition of a particular thing is indicative of the permission of the remaining things of the same category.

5) Sarvaśākhāpratyaya nyāya:—This nyāva occurs in the Jaiminīya-Nyāva-Mālāvistara on Pūrva-Mīmāṁsā Sūtra II. 4. 8. 32. Here the view point of the prima facie is that on account of the difference in name, form, branch etc. there should be a difference in the sacrificial action. The opponent further points out that the persons who study Kārīri Vākyas, take their meal on the ground. While the persons belonging to the other branches do not take food on the ground. Moreover, it is not possible for a man, having a very short life, to study all the branches in order to perform all the sacrificial activities. Hence the difference in branches, names etc. indicate the difference in sacrificial activities. The siddhānta view, however, is that even though there is a difference in the name, branch etc. yet this is not mainly responsible for the differenc in the sacrificial activities. The prayojana of every rite is the same different Sūtras and Smṛtis. As the rewards are the same, the material and the deity are

12. 'विशेषप्रतिषेधश्च शेषाभ्यनुज्ञानार्थम्' इति न्यायेन श्वेततरवृन्ताकभक्षणाभ्यनुज्ञा गम्यते। Ibid p. 420.

same, the effort and the name also are same, one can rightly infer that the same rite is dealt with by the Vedic works. The established conclusion[13] therefore is that whatever is not in conflict with one's own branch or Sūtra, the same may be included in the rite one is about to perform; but if there is a conflict, then one should stick to one's own Sūtra or the family tradition. While discussing the authority of Dharma and the nature of the Śrauta rite or the Smārta rite, the question arises whether all the secondary rites are also included in the same or not. Here Devaṇṇabhaṭṭa rightly suggests[14] that one should include that detail in the rite which is not mentioned in his own tantra or śākhā and that is not in contradiction with the family tradition maintained by him. It is interesting to note that Devaṇṇabhaṭṭa further quotes the text[15] of the Kātyāyana Smṛti in support. Kātyāyana holds that in the case of Gṛhya rites, one should perform them as per one's own branch and in connection with that rite if any detail is mentioned in some other branch, one should incorporate the

---

13. Also read:— तस्माद् अनन्यथासिद्धरूपप्रत्यभिज्ञानात् शाखाभेदेऽपि कर्म न भिद्यते ।
जैमिनीयन्यायमालाविस्तर, p. 108.

14. ननु किमत्र सकलस्मार्ताङ्गोपसंहारेणानुष्ठानम् उत न, यदि नोपसंहारस्तदा 'सर्वविदोपसंहारादुक्तश्रौत यथाविधिः ।' आन्हिकचन्द्रिका, p. 5.

15. यन्नाम्ना तं स्वशाखायां पारक्यमविरोधि च । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् ॥ इति ॥
Ibid p. 5.

same in the performance of that rite. Thus Devaṇṇabhaṭṭa fully agrees with the view held by Jaimini in this respect.

6) Sāmānya Viśeṣa nyāya :— This nyāya simply means that the scope of the general text is curtailed by the particular text. There is another nyāya akin to this nyāya and that is properly worded by Nīlakaṇṭha as 'सामान्यविधिरस्पष्टः संह्रियेत विशेषतः ।' in his Samaya Mayūkha Page 109. It is also interesting to note that this nyāya is also used by Raghunātha in his Nyāyaratnākara and referred to by Jacob in his Laukika[16] – Nyāyāñjali. Even the commentator Rāmeśvara–Bhikṣu uses this nyāya in his comments[17] on the Arthasangraha of Laugākṣī–Bhāskara. This nyāya comes very near to the principle of Upasaṁhāra used in the Pūrva–Mīmāṁsā. While discussing the time for the Puṇyakāla interval, Devaṇṇabhaṭṭa quotes the text[18] of Marīci which lays down sixteen nāḍis before the Saṁkrānti and after also, at the mere sight of the Rāhū to be the sacred. While commenting on the word Saṁkrānti occurring in the text of Marīci, Devaṇṇabhaṭṭa says that even though the Saṁkrānti is regarded as the best period, yet we have to

16. सामान्यविधिरस्पष्टः संह्रियेत विशेषतः ।
स्पष्टस्य तु विधेर्नान्यैरुपसंहारसंभवः ॥ Quoted in लौकिकन्यायाञ्जलि. p. 146.

17. cf:—रामेश्वरभिक्षु on अर्थसंग्रह. p. 54. (निर्णयसागर edition)

18. नाड्यः षोडशपूर्वेण संक्रान्तेरपरेण च ।
राहोर्दर्शनमात्रेण पुण्याः कालाः प्रकीर्तिताः ॥ श्राद्धकाण्ड. p. 381.

exclude the period of two equinoxes and the two ayanas. This viewpoint of our author is further substantiated by him by quoting the text[19] of Vasiṣṭha in support Thus, the text of Marīci is regarded as a general one and the text of Vasiṣṭha is regarded as a special one and our author[20] has thus treated this as a case of Sāmānya-viśeṣa nyāya.

While deciding the line of succession to the estate of a son dying without leaving him surviving any male issue, Devaṇṇabhaṭṭa quotes the texts of Kātyāyana and Manu. Here the compact series of heirs pointed out by Yājñavalkya[21]-Smṛti II. 135 is treated as a general text. While the texts of Manu and Kātyāyana making provision for the mother of the father of a person dying without leaving him surviving a male issue, is treated as a particular one. Hence, our author applies[22] the principle of the Sāmānya viśeṣa to the present case and makes the room for the mother of the father of a person dying without leaving him surviving any male issue. In this

---

19. पुण्याख्यां विष्णुपत्न्यां च प्राक् पश्चादपि षोडश। Quoted in श्राद्ध० p. 381.

20. तथापि विषुवदयनदिनव्यतिरिक्तविषयमिति सामान्यविशेषन्यायेनावगन्तव्यम्।
Ibid p. 381.

21. cf:—पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा।
तत्सुता गोत्रजा बन्धुशिष्यसब्रह्मचारिणः॥ याज्ञवल्क्यस्मृति. II. 135.

22. यत्तु शङ्खलिखितेनोक्तं........तत्सामान्यविशेषन्यायेन विभक्तसंस्थितविषयादन्यत्र संसृष्टस्वर्यातविषयेऽवतिष्ठते इत्यविरोधः। व्यवहारकाण्ड p. 2:9.

context, it is worth noting that Nīlakaṇṭha[23] in his Vyavahāra Mayūkha, applies the principle of the Āgantūnāmante niveśa nyāya in interpreting the text of Manu and makes room for the mother of the father of such a person dying without leaving him surviving any male issue. From this, it is clear that in interpreting the same text, both the authors have used the different rules of interpretation only to arrive at the same conclusion.

7) Hetuvat nigadādhikaraṇa Nyāya :— Here nigada means a sentence or a sacrificial formula and the word hetuvat means containing a word or words indicative of the reason. This nyāya is introduced in Jaimini's Pūrva-Mīmāṁsā Sūtra I. 2.26-30. In preparing food from the grains, the Sūrpa is required for winnowing them to free them from the husk etc., and the pen or the pot for boiling the grains and a ladle for stirring the grains when they are being boiled, are necessary. The Sṛti passage provides that with the help of the Sūrpa, the homa is made Karambhapātras (pots full of husked grains of yava slightly fried on the Dakṣiṇā fire, ground and mixed with curds). If, however, the latter part of the passage contains a reason for the first part, then it would follow that the pot or ladle may equally be used instead of Sūrpa. It may be remembered that the object of the Vedic text is

23. cf:—व्यवहारमयूख p. 143.

not to state the reason but to recommend and praise Sūrpa as the means of making the homa. So it follows that in the present case, nothing but Sūrpa can be enjoined in the making of the offering. The Siddhānta view[24] in this matter is that as the Veda is the final authority for any sacrificial matter, it never assigns any reason for any act but induces the people to do the same simply by praising the particular act. Hence this nyāya does not assign any reason for the use of the Sūrpa for the sacrificial purpose but it simply eulogizes the same and induces the people to do the same. While discussing the topic of the milk to be avoided by the person for the Srāddha ceremony, Devaṇṇabhaṭṭa refers to the text[25] of Hārīta which lays down that one should not drink the milk of the cow whose calf is dead by reason of her being immersed in grief, of one who has recently delivered, or by reason of her having the menses Here the question arises whether the text of Hārīta mentions the reasons for not drinking the milk of such a calfless cow or whether this is a case of mere Arthavāda (glorification)? Devaṇṇa-bhaṭṭa gives his considered opinion[26] that this is not a

---

24. cf: –नाो हेतुरर्थः । स्तुतिः प्ररोचनायोपयुक्ता, तस्मात्स्तुतित्वेनान्वयः । जैमिनीयन्यायमालाविस्तर. p. 25.

25. cf – हतवत्सायाः शोकाविष्टत्वात्सुतायाः सरजस्कत्वादिति । text of हारीत Quoted in श्राद्धकाण्ड p. 422.

26. cf:—न च वाच्यं शोकाविष्टत्वादित्यस्य हेतुत्वन्निगदरूपार्थवादत्वाच्छोकनिवृत्तावपि मृतवत्सायाः पयो न पेयमिति सरजस्कत्वादिति न प्रयुक्तं स्यात्तदा........... सः प्रतिपादितो भवेत् । श्राद्धकाण्ड. p. 422.

mere Arthavāda condemning a particular thing but it emphatically states the reasons. Here one can casually note that the principle of the maxim 'Hetuvat nigadādhikaraṇa' cannot be applied to the present case. In the case of the Vedic text, it is not necessary to assign any reason for any act hence the prescription of the Śūrpa is merely glorificatory and not laying down any reasons. But in our present text of Hārīta, the reasons are specifically mentioned for not drinking the milk of a calfless cow. Hence in the opinion of our author Devaṇṇabhaṭṭa the principle of the maxim known as 'Hetuvat nigadādhikaraṇa' cannot be applied to the milk of a calfless cow.

A Short Study on the Stellar Sphere

[A study of the stars and other heavenly bodies
as observed from mid-*Kerala*]

V. NARAYANAN NAMBOODIRI,
Asst. Research Officer, O. R. I. & Mss. Library.

Astronomy has its inextricable and infallible influence and governance over all the geological, geodesical, geometrical or geographical aspects of the earth's structure and circumstantial environment. Modern cosmogonists are concentrating all their attention in the study of the cloudy star formations etc. going on incessantly in the galaxy and nebulae. Primitive astronomy has already become a pseudo-science mainly concerned with prediction and prognostication of events by means of deductions from the relative position of the heavenly bodies at a given moment. Let us have a glance at this remarkable evolution of cosmography by a brief study and observation of the stellar sphere.

Even for an amaturish appreciation and enjoyment of the natural phenomena in the universe a close acquaintance with at least a few of the important stars is the first requisite. Stars are the only fixed markings denoting the

various positions in this ever vibrating cosmos. All the planetary motions, [1]voyages in the high oceans or the modern interplanetary satellite flights and soft moon-landing by space vehicles catapulted from the earth on long range rockets and ballistic missiles etc. are all regulated and piloted with the only guidance of the stars above. Indeed, innumerable are the stars in the sky. But those which can be seen by our naked eye are numerically not more than six thousand. If a telescope is used the number of stars increases limitlessly. The number of stars seen through the 100 inch[2] telescope, when counted after taking the photograph exceeded one hundred and fifty crores. Nevertheless the number of stars which are sufficiently luminous and significant is only less than five hundred. These are widely scattered all over the sky at random. But one is naturally tempted to assign certain forms like that of an animal, serpant,

---

1. Mariners determine the latitude and longitude of their ship's position in the sea by looking the distance between moon and the nautical stars Alpha Arietis अश्विनी, Aldeberan रोहिणी, Pollux पुनर्वसु, Regulus मघा Spica चित्रा, Antares ज्येष्ठा, Altair श्रवण, Fomalhaut and Markab.

   cf:— 'Sūryasāmrājyam' by T. K. Joseph.

2. The second greatest telescope of the Mount Wilson Observatory in California. The new 200 inch telescope at Mount Palomar has been brought into active service in 1950. Cf Astronomy by W. M. Smart, M. A., D. Sc., Professor of Astronomy, University of Glasgow.

river, man, triangle etc. to an assemblage of stars in a particular area contouring the shape, by constant and prolonged observation of the sky. Thus formed groups of stars are called constellations.[1]

Each one of the stars in a constellation is denoted as 1, 2, 3 etc. (The westerners use the Greek letters α, β, etc.) in the order of each one's lustre. Sometimes in long intervals of time the lustre of the stars may vary and so the first star in a constellation may not be necessarily always the most lustrous. As the stars also posses apparent rising and setting as the sun and moon, the positions of the stars seen in the sky every day may not be uniform. For example, the star आर्द्रा seen in the east at sunset in the month of January – Pousha Magha – can be seen in the west at sunset in the month of May. With respect to the distant places of observation the panoramic view of the sky also changes considerably. But on the whole the map of the sky is the same

---

1. "A star is an isolated speck or point of light in the firmament. The star names Prajāpati, Agni, Lubdhaka and Agastya are connected with national myths, while "Dhruva" is the position of the star in the constellation in which it is situated. In the West also this method prevailed in early days. In 1603, this cumbersome method was superseded by the elegant invention of Bayer, a German Astronomer. This invention consisted in calling the stars in each constellation after some letter in the Greek Alphabet." Cf Popular Hindu Astronomy—by Kalinath Mookerji, Calcutta, 1905, Part I.

for all Kerala, and we may study the stars as seen from mid – Kerala State.

At 9 p. m. in the third week of December, or at 8 p. m. in the first week or at 7 p. m. in the third week of January a group of stars may be cited at a height of about 40° and a little shifted to the south of true east. In this group the red star at the lower north corner is the आर्द्रा, the star at the south corner is the brightest with a blue tinge and the whole group is the Orion constellation (शबरगण). In between these two, the three stars in a line, seen a little above are the Belt of Orion (त्रिमूर्ति). The three stars in a line seen above and a little to the north of आर्द्रा is the star मृगशीर्ष. About 20° down in the line of त्रिमूर्ति is the blue star Sirius – रुद्र or लुब्धक – the brightest we can see in the sky. This Sirius, the three stars just down seen to be in the corners of an equilateral triangle and a star seen above together form the Canis Major (बृहच्छ्वानगण). At the same time the white radiant star Canopus (अगस्त्य) is seen in the southeast, close to the horizon. The star Achernar (नद्यन्तक) is seen in the south, and the star Fomalhaut a little more to the west which is the brightest in this constellation Pisces Australis. On the next day when Orion is at the same altitude, the two stars seen true north of आर्द्रा and the star just above constitute the star Hyades

(रोहिणी) also called Aldeberan (ब्रह्मर्षि:). The star Taurus, the group of 6 or 7 stars Pleiades (कृत्तिका) seen north and above रोहिणी, and the रोहिणी are included in the major constellation Taurus (ऋषभ).

Just north of आर्द्रा and down the Pleiades five stars are posited in the form of a pentagon. This is the Auriga (प्राजितगण) and the star Capella (षडास्य) is the most prominent single star in this group. Suddenly turning round and looking to the western sky two stars at an altitude of 40° and another two stars above are seen in a square placed a little to the north of true west. This group of four stars (the lower two पूर्वप्रोष्ठपदा the higher two उत्तरप्रोष्ठपदा) is the Square of Pegasus (भाद्रपदचतुष्क). A line of stars seen in the centre of the square, if traced 4½ times northwards will touch the stationary star Polaris (ध्रुव:) in the true north at about 11° above the horizon. No considerable change in its position is perceptible at any time. A little north of उत्तरप्रोष्ठपदा is the Andromeda constellation, the three stars in a line curved to the north upwards and meeting the star Algol (a क्षयोपचयतारा becoming dim and bright in every 59 hours) is of the constellation Perseus. In a thin isosceles triangle down south of Algol lies the Triangulum. (त्रिकोणमूर्ति) and further south the three stars अश्विनी.

Above this अश्विनी (ie. east of अश्विनी) is the star भरणी, three stars as though placed at the vertices of a small equilateral triangle. These two and the two stars मेषनक्षत्र seen above and close to the [1]क्रान्तिवृत्त form the Aries (मेष) constellation.

In Kerala the chain of stars in the form of a necklace found east of उत्तरप्रोष्टपदा is generally said to be the star रेवती. But according to [2]Sūryasiddhānta etc. the star रेवती lies exactly on the क्रान्तिवृत्त south of Andromeda in another chain of stars coming from south of भाद्रपदचतुष्क and meeting the star Pisces1 just south of the ecliptic. This star Pisces 1, the रेवती and the two chains of stars together constitute the Pisces (मीन) constellation. रेवती (Pisces 6) is a very important star as it is situated on the ecliptic itself. The chain of stars lying south of Pisces 1

---

1. क्रान्तिवृत्त = The ecliptic is the sun's apparent annual path around the celestial sphere; it is a great circle inclined $23\frac{1}{2}^{\circ}$ to the celestial equator. The north ecliptic pole is in the constellation Draco. Cf. 'An introduction to Astronomy' by Simon Newcomb.

2. दक्षिणे त्वर्धभागस्तु चतुर्विंशतिरुत्तरे ।
भागाः षड्विंशतिः खं च दस्रादीनां यथाक्रमम् ॥ ६ ॥
[अथ नक्षत्राणां क्रमाद्विक्षेपानाह—......तस्यामेव दिशि भागाः विक्षेपभागाः उत्तरा भाद्रपदायाः षड्विंशतिः । रेवत्या विक्षेपाभावः ।]—chap. VIII. Sūryasiddhānta, Printed in the Baptist Mission Press (18 9), Calcutta.

is the Cetus constellation. At this time looking a little west of true north an M-like formation of stars may be seen at about 40° above the horizon and this is the constellation Cassiopeia.

One hour after the aforesaid time, if we look up the sky we can see that all the above mentioned stars have moved to the west from their previous positions. By this time Sirius has reached the altitude of 35° in the direction southeast, and the Square of Pegasus is seen in the west at 30° height. At this time two rows of stars may be seen below north of आर्द्रा. If these two rows are extended upwards (ie. eastward) the star मृगशीर्ष comes in between. In these rows the two lower-most stars are the brightest and the अश्विनीदेवौ at an altitude of 25°. All the stars in these two rows come under the Gemini constellation (मिथुनगण). The brilliant star Proseon seen south of अश्विनीदेवौ and the little star just above are in the constellation Canis minor (लघुश्वान). A group consisting of these अश्विनीदेवौ, the Proseon and Sirius is the पुनर्वसुः.

We have been looking the stars between 7 p.m and 10 p.m. To see the other stars precisely at this interval we have to wait for five or six months and so better we observe the stars at 5 a.m. in the first week of

February. (The sky-view will be more or less the same at 9 p. m. in June or at 7 p. m. in July.) At this time we can see the अश्विनीदेवौ and Proseon setting in the west, Sirius touching the horizon in the southwest, and at 45° height in the true north seven big stars in a line called the सप्तर्षय:. They are in the order from west क्रतु:, पुलह:, पुलस्त्य:, अत्रि:, अङ्गिरा:, वसिष्ठ: and मरीचि: to east. If the line joining पुलह and क्रतु is extended about 8 times in the same direction it will reach the Polaris. A string supposed to pass through the other four, stretched further keeping the curve intact reaches the red star Arcturus (स्वाती) which at this time is 25° away from the zenith. सप्तर्षय: and the little stars around form the सप्तर्षिमण्डल (Ursa Major — Great bear). By the side of वसिष्ठ a tiny star is seen and it is the अरुन्धती. वसिष्ठ itslf is a couple of stars, when seen through a three inch telescope, revolving one another by mutual attraction. Such stars are said to be Binary stars (द्वन्द्वतारा:). स्वाती is a binary star and down स्वाती in a plumb-line lies Bootes with the Corona Borealis and Hercules constellations close by. Further downwards from स्वाती, Bootes and Hercules, a very beautiful star comes into view at an altitude of 20° and this is the famous star Vega (अभिजित्).

The Scorpio constellations can be beheld 15° to 20°

south of true east in the form of a scorpion with head upwards and a curling tail. The tail portion is seen raised about 12° above the horizon. All the stars forming the tail are the मूलानक्षत्र, the three stars above are the ज्येष्ठा and the five stars forming the head are the अनूराधा. Some stars seen above and the four stars forming विशाखानक्षत्र yet ahead, constitute the Libra constellation (तुलागण). In an area beginning from Corona Borealis in the north and ending with scorpio in the south lies the Ophiacas (सर्पधरगण). All the stars ज्येष्ठा, अनूराधा, तुला etc. come under this constellation.

In the true south a few stars are seen in the form of a स्वस्तिक Cross called Southern Cross (त्रिशङ्कुः). East of the Cross two big stars are seen and the bigger of the two is Centaurus. Further east and above lies the Wolf a group of six stars (वृकगण). South of Centaurus and at a higher altitude five stars form the Corvus (हस्त). At this time (ie. at 5 a. m. in the first week of February) Corvus is in the true south at a height of 55° above the horizon. Centaurus is a binary star, the couple completing a mutual revolution in 57 years. Comparatively Centaurus 1 and 2 are nearer to earth and can be clearly viewed better with the aid of a telescope. But the star nearest to

earth is a tiny one Proxima Centauri besides the Centaurus 1 and 2. This can be seen only through a big telescope.

Either at 10 p. m. in the third week of March or at 9 p. m. in the first week of April most of the stars seen in the north or south of the sky are those we have already familiarised with. स्वाती with its dazzling red light in the east and अगस्त्य in the south with a white cheerful smile abruptly entertain our rapt attention. A little to the east is त्रिशङ्कुः. A collection of stars including those lying about a line between अगस्त्य and त्रिशङ्कु and a star seen above in the east of रुद्र form the star named Argo Navis (दक्षिणनौकम्). अगस्त्य is the most important star in this group. अगस्त्य and another star seen above त्रिशङ्कु, a square of stars seen in between and yet another group down in a rectangle are altogether forming the shape of a canoe. Above these squares, the small group in an equilateral triangle is considered to be the sails of the canoe, supported by the mast, namely the line of stars extending up to a dim star east of रुद्र.

The Leo constellation (सिंहगण) may be sited in the east at a height of about 60° above the horizon, beginning from the आश्लेषानक्षत्र spreading over the tenth lunar mansion मघा containing five stars and

पूर्वफल्गुनी and ending with the उत्तरफल्गुनी. Also the सप्तर्षिमण्डल is seen north of Leo at this time. Leo (one of the five in the मघा) is a binary star which takes 407 years to finish a mutual revolution. When Leo is 30° to 40° above the eastern horizon the small stars lying between मघा and पुनर्वसु the seventh lunar mansion, may be seen comprising the Cancer constellation (कर्कटकगण). The star Cancer itself (a group of four or five stars) is in the middle of आश्लेषा and पुनर्वसु and north of पुष्य or तिष्य an asterism of six component stars. A crab's form may be attributed to the Cancer asterisms and so the whole collection is said to be Cancer. But some say that the sun stopping the उत्तरायण retreats into the दक्षिणायन like a crab from this lunar mansion and so it is called Cancer.

About 4° east of स्वाती, the three stars seen as though in the vertices of a flat isosceles triangle belong to the Bootes constellation. All the stars lying in between this triangle and the star हस्त are grouped in the Virgo constellation (कन्यागण). The most distinct among them is the Spica (चित्रानक्षत्र). A row of stars starting from चित्रा, meeting another two tortuous rows and ending very near the उत्तरफल्गुनी is a distinguishing mark of this region in the

sky. The next period of four months May to August is rainy season and due to torrential rain and the sky being overcrowded with dark clouds, is almost unsuited for observing the stars in Kerala.

Therefore we can look at the Scorpio constellation lying parallel to the southwest horizon at 9 p. m. in the first week or at 8 p. m. in the third week of September or at 7 p. m. in the first week of October. The मूला stars form the coiled tip of the scorpio's tail. A few stars lying west of मूला may be supposed to be in the form of a bow with a mounted arrow and this group is called the Sagittarius constellation (धनुस्). The four stars in the eastern half of the bow are the पूर्वाषाढा and another four stars at the tip of the arrow form the उत्तराषाढा. At this time three stars in the form of a measuring stick placed in a southeasterly line may be seen just overhead. This is the star श्रवण and the star in the middle is called Altair. If from Altair a line perpendicular to the measuring stick is imagined to proceed in the southwestern direction three times the measuring rod, the line reaches the Dolphinus (श्रविष्ठा), a group of five stars. A line along the measuring stick extended eight times to the same northwest reaches the very brilliant star Vega (अभिजित्) forming the Lyra constellation together with the five stars nearby.

South of Vega lies the Cygnus (हंस) constellation. Star श्रविष्ठा is in the southwest of श्रवण and square of Pegasus may be seen further west. In between and just above the पूर्वप्रोष्ठपदा a number of stars are seen lying as though in the circumference of a circle. This circle and the square of Pegasus together are called the बृहदश्वखण्ड Pegasus. South of this circle six small stars are seen to form a cluster. At first sight it seems that many stars are clustering together in a bunch called शततारक or शतभिषक्. Many small stars are seen strewn west of शतभिषक् and south of श्रविष्ठा and all these come under the two constellations Capricorn (मकर) and Aquarius (कुम्भ). मकर and कुम्भ may be differentiated by counting the stars two by two and with the aid of a diagram. Only a superficial acquaintance with the stars is attempted here and for a more elaborate study one has to refer the star atlases, maps of the sky, star-charts and such other aids available in an observatory.

But we have dealt with atleast nominally many of the prominent stars excluding only the stars around the north pole and those which we cannot see from here being at the south pole. When the सप्तर्षय: are in the highest altitude (ie. on the meridian) 7 small stars are seen just below in a similar form. Among these there is a row of stars in the form of a tail. Polaris is a star of moderate

magnitude and is situated at the lowest extremity of this tail. All the 7 are included in the Ursa minor. Draco (व्याळगण) is a line of stars starting from the west, covering the लघुवालु below the सप्तर्षय:, turning upwards in the east and ending with the four stars in the form of a rhombus below the जासिगण. Draco 1 is the most important in this line and is in the middle of ध्रुव and मरीचि the east end of the सप्तर्षय:. Down the Polaris are seen the constellations Cepheus, Cygnus etc. and Capella (षडास्य), Camelopard etc. in the west.

In clear and dark nights an aurora of light is often seen starting from one part of the horizon and ending in the opposite side. Also this is found in different positions in the sky. Our ancients called this light-beam area आकाशगङ्गा and the Westerners have named it the Galaxy or the Milky Way. It may be considered to be a complete circular band or stream of light or a starlight track surrounding us through the constellations दक्षिणनौक, बृहछ्वान, in between Gemini and शाबर, प्राजित, वरासवस्, जातुल्, जायर, सर्पधर, धनुस्, वृश्चिक and किनारवस्. This luminous belt consisting of countless stars, starlets and nebulae stretching across the sky seems to be bifurcated in the portion spanning scorpio and Cygnus. When seen through a telescope it looks like a dense and deep augmentation of innumerable stars.

XV

Stars are generally grouped in different categories on the basis of the power of light emitted by them. Stars of the highest brilliance belong to a particular class, those with lesser intensity of light come next and so on in accordance with the powerfulness of their lights radiated. The light shed by stars of the magnitude 1 is 2½ times more powerful than that of the stars of magnitude 2, which are 2½ times more brilliant than those with magnitude 3 and so on. In this way as the number of magnitude becomes bigger the star becomes dimmer and the magnitude (महिमाङ्क) of the star 2½ times more brilliant than those of magnitude 1, becomes minus 1. Thus the magnitude of the star possessing the highest brilliance becomes negative and we can see with our naked eye the stars up to the sixth magnitude. रुद्र and अगस्त्य, are of the minus magnitude and they are the most brilliant in the sky. Star आर्द्रा is having the magnitude 0.5 when it is waned and 1·1 when it is waxed.

The 12 constellations beginning eastward from Aries and ending with Pisces, since they are the precise landmarks of the sun's yearly course, they are called solar group (सौरगणाः). अश्वती, भरणी etc. up to रेवती the 27 asterisms denote the path of the moon's circuit round the earth and are said to be the lunar group (चान्द्रगणाः). Many of the lunar group are associated with the corresponding

stars of the solar group by proximity in the respective signs. But the stars हस्त, स्वाती, पूर्व and उत्तरप्रोष्ठपदा, आर्द्रा, श्रवण and श्रविष्ठा are exclusively lunar and do not come in the solar group.

During these observations and nocturnal reconnoitre of the space above we are likely to have had spied at least four or five stars deserving our particular notice but left out from among the stars already recounted. One outstanding feature of these stars is that they are moving on the stellar canvass bedecked with the glittering astral lights pinned to the sky all over. Another pertinent characteristic is the unflickering glow in contrast with the sparkling lustre of the twinkling stars. The light of these stars is similar to a nearby candle flame steady, calm and uniform. These are the star – planets (ताराग्रहाः) in motion along their own orbits. Only five planets can be glanced with our naked eye. Among these the brightest and most beautiful is the star venus which may be seen sometimes in the west at sunset and at other times just before sunrise in the east. In like manner the star mercury may be looked at though it is a tiny spark very close to the sun and often hidden by the twilights. Jupiter is an exceedingly brilliant star, star saturn is rather dim and the star mars is conspicuously red. The eastward motion of the moon also can be visualised provided it is got in the background of a star of sufficient magnitude,

and in that event, the moon located west of a distinct star at 8 p. m. may be seen reaching the east of it before sunrise or sometimes within the short span of a couple of hours.

Let us consider the diurnal motions of these celestial luminaries, for, we cannot see any of the asterisms wandering astray in the sky. Some rise in the true east and many others rise removed to the south or north Even those rising in the true east do not reach the zenith. They are seen rising up slanting to the south, meeting the meridian south of the zenith, stepping down slanting to the north and setting in the true west. Reflecting upon the transit channels of these stars as a whole, it is easily inferred that their routes are on the peripheries of semi-circular planes inclining towards the south of the vertical. All those stars ascending from the south or north of the true east are found to describe parallel circles, the southern circles becoming less and less of a semicircle while the more and more of the northern circles coming into view. All stars setting in the west are found again rising in the east, giving the logical proof of their uninterrupted circulation beyond and below the [1]visible hori-

1. A distinction is sometimes made between the horizontal plane passing through the position of the observer, and the parallel plane passing through the centre of the earth. The first is called the apparent; the second, the rational or geocentric horizon. The distinction is unnecessary in the horizon on the infinite sphere, because the two planes cut the sphere in coincident circles. Cf. 'A Compendium of Spherica Astronomy' by Simon Newcomb.

son. It follows that we are continually encircled by the entire stellar sphere. Certainly all the circuitous courses are parallel to one another, and the largest circles are those traversed by the stars arising in the true east. The circles of those stars arising from the south or north of the true east become smaller and smaller corresponding to their distances from the true east. From this part of the earth (mid - Kerala) all the circles depicted by the daily motion of the stars are seen a little slopping to the south. Such circles assumed to be sketched on the celestial sphere by the heavenly bodies are the द्युवृत्ताः or अहोरात्र-वृत्ताः.

Though the stars are in steadfast and never ending circuit from the east to the west it is astonishingly wonderful to note that not even the slightest variation is caused either to their individual juxtaposition or to the contours and interstices of the constellations. Quite apparently this heavenly vault magnificently studed with these gems and jewels is in a magestic procession towards the occident. As this ever revolving [1]stellar sphere (भगोल) has to be provided with a rigid axis, there are two motionless

1. भगोल—The sidereal sphere. The inner surface of the hollow celestial sphere is called the Bhagola, litterally the star sphere. The term खगोल literally means the round sky. It means the space within the Bhagola and includes the solar system. Cf. 'Popular Hindu Astronomy' by Sri Kalinath Mookerji.

points representing the north and south extremities ध्रुव celestial poles a few degrees elevated in the north and equally beneath the horizon in the south. A photograph of the north polaris taken in the night shows the portions of circular routes of the neighbouring stars, and the concentric circles shrinking towards the polaris and widening away. Since the north Polaris is above the horizon the nearest stars never go below, or strictly speaking, have no setting other than the fading during daylight and these are the निरस्तनक्षत्राणि. There are a few निरुदयनक्षत्राणि near the south celestial pole which being submerged under the horizon never come upon the visible zone.

Polaris can be distinctly located approximately 11° above the northern horizon or in other words, the altitude of the pole-star in mid-Kerala is 11° and that of the opposite pole thus much deep down the southern horizon. The imaginary great circle equidistant from these two celestial poles is the hour circle or celestial equator (घटिकामण्डल or विषुवन्मण्डल) and this is the correct diurnal circle of the star rising in the true east. In mid-Kerala the hour circle crosses the meridian 11° south of the zenith. Both the angular width from the hour circle to the north pole and that between the zenith and the local celestial pole are identically equal to one quadrant or 90°. But the distance of the zenith from the

hour circle by way of the meridian is 11° and this is the same as the altitude of the pole star. Also the rational horizon (उन्मण्डल) is 11° above the visible horizon in the north and thus far below in the south.

Obviusly the daily motions of the sun, moon and other planets are in a similar manner. But there is this fundamental and irreconcilable difference that the diurnal circle of a star is immutably permanent while that of the sun, moon or any other planet is changing positions daily. In every year on 21 st March the sun rises in the true east exactly on the hour circle, at noon passes the meridian a little south of the zenith and sets in the approximately true west, casting a short midday shadow towards the north of all upright objects. The very next day sun uprises from a point shifted a little to the north of the hour circle in the east. This shift has been caused during the past 24 hours and half of it has already come into effect at the previous sunset, when the sun's diurnal circle clearly slipped into the northern side of the hour circle. On the third day yet another diurnal circle is assumed by the sun in its progress towards the north and on 22nd June it is 23½° north of the celestial equator. At this northernmost diurnal circle sun begins its southward progression retreading the same diurnal circles, and reaches back the hour circle on 23rd September when it rises exactly in the true east. The next day sun rises a

little shifted to the south of the hour circle and continues the southward march describing fresh diurnal circles corresponding to the respective risings. And on 22nd December the sun is on the southernmost diurnal circle at 23½° meridional distance from the equinoctial. Again the next day the rising points start the northerly progress retracing the diurnal circles to rejoin the hour circle on the succeeding 21st March. Between 22nd December and 22nd June the risings of the sun on the successive diurnal circles are in the northward series and this period is the Summer Solstice (उत्तरायणकाल). From 22nd June to 22nd December the risings on the diurnal circles are in the reverse order and this six months' duration is the Winter Solstice (दक्षिणायनकाल). Both the two solstices comprise one solar year (संवत्सर).

All the diurnal circles are apparently smaller than the celestial equator. In spite of this fact, sun takes the full 24 hours to finish the circuit over each and everyone of them. The rational horizon which is above the visible horizon in the northern hemisphere and equally sunk below the southern, divides all the diurnal circles into two halves or semicircles. Therefore more and more of the northern diurnal circles are seemingly pushed up into the visible sky, making the nether portions correspondingly lesser and lesser. As a result, when the sun is in motion along these circles the duration of the day-time is

more than 12 hours and that of the night-time is complementarily less than 12 hours. Conversely, shortening days and lengthening nights are caused while the sun is on the southern diurnal circles. On the two north and south extreme diurnal circles, that is, on June 22nd and December 22nd the longest and the shortest days or the shortest and longest nights occur respectively. These are the two terminals of solstices where the difference between day and night also culminates. Just in the middle of these उत्तरायण and दक्षिणायन sun rises in the true east on the hour circle itself (21st March and 21st September) identically timing the days and nights of the equinoxes.

*अयने द्वे गतिरुदग्दक्षिणार्कस्य वत्सरः ।
समरात्रिन्दिवे काले विषुवद् विषुवं च तत् ।।

Closely resembling are the diurnal motions, risings and settings of the moon in appearance. Due to the occurrence of sometimes the rising or setting or both during day-time, they are seldom seen in the sky except on the full-moon day when the rising as well as the setting are likely to be observable. Moon also possesses deviations to the north and south of the hour circle similar to the sun's summer and winter solstices. While the sun takes one full year to pass through the two solstices, moon requires only $27\frac{1}{3}$ days corresponding to its passage

* नामलिङ्गानुशासनम्, कालवर्गः—T. S. S. No. 38. page 83.

amidst the 27 constellations, to finish both the north and south deviations. Also the climax of the north and south declinations (परमापक्रम) is not always 23½°. It varies between 28½° and 18½° in a cycle of about 18½ years. One half of the Moon's circle of deviations from the Sun (अपक्रममण्डल) lies to the north and the other half lies to the south of the ecliptic This is the Moon's विक्षेपवृत्त. When the Moon moving along this circle, crosses the ecliptic from south to north, that conjunction is named Rāhu (पूर्वपात Ascending Node). Proceeding further on this विक्षेपवृत्त simultaneously describing the diurnal circles or the lunar days प्रथमा etc. up to the end of the 6th Rāśi or 180°, Moon crosses the ecliptic from north to south at the point Ketu (अपरपात Descending Node). As the Moon leaves Rāhu the protraction (विक्षेप latitude) begins, culminates at the end of the 3rd Rāśi ([1]Moon's परमविक्षेप maximum latitude = 5° – 8'.) and vanishes at the opposite descending node. Getting slowly away from Ketu by spiralling on its own diurnal circles Moon gathers deflection up to the southern climax of the same 5° – 8' and spirals back to rejoin Rāhu the zero latitude.

Rāhu and Ketu are not any fixed positions on the invariable zodiac. They are having a backward or west-

---

1. Cf. Page 79, Astronomy for the Layman, by P. K. Koru, M. A., L. T.

ward motion of about 19⅓° in every year In this cycle of deflection (विक्षेपवृत्त) the position where the Moon's motion is slowest is called चन्द्रमन्दोच्च or चन्द्रतुङ्ग. Strictly 27.32 days are taken by the Moon in order to finish a course amidst the 27 constellations. Accordingly the zodiac is conventionally divided into 27 segments अश्विनी, भरणी, कृत्तिका etc. situated on or on either sides north and south of these segments. The time taken by the Moon to pass over each of these 27 segments is said to be a नक्षत्रकाल. Similarly, the durations of the Sun being in these lunar mansions in succession are generally referred to as the respective 'Nāṭṭuvelakaḷ'.

At the commencement of the new-moon (प्रतिपद् or अमावास्यान्त) when and where the Moon separating itself from the common position with the Sun on the ecliptic, returns to the same point after completing one circuit over the विक्षेपवृत्त in 27.32 days, the Sun has moved only 27° approximately. Moon requires two more days to reach the Sun's position. Therefore the Moon's duration betwixt two consecutive unions with Sun is about 29½ days and this period is a lunar month. The periods of the Sun's transit across the 12 Rāśis[1] (or signs of the zodiac) are the

1. The region of the heavens along the ecliptic, or the zodiac was divided by the ancients into 12 parts, or signs, each 30° in length, which took their names from the principal constellations along the zodiac. Thus starting from the vernal equinox, the first sign was called Aries, the second Taurus, and so on. The gradual change in the position of the Equator and Equinox, due to precession, has thrown back the equinox into the constellation Pisces, and displaced all the signs of the zodiac from the constellations whose names they bear. Nevertheless the old names are retained, and the student must be warned against possible confusion. (Cf. Ball's Popular Guide to the Heavens).

solar months which include a period of 11 days more than the 12 lunar months. This causes an additional lunar month in the recurring intervals of three years. This is said to be an अधिमास which necessarily has no solar transit (सूर्यसङ्क्रम) for, there are only 36 solar transits in the 37 lunar months, and such a lunar month is deemed to be an inauspicious period for any good deeds. The star with which the Moon is found associated on the full-moon day christens the lunar months containing the respective full-moons. चैत्र etc the lunar months have earned their names in this way. In the चैत्र month the Moon on the full-moon day is in the position of the star चित्ता and on the full - moon days of the other months Moon is in the stars विशाखा, ज्येष्ठा, पूर्वाषाढा etc. Generally all the lunar months contain a solar transit between two signs and the अधिमास is not at all included in the consideration of a lunar year.

In ancient India solar year, months and dates have been more prevalent among the peoples of South India and in almost all parts of Northern India lunar year, months and dates were predominant. Following the Arabic national customs the Muslims of Kerala also reckon the 12 lunar months inclusive of the अधिमास as one year and consequently it is not rarely that some Muslims are attaining the age of 37 years when others are

only 36 years old. Milad-i-Sheriff or such other Muslim holidays and festivities occur in any of the solar months due to this adoption of the lunar months and years.

By saying star-planets, we mean to specify the stars Mercury and Venus on one side and Mars, Jupiter and Saturn on the other side of the Earth. The motions of these planets can be clearly detected by our naked eye. In fact no planet is having the same diurnal circle on all days. Even their fluctuations from the ecliptic are subjected to many and momentary changes. Usually the first emersion of the star Venus after the period of obscurity is just after sunset and not far above the western horizon. As days pass by the altitude and the brightness of the star spectacularly increase. So powerful is the light of Venus that a traveller can walk with unerring steps through the lanes in a dark night, and one can even notice one's own shadow cast aground. Sun itself is having a daily eastward motion of about 1° among the fixed stars and so the eastward motion of Venus now found in front is certainly the direct motion (क्रमगति). Venus was unseen for a period, because it was hidden in the dazzling glare of the Sun in the extreme proximity. The period in which any planet becomes disappeared in the sunlight is called मौढ्य and if the planet is in direct motion it is said to be in the क्रममौढ्य. Venus has risen in the west after this क्रममौढ्य. Widening the gap between itself and

the Sun, Venus comes to a halt and then begins to near the Sun shortening the gap With reference to the surrounding stars Venus is found to be in a standstill position, though it is only negotiating its own orbital curve with the same क्रमगति. But when it seems to be nearing the sun, the nearness is caused primarily by the Sun's eastward motion. From this halting position Venus starts retrogression (वक्रगति) a westward course among the stars. Because there is no change in the Sun's rate of motion, Venus nears the Sun more swiftly than it receded and enters into वक्रमौढ्य within three weeks. Remaining unseen for about 10 days it emerges just before sunrise in the east and continues the retrogression gaining the altitude for some days more when it is slowed down to a stop to begin the direct motion. Venus requires about 19½ months to complete all these processes once. Neither in the east nor in the west Venus goes beyond 47½° from the Sun.

Planet Mercury being a smaller and dim star in a closer ambit of only 28° by the Sun, is often imperceptible, though it possesses all those peculiarities noted in the motion of Venus in a perfectly similar manner. Approximately 4 months' time is quite sufficient for Mercury to finish one orbital circuit, and in this short span it has to undergo क्रममौढ्य for about one month and वक्रमौढ्य for half a month. In the remaining 2½ months Mercury may be seen for the one half duration (1¼ month) in the west

and for the other half in the eastern side of the Sun. Amazingly picturesque are the rosette movements of Mercury and Venus round the Sun. Entirely different are the nature, extent and periodicity with regard to the movements of Mars, Jupiter and Saturn in the outer space. There is no fixed range within which their deviations from the Sun are limited with any certainty. None of them owns वक्रमौढ्यप riod, though all of them possess the क्रममौढ्य, क्रमगति and the वक्रगति, and they are brightest during retrogression. Most brilliant and attractive among them is the star Jupiter often challenging the brilliance of Sirius, but never surpassing that of Venus.

Jupiter may be first sighted in the east at about sunset and on further scrutiny in the background of the fixed stars close by, its inherent retrogression can be inferred. Day by day the star rises higher and higher in the east at sunset and in the meanwhile assumes the direct motion. On completion of three months it may be seen near the meridian, still approaching the Sun and in a few days more, setting into क्रममौढ्य which lasts for a month or so, and rising in the east a little before dawn. As days go by these risings occur earlier and earlier and in a 4 montns' time Jupiter resumes retrogression. After two months hence it sets in the west when Sun rises in the east, and rises in the east when Sun sets in the west. To perform all these changes once, Jupiter takes about 13¼

months. Nearly 4 month's time is for retrogression, by the middle of which it goes 10° backwards and reaches the opposite position 6 Rāśis away from the Sun. Exactly similar are the motions of Mars and Saturn which complete a cycle in 12½ months and 26 months respectively The retrogression of Saturn is for 4½ months and that of Mars is 2½ months and in this period Saturn moves back 7° and Mars 19°. For both Saturn and Mars the period of obscurity is nearly one month and 3½ months each.

A careful consideration of these three Planets in the cosmos brings out the truth that they are moving round an oblong space volume, bounded by the Sun and the Earth at the two extremities. Stars representing these three and the other two (Venus and Mercury) are always seen on or about the Sun's path (सूर्यापक्रममण्डल). Sometimes they are on the north and at other times south of the Sun's celestial track and hence it is not improbable that one portion of their planes of motions is inclined to the north and the other portion to the south of the ecliptic. As in the case of the Moon the now and then space distance of the planets from the Sun in the ecliptic is referred to as the विक्षेप. On the basis of supreme proximity with the Sun the time taken by a planet for two consecutive passages in direct motion nearest to the Sun is called मण्डलकाल.[1] Thus the मण्डलकाल of the Moon is the same as

1 Cf. Page 86, Astronomy for the Layman, by P. K. Koru M. A., L. T.

one lunar month and those of the five planets Mercury, Venus, Mars, Jupiter and Saturn are found to be (corrected to a day) 116, 584, 780, 399 and 378 days respectively.

Our predecessors had fully believed that all planets are moving in perfect circles. For those who believed in a motionless Earth it was easy enough to determine the orbits of the Sun and the Moon. Apart from a few of the ancient Greek Philosophers, none of the prominent astronomers of ancient India seems to have had any firm belief in the Earth's rotational theory. Ancient Kerala astronomers also, [1]Dṛgganitakāra Parameswara and others did not subscribe to the new theory. In general this has been the state of affairs all over the world until the discoveries of [2]Copernicus in the beginning of the 16th century. All astronomers established their own methods of calculation, almanacs etc. considering the Earth as a static body surrounded by the planets.[3] Nevertheless those mathematical experts have judiciously separated the yearly motion of the Sun and the monthly motion of the Moon from

1. The author of Drgganita, (1360 to 1460) native of Alattur village in South Malabar. (Cf. Introduction to Drgganita, Ed. K. V. Sarma, V. V. R. I. Hoshiarpur).

2. Nicolaus Copernicus-The Polish clergy-man, mathematician and astronomer (1473–1543) who first taught that the Sun is the centre round which the Earth and other planets revolve. He propounded this heliocentric system of the universe in his 'De Revolutionibus Orbium Celestium' ([illegible]) published in the year 1540.

3. Astronomical system of Ptolemy of Alexandria who flourished C A. D. 120.

their diurnal motions and arriving at almost correct assumptions inculcated effective systems of operative astronomy.

No doubt, many have been the difficulties and obstacles they surmounted in these calculations. Averages might have been estimated by uninterrupted observations and experiments for very long periods and later on employed researches and reasonings in the various fields of corrections and deviations crept into the averages. Such are the laborious ways and means by which our ancient saints and savants endeavoured to unravel and enrich the science of astronomy· Let us follow those unforgettable pioneers paying obeisance to each and everyone of their foot-prints or thoughts and works left behind.

UDAYĀNA'S REFUTATION OF THE BUDDHISTS' NOTION OF ABHĀVA OR NON-EXISTENCE

K. VISWESWARI AMMA,
Asst. Research Officer O. R. I. & Mss. Library.

Kaṇāda and Praśastapāda mention only six categories viz., dravya (substance), guṇa (quality), karma (action), sāmānya (generality), viśeṣa (particularity) and samavāya (inherence) as constituting the world. Later philosophers like Śivāditya, Śrīdhara and Udayana include abhāva (non-existence) to the above list of categories. Following them the subsequent Nyāya-Vaiśeṣika philosophers also admit abhāva as a distinct category. Kaṇāda, in his Vaiśeṣika Sūtras[1] mentions abhāva as a possible object of knowledge, but not as a separate category. Śrīdhara says that abhāva has not been mentioned separately by Kaṇāda not because it does not exist, but because it is dependent on bhāva or existence. Udayana also justifies Kaṇāda for his omission of abhāva in his list of categories. He says that abhāva though it has a form of its own, is not separately mentioned by Kaṇāda, not because it is a non-entity but because its ascertainment purely depends on the ascertainment of its opposite viz.,

1. Vaiśeṣika Sutras I. 1—4.

bhāva[1]. The acceptance of bhāva necessarily brings in the acceptance of abhāva.

Viśvanātha Pañcānana divides abhāva into two viz., anyonyābhāva and samsargābhāva and divides the latter into prāgabhāva (prior non-existence), pradhvamsābhāva (posterior non-existence) and atyantābhāva (absolute non-existence)[2]. Udayana divides categories into bhāva and abhāva and gives a further classification of the former into dravya, guṇa, karma, sāmānya, viśeṣa and samavāya and the latter into prāgabhāva, pradhvamsābhāva, atyantābhāva and anyonyābhāva (mutual non-existence)[3]. Sivāditya and others also recognise these four varieties of abhāva. Prior non-existence is the non-existence of the effect in its material cause before the production of the effect. It is beginningless but has an end. It is limited by the production of the effect in the future. Posterior non-existence is the non-existence of the effect after its destruction. It has a beginning but is endless. It is limited by the existence of the effect in the past. Mutual non-existence is limited by the present specific characters of the individuals between which identity is negated. Absolute non-existence is not limited by time.

1. अभावस्तु स्वरूपवानपि पृथङ् नोद्दिष्टः प्रतियोगिनिरूपणाधीननिरूपणत्वात्, न तु तुच्छत्वात्।
Kiraṇāvalī page 38.
2. Bhāṣā Pariccheda Kārikā 11 & 12.
3. Lakṣaṇāvalī page 13.

iii

The Buddhist philosophers like Dharmakīrti and others hold the view that there is no abhāva which is different from bhāva[1]. In other words, there is no abhāva having a nature of its own. Abhāva, according to the Buddhists, is ineffable and hence being a non-entity or alīka is without a cause.

The Naiyāyikas object to the Buddhists' notion of abhāva. Udayana criticises the Buddhists' view and gives arguments to show that abhāva is real and is distinct from bhāva. He points out that no identity can be alleged between bhāva and abhāva. There is neither vyavahāra or conventional usage nor experience as to the identity between, say, ghaṭa and ghaṭābhāva. It is absurd to say that the negated and the negation are identical. If it be alleged that there is no inconsistency in accepting identity between a ghaṭa and its abhāva, then contradiction will be completely rooted out from this world and in the absence of any sort of contradiction between things like pot, cloth etc., the diversity which we experience in this world will have to be considered as inconsistent[2].

Udayana gives other reasons also for the denial of the identity between abhāva and its pratiyogin or counter

---

1. भावस्वरूपातिरिक्ता निवृत्तिर्नास्तीति कीर्तिवाक्यम् Ātmatattvaviveka page 232.
2. विधस्य वैश्वरूप्यानुपपत्तेः । Ātmatattvaviveka page 223.

correlate. If a thing becomes identical with its own annihilation, then it becomes the non-pratiyogin of that abhāva. The dharmas present in the abhāva and its pratiyogin are mutually contradictory and this fact also leads to the denial of the identity between the two. We can speak of any relation or samsarga between two things only if they are different, belong to different jātis and have simultaneous existence. An abhāva and its pratiyogin do not exist simultaneously and as such we cannot speak of any relation between them. Hence there cannot be either samsarga or identity between abhāva and its pratiyogin[1].

The Buddhist points out another inconsistency involved in accepting difference between abhāva and its pratiyogin. When a non-effect is produced, the non cause does not cease to exist. If this rule is not accepted then it will have to be held that when a pot which is not the effect of cloth is produced, the cloth which is not the cause of pot will cease to exist[2]. So we have to accept that when the effect is produced the cause ceases to exist ie. when the annihilation of the pot is produced its cause viz., pot must cease to exist. But if the pot and its annihilation are held to be different, the pot may exist even

1. Ātmatattvaviveka, page 249.

2. Ātmatattvaviveka Dīdhiti page 258.

at the time of its annihilation. Hence a thing should be accepted to be non-different from its annihilation.

Udayana points out that there is no inconsistency if a pot and its annihilation are accepted to be different. When the annihilation of a pot is produced, the pot does not become non-pot, ie. the pot does not give away its ghaṭattvajāti. Nor does a pot exist even after its annihilation since annihilation of the pot signifies its non-existence after it is annihilated. Hence there is no inconsistency, as alleged by the Buddhists in accepting that a thing and its annihilation are different.

The Buddhist gives other reasons for his accepting non-difference between an abhāva and its pratiyogin. He points out the contradiction involved if they are held to be different. He asks 'Does ghaṭa exist in ghaṭābhāva or not? If ghaṭa exists in ghaṭābhāva then since the prior non-existence and annihilative non-existence of ghaṭa exist in the potsherds, ghaṭa also must exist in the potsherds at the time of its prior non-existence and annihilative non-existence. If ghaṭa exists in its annihilation, then it means that ghaṭābhāva is present wherever ghaṭa is present. This is absurd. If, on the other hand, it is held that ghaṭa does not exist in ghaṭābhāva, it means that there is non-existence of ghaṭa in ghaṭābhāva. This is equivalent to saying that ghaṭābhāva exists in

ghaṭābhāva. If it is so, then we can postulate another ghaṭābhāva existing in that ghaṭābhāva and so on the postulation will go on upto infinite number of ghaṭābhāvas and the result will be regress ad infinitum.

The Naiyayika points out the obsurdity involved in such assumptions. The Naiyayika maintains that abhāva is only one and as such there can be no abhāva as the substratum of another abhāva and so we can refer to it as mere ghaṭābhāva or non-existence of ghaṭa only.

The Buddhist argues that if it is said that even though there is no ghaṭābhāva in ghaṭābhāva there can be the vyavahāra of ghaṭābhāva, then it can very well be held that in the case of ground where there is no ghaṭābhāva ie. where ghaṭa is present we can say that there is ghaṭābhāva.

Udayana points out that all such arguments carry no weight. Abhāva cannot be the substratum of another abhāva. But bhūtala which is a positive thing can be the substratum of an abhāva.

The Prābhākara Mīmāṁsakas also do not recognise abhāva as an ontological reality. Non-existence, according to them is identical with its locus. The non-existence of a pot on the ground is nothing but the bare ground[1].

1. अभावाख्यः पदार्थस्तु नास्तीत्याह प्रभाकरः ।
घटाद्यभावस्तत्पक्षे केवलं भूतलं मतम् ॥ Mānameyodaya–page 117.

Udayana says that ghaṭābhāva in bhūtala cannot be referred to as mere bhūtala because there can be no identity between ghaṭābhāva which is an abhāva and bhūtala which is a bhāva. According to the Naiyayikas an abhāva and its substratum are entirely different and they are related to each other by viśeṣaṇa - viśeṣya-sambandha.

The Buddhist argues that annihilative non-existence or dhvaṃsa is not produced. He says that since annihilative non-existence has no material cause it is not produced at all like ākāśa, because whatever is produced must have a material cause.

Udayana says that perception proves the production of annihilative non-existence. Just as positive things like pot etc. are perceived, abhāva also is perceived. When perception which is the most reliable of all sources of valid knowledge, proves the production of annihilative non-existence, there is no meaning in the Buddhists' attempt to prove its non-origination by means of inference.[1] Dhvaṃsa or annihilative non-existence exists in the material cause of its counter—correlate. Ghaṭābhāva exists in the potsherds which is the material cause of the pot. The annihilation of ghaṭa is a matter

1. Ātmatattvaviveka-pages 255-6.
Ātmatattvaviveka Dīdhiti-page 258.

of perception and it is caused by the destruction of either its material cause viz. potsherds or its non-material cause viz. conjunction of the potsherds. The Buddhists who advocate the theory of momentariness of things maintain that the destruction of a thing is due to no cause other than the thing itself. They argue that if the destruction of a thing is due to causes other than the pratiyogin, then the destruction may be delayed or never happen at all due to the delay or obstruction in the working of that cause.[1] Udayana replies that if it were so, then the potsherds also may never come into being. The destruction of a thing, say a pot necessarily depends upon some adventitious cause like the stroke of a hammer. The destruction of all produced things depends upon some adventitious cause. Hence abhāva is not a non-entity devoid of cause, but has a cause. Just as positive things which depend upon time and place, abhāva also depends upon time and place. If this is not accepted, then it will have to be said that abhāva say, ghaṭābhāva will be present everywhere and at all times or ghaṭābhāva will not be present anywhere at any time. If ghaṭābhāva is present everywhere and at all times then it comes to that ghata will not be present anywhere at any time. If on the other hand,

1. सापेक्षत्वे विनाशस्य व्यभिचारोऽपि स्यात्, विनाशहेतूनां प्रतिबन्धवैकल्यसम्भवात् ।
Ātmatattvaviveka-page 260. A. T. V. Dīdhiti-page 262. A. T. V. Kalpalatā-page 261.

ghaāṭbhāva is not present anywhere at any time, then ghaṭa will be present everywhere and at all times. All this is mere absurdity. Hence abhāva must be accepted to be a real entity having a cause.

Another important point which Udayana points out is that like bhāva abhāva also is a cause.[1] Abhāva, as is an effect is a cause as well. In Nyāya Kusumāñjali, Udayana establishes that abhāva is an inevitable factor in the production of effects. Counteraction is a defect in the causal collocation. The cause of counteraction is the counteracting agent.[2] Hence absence of the counteracting agent is one of the essential conditions for the production of the effect. When the counteracting gem is brought near burning fire it is put out, but when it is removed burning is resumed. This shows that absence of counteracting gem is necessary for burning. But, we find that when both the exciting and the counteracting gems are placed near burning fire, burning will continue. It may appear that there is inconsistency in this, but really there is not. Inconsistency will happen only if one can prove that in the circumstances in which the effect did not appear, the effect now appears. The obstructing factor actually is the counteracting gem which is unop-

---

1. भावो यथा तथाभावः कारणं कार्यवन्मतः । Nyāya Kusumāñjali I Kārikā 10

2. प्रतिबन्धो विसामग्री तद्धेतुः प्रतिबन्धकः । Nyāya Kusumāñjali I Kārikā 10

posed by the excitor.[1] This kind of hostility does not occur when both the spells are present. When both the spells are absent, the cause of burning is the absence of the hostile factor. When both the spells are present, the cause of burning is the absence of the obstructor unopposed by the exciting gem. It may appear that burning is produced by different causes. But actually the differences are not real. As has already been mentioned above, in both the causes, the common cause which produces burning is the absence of the obstructor which is unopposed by the hostile factor (उत्तम्भकाभावविशिष्टः प्रतिबन्धकः). When the excitor alone is present, when both the spells are present and when both the spells are absent there is the absence of the mere obstructor and so burning is produced. When the adjective is absent there is the absence of the qualified substantive and so there is burning Thus we see that abhāva is an essential condition for the production of an effect. It is to be noted here that the particular abhāva which causes production of the effect is the saṃsargābhāva and not anyonyābhāva.[2]

Thus Udayana establishes that abhāva, is a real entity distinct from its pratiyogin and substratum and that it has a cause and is an essential condition for the production of effects.

1. उत्तम्भकाभावविशिष्टो यः प्रतिबन्धकस्तस्याभावः कारणम् ।
Nyāya Kusumāñjali-page 109.

2. Nyāya Kusumāñjali-pages 106—116.

Kerala University Oriental Research Institute and Manuscripts Library

TRIVANDRUM

Catalogue of Sanskrit Publications

	Rs.	Ps.
भक्तिमञ्जरी Bhaktimañjarī (Stuti) by H. H. Svāti Śrī Rāma Varma Mahārāja.	1	00
स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धः Syānandūrapuravarṇanaprabandha (Kāvya) by H. H. Svāti Śrī Rāma Varma Mahārāja, with the commentary Sundarī of Rājarāja Varma Koil Tampurān.	2	00

Trivandrum Sanskrit Series

Nos. 1 to 142 (except Nos. 91, 106 and 139) are out of stock.

Serial Nos.	Rs.	Ps.
1—दैवम् Daivam (Vyākaraṇa) by Deva with Puruṣakāra of Kṛṣṇalīlāśukamuni.	1	00
2—अभिनवकौस्तुभमालादक्षिणामूर्त्तिस्तवौ Abhinavakaustubhamālā and Dakṣiṇāmūrtistava by Kṛṣṇalīlāśukamuni.	0	12

Serial Nos.		Rs.	Ps.
3—नलाभ्युदय:	Nalābhyudaya (Kāvya) by Vāmana Bhaṭṭa Bāṇa (second edition).	0	25
4—शिवलीलार्णव:	Sivalīlārṇva (Kāvya) by Nīlakaṇṭha Dīkṣita.	2	00
5—व्यक्तिविवेक:	Vyaktiviveka (Alaṅkāra) by Mahima-Bhaṭṭa with commentary.	2	75
6—दुर्घटवृत्ति:	Durghaṭavṛtti (Vyākaraṇa) by Saraṇadeva.	2	00
7—ब्रह्मतत्त्वप्रकाशिका	Brahmatattvaprakāśikā (Vedānta) by Sadāśivendrasarasvatī.	2	25
8—प्रद्युम्नाभ्युदयम्	Pradyumnābhyudaya (Nāṭaka) by Ravi Varma Bhūpa.	1	00
9—विरूपाक्षपञ्चाशिका	Virūpākṣapañcāśikā (Vedānta) by Virūpākṣanātha with the commentary of Vidyācakravartin.	0	50
10—मातङ्गलीला	Mātaṅgalīlā (Gajalakṣaṇa) by Nīlakaṇṭha.	0	50
11—तपतीसंवरणम्	Tapatīsamvaraṇa (Nāṭaka) by Kulaśekhara Varma with the commentary of Sivarāma.	2	25
12—परमार्थसारम्	Paramārthasāra (Vedānta) by Ādiśeṣa with the commentary of Rāghavānanda.	0	50

Serial Nos.	Rs.	Ps.
13—सुभद्राधनञ्जयम् Subhadrādhanañjaya (Nāṭaka) by Kulaśekharavarmā with the commentary of Sivarāma.	2	00
14—नीतिसार: Nītisāra (Nīti) by Kāmandaka with the commentary of Sankarārya.	3	50
15—स्वप्नवासवदत्तम् Svapnavāsavadatta (Nāṭaka) by Bhāsa (second edition).	1	50
16—प्रतिज्ञायौगन्धरायणम् Pratijñāyaugandharāyaṇa (Nāṭaka) by Bhāsa.	1	50
17—पञ्चरात्रम् Pañcarātra (Nāṭka) by Bhāsa.	1	00
18—नारायणीयम् Nārāyaṇīya (Stuti) by Nārāyaṇa Bhaṭṭa with the commentary of Deśamaṅgalavārya (second edition).	4	00
19—मानमेयोदय: Mānameyodaya (Mīmāṁsā) by Nārāyaṇa Bhaṭṭa and Nārāyaṇa Paṇḍita.	1	25
20—अविमारकम् Avimāraka (Nāṭaka) by Bhāsa.	1	50
21—बालचरितम् Bālacarita (Nāṭaka) by Bhāsa.	1	00
22—मध्यमव्यायोग-दूतवाक्य-दूतघटोत्कच-कर्णभारोरुभङ्गानि Madhyamavyāyoga-Dūtavākya-Dūtaghaṭotkaca-Karṇabhāra and Ūrubhaṅga (Nāṭaka) by Bhāsa.	1	50

Serial Nos.	Rs.	Ps.
23—नानार्थार्णवसंक्षेप: Nānārthārṇavasamkṣepa (Kośa) by Keśavasvāmin (Part I, Ist and 2nd Kāṇḍās).	1	75
24 —जानकीपरिणय: Jānakīparinaya (Kāvya) by Cakra Kavi.	1	00
25—काणादसिद्धान्तचन्द्रिका Kāṇādasiddhānta candrikā (Nyāya) by Gaṅgādharasūri.	0	75
26—अभिषेकनाटकम् Abhiṣekanāṭaka by Bhāsa.	0	75
27—कुमारसंभव: Kumārasambhava (Kāvya) by Kālidāsa with the two commentaries, Prakāśikā of Aruṇagirinātha and Vivaraṇa of Nārāyaṇa Paṇḍita (Part I, Ist and 2nd Sargās).	1	75
28—वैखानसधर्मप्रश्न: Vaikhānasadharmapraśna (Dharmasūtra) by Vikhanas.	0	50
29—नानार्थार्णवसंक्षेप: Nānārthārṇavasamkṣepa (Kośa) by Keśavasvāmin (Part II, 3rd Kāṇḍa).	2	25
30—वास्तुविद्या Vāstuvidyā (Śilpa)	0	75
31—नानार्थार्णवसंक्षेप: Nānārthārṇavasamkṣepa (Kośa) by Keśavasvāmin (Part III, 4th, 5th and 6th Kāṇḍas).	1	00

Serial Nos.	Rs.	Ps.
32—कुमारसम्भवः Kumārasambhava (Kāvya) by Kālidāsa with the two commentaries, Prakāśikā of Aruṇagirinātha and Vivaraṇa of Nārāyaṇa Paṇḍitha (Part II, 3rd, 4th and 5th Sargas).	2	50
33—वाररुचसंग्रहः Vāraručasaṅgraha (Vyākaraṇa) with the commentary Dīpaprabhā of Nārāyaṇa.	0	50
34—मणिदर्पणः Maṇidarpaṇa (Nyāya) by Rājacūḍāmaṇimakhin.	1	25
35—मणिसारः Manisāra Nyāya) by Gopīnātha.	1	50
36—कुमारसम्भवः Kumārasambhava (Kāvya) by Kālidāsa with the two commentaries, Prakaśikā of Aruṇagirinātha and Vivaraṇa of Nārāyaṇa Paṇḍita (Part III, 6th 7th and 8th Sargas).	3	00
37—आशौचाष्टकम् Āśaucāṣṭaka (Smṛti) by Vararuci with commentary.	0	25
38—नामलिङ्गानुशासनम् Nāmaliṅgānuśāsana (Kośa) by Amarasimha with the commentary Ṭīkāsarvasva of Vandyaghaṭiya Sarvānanda (Part I, Ist Kāṇḍa).	2	00

Serial Nos.		Rs.	Ps.
39—चारुदत्तम्	Cārudatta (Nāṭaka) by Bhāsa.	0	75
40—अलङ्कारसूत्रम्	Alaṅkārasūtra by Rājānaka Ruyyaka with the Alaṅkāra sarvasva of Maṅkhuka and its commentary by Samudrabandha. (Second edition)	2	50
41—अध्यात्मपटलम्	Adhyātmapaṭala (Vedānta) by Āpastamba with Vivaraṇa of Sri Saṅkara-Bhagavat Pāda.	0	25
42—प्रतिमानाटकम्	Pratimānāṭaka by Bhāsa.	1	50
43—नामलिङ्गानुशासनम्	Nāmaliṅgānuśāsana (Kośa) by Amarasiṁha with the two commentaries, Amarakośodghāṭana of Kṣīrasvāmin and Ṭīkāsarvasva of Vandyaghaṭīya Sarvānanda (Part II, 2nd Kāṇḍa, 1—6 vargas)	2	50
44—तन्त्रशुद्धम्	Tantraśuddha by Bhaṭṭāraka Vedottama.	0	25
45—प्रपञ्चहृदयम्	Prapañcahṛdaya.	1	00
46—परिभाषावृत्तिः	Paribhāṣāvṛtti (Vyākaraṇa) by Nīlakaṇṭha Dīkṣita.	0	50
47—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम्	Siddhāntasiddhāñjana (Vedānta by Kṛṣṇānanda Sarasvati (Part I)	1	75
48—	Do Do Do (Part II)	2	00

Serial Nos.	Rs.	Ps.
49—गोलदीपिका Gōladīpikā (Jyotiṣa) by Parameśvara.	0	25
50—रसार्णवसुधाकर: Rasārṇavasudhākara (Alaṅkāra) by Siṅga Bhūpāla.	3	00
51—नामलिङ्गानुशासनम् Nāmaliṅgānuśāsana (Kośa) by Amarasimha with the two commentaries, Amarakośodghāṭana of Kṣīrasvāmin and Ṭīkāsarvasva of Vandyaghaṭīya Sarvānanda (Part III, 2nd Kāṇḍa, 7-10 vargās).	2	00
52—नामलिङ्गानुशासनम् Nāmaliṅgānuśāsana (Kośa) by Amarasiṁha with the commentary Ṭīkāsarvasva of Vandyaghaṭīya-Sarvānanda (Part IV, 3rd Kāṇḍa)	1	50
53—शब्दनिर्णय: Śābdanirṇaya (Vedānta) by Prakāśātmayatīndra.	0	75
54—स्फोटसिद्धिन्यायविचार: Sphoṭasiddhinyāyavicāra (Vyākaraṇa).	0	25
55—मत्तविलासप्रहसनम् Mattavilāsaprahasana (Nāṭaka) by Mahendravikramavarman.	0	50
56—मनुष्यालयचन्द्रिका Manuṣyālayacandrikā (Śilpa).	0	50
57—रघुवीरचरितम् Raghuvīracarita (Kāvya).	1	25

Serial Nos.	Rs.	Ps.
58—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Siddhāntasiddhāñjana (Vedānta) by Kṛṣṇānanda Sarasvati (Part III).	2	00
59—नागानन्दम् Nāgānanda (Nāṭaka) by Harṣadeva with the commentary Vimarśinī of Śivarāma.	3	25
60—लघुस्तुति: Laghustuti by Laghubhaṭṭāraka with the commentary of Rāghavānanda.	0	50
61—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Siddhāntasiddhāñjana (Vedānta) by Kṛṣṇānanda Sarasvati (Part IV)	1	25
62—सर्वमतसंग्रह: Sarvamatasaṅgraha.	0	50
63—किरातार्जुनीयम् Kirātārjunīya (Kāvya) by Bhāravi with the commentary Śabdārtha-dīpikā of Citrabhānu (1, 2 and 3 Sargās)	2	50
64—मेघसन्देश: Meghasandeśa by Kālidāsa with the commentary Pradīpa of Dakṣiṇāvartanātha.	0	75
65—मयमतम् Mayamata (Śilpa) by Mayamuni.	3	25
66—महार्थमञ्जरी Mahārthamañjarī (Darśana) with the commentary Parimala of Maheśvarānanda.	2	25

Serial Nos.		Rs.	Ps.
67—तन्त्रसमुच्चयः	Tantrasamuccaya (Tantra) by Nārāyaṇa with the commentary Vimarśini of Sankara (Part I, 1-6 Paṭalās).	3	25
68—तत्त्वप्रकाशः	Tattvaprakāśa (Āgama) by Śrī Bhojadeva with the commentary Tātparyadīpikā of Śrī Kumāra.	1	75
69—ईशानशिवगुरुदेवपद्धतिः	Īśānaśivagurudevapaddhati (Tantra) by Īśānaśivagurudevamiśra (Part I, Sāmānyarāda).	1	50
70—आर्यमञ्जुश्रीमूलकल्पः	Āryamañjuśrīmūlakalpa (Part I).	2	50
71—तन्त्रसमुच्चयः	Tantrasamuccaya (Tantra) by Nārāyaṇa with the commentary Vimarśinī of Saṅkara (Part II, 7—12 Paṭalās).	3	50
72—ईशानशिवगुरुदेवपद्धतिः	Īśānaśivagurudevapaddhati (Tantra) by Īśānaśivagurudevamiśra (Part II, Mantrapāda).	4	00
73—ईश्वरप्रतिपत्तिप्रकाशः	Íśvarapratipattiprakāśa (Vedānta) by Madhusūdanasarasvatī.	0	25
74—याज्ञवल्क्यस्मृतिः	Yājñavalkyasmṛti with the commentary Bālakrīḍā of Viśvarūpācārya. (Part I, Ācāra and Vyavahāra Adhyāyas).	3	25

Serial Nos.	Rs.	Ps.
75—शिल्परत्नम् Silparatna (Silpa) by S'rīkumāra (Part I).	2	75
76—आर्यमञ्जुश्रीमूलकल्पः Āryamañjuśrīmulakalpa (Part II).	3	00
77—ईशानशिवगुरुदेवपद्धतिः Īśānaśivagurudevapaddhati (Tantra) by Īśānaśivagurudevamiśra (Part III, Kriyāpāda 1—30 Paṭalās).	3	00
78—आश्वलायनगृह्यसूत्रम् Āśvalāyanagṛhyasūtra with the commentary Anāvilā of Haradattācārya.	2	38
79—अर्थशास्त्रम् Arthas'āstra of Kauṭalya with commentary by Mahāmahopādhyāya T. Gaṇapati S'āstri (Part I, 1 and 2 Adhikaraṇās).	3	75
80—अर्थशास्त्रम् Do. Do. (Part II, 3—7 Adhikaraṇās).	4	00
81—याज्ञवल्क्यस्मृतिः Yājñavalkyasmṛti with commentary Bālakrīḍā of Vis'varūpācārya (Part II, Prāyās'cittādhyāya).	2	00
82—अर्थशास्त्रम् Arthas'āstra of Kauṭalya with commentary by Mahāmahopādhyāya T. Gaṇapati S'āstrī (Part III, 8—15 Adhikaraṇās).	3	25

Serial Nos.	Rs.	Ps.
83—ईशानशिवगुरुदेवपद्धतिः Īśānaśivagurudevapaddhati (Tantra) by Īśānaśivagurudevamiśra (Part IV, Kriyāpāda 31—64 Paṭalās and yogapāda).	3	50
84—आर्यमञ्जुश्रीमूलकल्पः Āryamañjuśrīmūlakalpa (Part III).	2	00
85—विष्णुसंहिता Viṣṇusaṃhitā (Tantra).	2	50
86—भरतचरितम् Bharatacarita (Kāvya) by Kṛṣṇakavi.	1	50
87—सङ्गीतसमयसारः Saṅgītasamayasāra (Saṅgīta) of Saṅgītākara Pārśvadeva.	1	12
88—काव्यप्रकाशः Kāvyaprakāśa (Alaṅkāra of Mammaṭabhaṭṭa with the two commentaries the Sampradāyaprakāśinī of Śrī Vidyācakravartin and the Sāhityacūḍāmaṇi of Bhaṭṭagopāla (Part I, 1—5 Ullāsās).	3	00
89—स्फोटसिद्धिः Sphoṭasiddhi (Vyākaraṇa) by Bharatamiśra.	0	50
90—मीमांसाश्लोकवार्त्तिकम् Mīmāṃsāślokavārtika with the commentary Kāśikā of Sucaritamiśra (Part I).	2	50
91—होराशास्त्रम् Horāśāstra of Varāhamihirācārya with the Vivaraṇa of Rudra.	5	00

Serial Nos.		Rs.	Ps.
92—रसोपनिषत्	Rasopaniṣat.	2	00
93—वेदान्तपरिभाषा	Vedāntaparibhāṣā (Vedānta) of Dharmarājādhvarīndra with the commentary Prakāśikā of Peddādīkṣita.	1	50
94—बृहद्देशी	Bṛhaddeśī (Saṅgīta) of Mātaṅgamuni.	1	50
95—रणदीपिका	Raṇadīpikā (Jyotiṣa) of Kumāragaṇaka.	0	25
96—ऋक्संहिता	Ṛksamhitā with the Bhāṣya of Skandasvāmin and the commentary of Veṅkaṭamādhavārya (Part I, Ist Adhyāya in Ist Aṣṭaka).	1	00
97—नारदीयमनुसंहिता	Nāradīyamanusamhitā (Smṛti) with Bhāṣya of Bhavasvāmin.	2	00
98—शिल्परत्नम्	Silparatna (Silpa) by Śrīkumāra.	2	50
99—मीमांसाश्लोकवार्त्तिकम्	Mīmāṁsāślokavārtika (Mimāṁsā) with the commentary Kāśikā of Sucaritamiśra (Part II).	2	00
100—काव्यप्रकाश:	Kāvyaprakāśa (Alaṅkāra) of Mammaṭabhaṭṭa with the two commentaries, Sampradāyaprakāśinī of Śrīvidyācakravartin and Sāhityacūḍāmaṇi of Bhaṭṭagopāla (Part II, 6—10 Ullāsās).	5	00

Serial Nos.	Rs.	Ps.
101—आर्यभटीयम् Āryabhaṭīya (Jyotiṣa) of Āryabhaṭācārya with the Bhāṣya of Nīlakaṇṭhasomasutvan (Part I, Gaṇitapāda).	2	50
102—दत्तिलम् Dattila (Saṅgīta) of Dattilamuni.	0	25
103—हंससन्देशः Haṃsasandeśa (Vedānta) with the commentary.	0	50
104—साम्बपञ्चाशिका Sāmbapañcāśikā (Stuti) with the commentary.	1	00
105—निधिप्रदीपः Nidhipradīpa of Siddhaśrīkaṇṭhaśambhu.	0	25
106—प्रक्रियासर्वस्वम् Prakriyāsarvasva (Vyākaraṇa) of Śrī Nārāyaṇa Bhaṭṭa with the commentary (Part I).	1	00
107—काव्यरत्नम् Kāvyaratna (Kāvya) of Arhaddāsa.	0	75
108—बालमार्ताण्डविजयम् Bālamārtāṇḍavijaya of Vāsudevasūri.	1	50
109—न्यायसारः Nyāyasāra with the commentary of Vāśudevasūri.	1	50
110—आर्यभटीयम् Āryabhaṭīya (Jyotiṣa) of Āryabhaṭācārya with the Bhāṣya of Nīlakaṇṭhasomasutvan (Part II, Kālakriyāpāda).	1	00
111—हृदयप्रियः Hṛdayapriya (Vaidyaka) by Parameśvara.	3	00

Serial Nos.		Rs.	Ps
112—कुचेलोपाख्यानम् अजामिलोपाख्यानं च ।	Kucelopākhyāna and Ajāmilopākhyāna (Saṅgīta) by H. H. Svāti Srī Rāma Varma Mahārāja.	0	25
113—सङ्गीतकृतयः	Saṅgītakṛtīs (Gāna) of H. H. Svāti Srī Rāma Varma Mahārāja.	1	00
114—साहित्यमीमांसा	Sāhityamīmamsa (Alaṅkāra).	1	00
115—ऋक्संहिता	Ṛksamhitā with the Bhāṣya of Skandasvāmin and the commentary of Veṅkaṭamādhavārya Part II, 2nd Adhyāya in Ist Aṣṭaka.	1	50
116—वाक्यपदीयम्	Vākyapadīya (Vyākaraṇa) with the commentary Prakīrṇakaprakāśa by Helārāja son of Bhūtirāja (Part I).	1	50
117—सरस्वतीकण्ठाभरणम्	Sarasvatīkaṇṭhābharaṇa by Bhojadeva with the commentary of Śrī Nārāyaṇa Daṇḍanātha (Part I).	1	50
118—बालरामभरतम्	Bālarāmabharata (Nāṭya) by Bālarāma Varma Vañci Mahārāja.	2	50
119—विवेकमार्तण्डः	Vivekamārtāṇda (Vedānta) by Viśvarūpadeva.	0	50
120—शौनकीयम्	Saunakīya.	0	50

Serial Nos.		Rs.	Ps.
121—वैखानसागमः	Vaikhānasāgama (Tantra) by Marīci.	2	00
122—प्रबोधचन्द्रोदयम्	Prabodhacandrodaya (Nāṭaka) of Kṛṣṇamiśrayati with the commentary Nāṭakābharaṇa by Śrī Govindāmṛtabhagavān.	2	00
123—सङ्ग्रामविजयोदयः	Saṅgrāmavijayodaya (Jyotiṣa).	2	00
124—हरमेखला	Haramekhalā of Māhuka with the commentary (Part I) 2, 3 & 4 Pariccedās.	1	50
125—कोकसन्देशः	Kokasandeśa by Viṣṇutrātā.	0	50
126—करणपद्धतिः	Karaṇapaddhati.	0	25
127—सरस्वतीकण्ठाभरणम्	Sarasvatîkaṇṭhābharaṇa by Bhojadeva with the commentary of Śrī Nārāyaṇadaṇḍanātha (Part II).	1	50
128—भृङ्गसन्देशः	Bhṛṅgasandeśa by Vāsudeva.	0	37
129—हंससन्देशः	Hamsasandeśa (Kāvya) by Pūrṇasarasvatī.	0	25
130—महानयप्रकाशः	Mahānayaprakāśa.	0	50
131—वृत्तवार्तिकम्	Vṛttavārtika by Śrī Rāmapāṇivāda.	1	50
132—तन्त्रोपाख्यानम्	Tantropâkhyâna (Kāvya).	0	87
133—उदयवर्मचरितम्	Udayavarmacarita.	1	00

Serial Nos.	Rs.	Ps.
134—योगयाज्ञवल्क्यम् Yogayājñavalkya.	0	25
135—सर्वदर्शनकौमुदी Sarvadarśanakaumudī by Mādhavasarasvatī.	1	00
136—हरमेखला Haramekhalā of Māhuka with the commentary (Part II, Chapter 5).	0	25
137—स्कान्दशारीरकम् Skāndaśārīraka with the commentary.	2	25
138—आश्वलायनगृह्यमन्त्रव्याख्या Āśvalāyanagṛhyamantravyākhyā of Haradattamiśra.	2	25
139—प्रक्रियासर्वस्वम् Prakriyāsarvasva (Vyākaraṇa) of Śrī Nārāyaṇa Bhaṭṭa with the commentary of K. Sāmbaśiva Śāstrī (Part II).	0	75
140—सरस्वतीकण्ठाभरणम् Sarasvatīkaṇṭhābharaṇa (Vyākaraṇa) by Bhojadeva with the commentary of Śrī Nārāyaṇa Daṇḍanātha (Part III).	1	50
141—सूक्तिरत्नहारः Sūktiratnahāra by Kalingarāja.	2	00
142—वास्तुविद्या (सव्याख्या) Vāstuvidyā (Śilpa) with the commentary of K. Mahādeva Śāstrī.	1	25

Available for sale

143—पाशुपतसूत्रम् Pāśupatasūtra with the Bhāṣya of Kauṇḍinya.	2	00

Serial Nos.		Rs.	Ps.
144—आग्निवेश्यगृह्यसूत्रम्	Āgniveśyagṛhyasūtra.	2	00
145—कुवलयावली	Kuvalayāvalī (रत्नपाञ्चालिका—Ratnapāñcālikā) of Siṅgabhūpāla (Naṭaka).	1	50
146—राघवीयम्	Rāghavīya of Rāmapāṇivāda (A Mahākāvya in 20 cantos, 18th century).	1	00
147—ऋक्संहिता	Ṛksamhitā with the commentary of Skandasvāmin and Veṅkaṭamādhava (Part III).	1	50
148—वाक्यपदीयम्	Vākyapadīya of Bhartṛhari with the commentary of Helārāja.	3	00
149—ऐतरेयब्राह्मणम्	Aitareyabrāmaṇa with the Vṛtti Sukhapradā of Ṣaḍguruśiṣya (Part I) 1—15 Adhyāyās.	6	00
150—मीमांसाश्लोकवार्तिकम्	Mīmāṁsāślokavārtika with the commentary of Sucaritamiśra (Part III).	3	00
151—तन्त्रसमुच्चयः	Tantrasamuccaya of Cennās Nārāyaṇan Nampūtiri with the commentaries, Vimarśinī of Śaṅkara and Vivaraṇa of Nārāyaṇaśiṣya (Part I).	3	00
152—योगरत्नसमुच्चयः	Yōgaratnasamuccaya of Anantakumāra (Part III).	4	00
153—प्रक्रियासर्वस्वम्	Prakriyāsarvasva of Nārāyaṇa Bhaṭṭa (Part III).	3	00

Serial Nos.		Rs.	Ps
154—सरस्वतीकण्ठाभरणम्	Sarasvatīkaṇṭhābharaṇa of Bhojadeva with the commentary Hṛdayahāriṇī of Nārāyaṇa Daṇḍanātha (Part IV).	4	00
155—अष्टाङ्गहृदयम्	Aṣṭāṅgahṛdaya of Vāhaṭa with the commentary Hṛdayabodhika of Srīdāsapaṇḍita (Part II—Sūtrasthāna Chapters XVI to XXX).	4	00
156—जैमिनीयसूत्रार्थसङ्ग्रहः	Jaiminīyasūtrārthasaṅgraha of Ṛṣiputra Parameśvara (Part I, Adhyāya I, Pāda I to Adhyāya III, Pāda 3)	7	00
157—मुकुन्दशतकम्	Mukundaśataka of Rāmapāṇivāda (in the Press).	1	12
158—मेघसन्देशः	Meghasandeśa of Kāḷidāsa with the commentary Sūmanormaṇī of Ṛṣiputra Parameśvara (in the Press).	1	25
159—कमलिनीराजहंसम्	Kamalinīrājahaṁsa (Nāṭaka) of Pūrṇasarasvatī.	1	00
160—साहित्यसारः	Sāhityasāra of Sarveśvarācārya.	1	00
161—मदनकेतुचरितम्	Madanaketucarita (Prahasana) of Rāmapāṇivāda.	0	75
162—लघुभास्करीयम्	Laghubhāskarīya of Bhāskarācārya with the commentary Vivaraṇa of Śaṅkaranārāyaṇa.	1	00

Serial Nos.		Rs.	Ps.
163—जानाश्रयी छन्दोविचितिः	Jānāśrayī Chandoviciti.	2	50
164—श्रीरामपञ्चशती	Srīrāmapañcaśatī of Rāmapāṇivāda with the commentary of Rāma and the Ṭippaṇī of Punnaśśeri Nīlakaṇṭha Śarmā.	4	00
165—विष्णुविलासः	Viṣṇuvilāsa a Kāvya of Rāmapāṇivāda with the commentary Viṣṇupriyā.	3	00
166—शेषसमुच्चयः	Śeṣasamuccaya with the commentary Vimarśinī of Śaṅkara (A supplement to the Tantrasamuccaya).	4	00
167—ऐतरेयब्राह्मणम्	Aitareyabrāhmana with the Vṛtti Sukhapradā of Ṣaḍguruśiṣya (Vol. II, 16—25 Adhyāyās).	5	00
168—नीतितत्त्वाविर्भावः	Nītitattvāvirbhāva of Cidānandapaṇḍita (14th Century).	4	00
169—तन्त्रसमुच्चयम्	Tantrasamuccaya of Cennās Nārāyaṇan Nampūtiri with the commentaries, Vimarṣinī of Saṇkara and Vivaraṇa of Nārāyaṇaśiṣya.	4	50
170—मालतीमाधवम्	Mālatīmādhava of Bhavabhūti with the commentary Rasamañjarī of Pūrṇasarasvatī.	5	50

Serial Nos.	Rs.	Ps.
171—गुरुसम्मतपदार्थाः & कुमारिलमतोपन्यासः Gurusammatapadārthah and Kumārila-matopanyāsa.	0	75
172—अवन्तिसुन्दरी Avantisundarī of Daṇḍin.	4	00
173—भीमपराक्रमः Bhīmaparākrama of Sadānandasūnu.	1	00
174—प्रक्रियासर्वस्वम् Prakriyāsarvasva by Nārāyaṇa Bhaṭṭa (Part IV).	3	00
175—नृगमोक्षप्रबन्धः Nṛgamokṣaprabandha of Nārāyaṇabhaṭṭa.	0	75
176—ऐतरेयब्राह्मणम् Aitareyabrāmaṇa with the Vṛtti Sukhapradā of Ṣaḍguruśiṣya (Vol. III Chapters 26—32).	3	00
177—शिवविलासः Sivavilāsa a Kāvya of Dāmodara.	1	00
178—भोजनकुतूहलम् Bhojanakutūhala of Raghunātha (Part I, 17th Century).	3	50
179—उषापरिणयप्रबन्धः Uṣāpariṇayaprabandha.	0	50
180—गोपिकोन्मादः Gopikonmāda, a Stora.	0	50
181—त्रिपुरदहनम् Tripuradahana (Yamaka Kāvya) of Vāsudeva with the commentary Hṛdayagrāhiṇī of Paṅkajākṣa.	1	50

Serial Nos.		Rs.	Ps.
182—सरस्वतीखण्ठाभरणम्	Sarasvatīkanṭhābharaṇa of Bhojadeva with the commentary of Srī Nārāyaṇadaṇḍanātha (Part V)—Not yet published.		
183—भ्रमरकाहली	Bramarakāhaḷī a Bhāṇa of Prabhākarācārya.	0	50
184—प्रज्ञालहरीस्तोत्रम्	Prajñālaharīśtotra of Srī Bhagavatisubrahmaṇya Sāstrikaḷ of Sucīndram.	0	50
185—आर्यभटीयम्	Āryabhaṭīyam of Āryabhaṭācārya with the Bhāṣya of Nīlakaṇṭha Somasutvan (Part III-Goḷapāda).	3	00
186—संस्कृतग्रन्थसूची	Alphabetical Index of Sanskrit Manuscripts (Vol. I)	10	00
187—हर्षचरितम्	Harṣacarita of Bāṇabhaṭṭa with the commentary Marmāvabodhini of Raṅganātha.	7	00
188—तन्त्रसङ्ग्रहः	Tantrasa graha-a work on Gaṇita by Gārgyakerala Nīlakaṇṭha Somasutvan with the commentary Laghuvivṛti of Saṅkara Variar.	3	00
189—न्यायचन्द्रिका	Nyāyacandrikā of Srī Keśavabhaṭṭa.	0	50
190—अद्वैतपञ्चरत्नम्	Advaitapañcaratna.	0	50

Serial Nos.		Rs.	Ps.
191—अनङ्गजीवनभाण:	Anangajīvanabhāṇa of Koccuṇṇi Bhūpāla.	0	50
192—सीताराघवम्	Sītārāghava (Nāṭaka) of Rāmapāṇivāda.	2	00
193—भोजनकुतूहलम्	Bhojanakutūhala of Raghunātha (Part II)—Not yet published.		
194—श्री बालरामविजयचम्पू:	S'rī Bālarāmavijayacampū of Sītārāmakavi.	0	75
195—अभिज्ञानशाकुन्तलचर्चा	Abhijñānaśākuntalacarcā.	2	00
196—कमलिनीकलहंसम्	Kamalinīkalahamsa (Nāṭaka) of Nīlakaṇṭha.	2	00
197—शाकिनीसहकारचम्पू:	S'ākinīsahakāracampū.	2	00
198—होराभिप्रायनिर्णय:	Horābhiprayanirnaya.	2	00
199—कालवधकाव्यम्	Kālavadhakāvya of Kṛṣṇalīlaśuka.	1	00
200—तन्त्रसमुच्चय:	Tantrasamuccaya of Cennās Nārāyaṇan Namputiri with the commentaries Vimarśinī of Sankara and Vivaraṇa of Nārāyaṇaśiṣya (Part III).	4	50
201—अष्टाङ्गहृदयम्	Aṣṭāṅgahṛdaya of Vāhaṭa (Part III).	10	00
202—ज्वरनिर्णय:	Jvranirṇaya of Bhiṣak Nārāyaṇapaṇḍita (Sam-1773).	2	50

:

Serial Nos.	Rs.	Ps.
203—चतुर्वेदमहावाक्यटीका–चिन्तामणि: Caturvedamahā-vakyaṭīkā-Cintāmaṇi of Ādināraāyaṇa.	1	00
204—207—सन्देशचतुष्टयम् Sandeśacatuṣṭaya-Kāmasandeśa, Hamsasandeśa, Cakora-sandeśa & Mārutasandeśa.	3	00
208—अम्बिकालाप: Ambikālāpa (Kāvya).	1	00
209—पूर्वभारतचम्पू: Pūrvabhārata campu.	10	00
210—अद्भुतपञ्जर: Adbhutapañjara (Nāṭaka) of Nārāyaṇa.	4	00
211—स्तोत्रसमाहार: Stotrasamāhāra.	3	00
212—भागवतचम्पू: Bhāgavatacampu of Rāmapānivāda.	4	00
213—करणोत्तमम् Karaṇottama of Acuta.	2	00
214—शृङ्गारसुन्दरभाण: S'ṛṅgārasundarabhāṇa of Īśvaraśarma.	2	00
215—संस्कृतग्रन्थसूची Alphabetical Index of Sanskrit Manuscripts Vol. II.	20	00
216—ब्रह्माद्वैतप्रकाशिका Brahmādvaitaprakāśikā of Bhāvavāgīśvara.	1	50
217—वसुमतीचित्रसेनीयम् Vasumaticitraseniya (Nāṭaka).	3	00
218—नीलकण्ठसन्देश: Nīlakaṇṭhasandeśa.	1	00
219—रासोत्सवम् Rāsotsava of Mahiṣamaṅgala or Maḷamaṅgalam Nārāyaṇan Nampūtiri (16th Century).	2	00

Serial Nos.		Rs.	Ps.
220—चित्ररत्नाकरः-सव्याख्यः	Citraratnākara of Cakrakavi (17th Century) with the commentary of Senāpati.	4	00
221—ऐतरेयारण्यकम्	Aitareyāraṇyaka with Vṛtti of Ṣaḍguruśiṣya.	12	00
222—अङ्कणशास्त्रम्	Aṅkaṇaśāstra (a work in astrology connected with better reading of a horoscope).	2	00
223—प्रश्नायनम्	Praśnāyana of Puruṣottama (19th Century).	6	00
224—वसुलक्ष्मीकल्याणम्	Vasulakṣmīkalyāṇa (Nāṭaka) of Veṅkatasubrahmaṇyāddhvarin	4	00
225—233—प्रबन्धसमाहारः	Prabandhasamāhāra Part I (Contains nine Campūprabandhas of Melputtūr Nārāyaṇabhaṭṭatiri).	10	00
234—सुबालावज्रतुण्डम्	Subālāvajratuṇḍa (Nāṭaka) of Śrī Rāma.	3	00
235—श्रीचिह्नकाव्यम्—सव्याख्यम्	Śricinhakāvya a Śāstrakāvya in Prākṛt of Kṛṣṇalīlaśuka with the commentary of Durgāprasādayati.	24	00
236—स्तोत्रसमाहारः	Stotrasamāhāra Part II (Contains 19 Stotras).	5	00
237—कृष्णीयम्	Kṛṣṇīya (Bhaktikāvya).	7	50
238—क्रियाक्रमः	Kriyākrama—(Āśvalāyanagṛhya) of Melputtūr Nārāyaṇabhaṭṭatiri.	2	50

Statement about ownership and other particulars about
THE JOURNAL OF THE KERALA UNIVERSITY
ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE & MANUSCRIPTS LIBRARY
To be published in the first issue every year
after the last day of February

FORM IV (SEE RULE 8)

1.	Place of Publication	Trivandrum
2.	Periodicity of its Publication	Halfyearly
3.	Printer's Name	G. V. Nair
	Nationality	Indian
	Address	G. V. Nair Managing Proprietor Valsa Printers, Trivandrum-14.
4.	Publisher's Name	K. Raghavan Pillai
	Nationality	Indian
	Address	K. Raghavan Pillai, Director, Oriental Research Institute & Mss. Library, Kerala University, Trivandrum.
5.	Editor's Name	K. Raghavan Pillai
	Nationality	Indian
	Address	K. Raghavan Pillai Director, Oriental Research Institute & Mss. Library, Kerala University, Trivandrum.
6.	Name and address of individuals who own the newspapers and partners or shareholders holding more than one per-cent of the total capital	University of Kerala, Trivandrum.

I, K. Raghavan Pillai, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

Trivandrum,
-4-1974.

K. RAGHAVAN PILLAI (Sd/-)
Signature of Publisher.

NOTICE

All correspondence regarding this Journal and books for review may be sent to

THE DIRECTOR & PROFESSOR OF SANSKRIT,
ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE
&
MANUSCRIPTS LIBRARY,
University of Kerala,
Trivandrum.

Printed at the Valsa Printers, Trivandrum-14 and Published by
Dr. K. Raghavan Pillai, Director & Professor of Sanskrit
ORI and Mss. Library for the University of Kerala,